

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

3 (45) • 2021

ЗМІСТ

Демографічні процеси

ЛЕВЧУК Н. М. Повікові відмінності у тривалості життя й смертності населення великих міст України	3
СЛЮСАР Л. І., АКСЬОНОВА С. Ю. Позашлюбна народжуваність у метрополісах України	22
KYEI K. A., RAMUYA R. S. Determination of the Level and Trend of Fertility in Four Provinces in South Africa	41
MENABDISHVILI L. E., MENABDISHVILI N. E., GOMELAURI N. A. Self-preserving Behaviour of Georgian Population During the Period of Covid-19 Pandemic	53

Якість життя

МАЙДАНІК І. П. Часові аспекти якості життя у дослідженнях міжнародної міграції	64
ЛУТЧИН Н. П. Статистична оцінка та інформаційне забезпечення аналізу якості життя осіб з інвалідністю в Україні: проблеми та перспективи дослідження.	82
ARULRAJ A., RENA R. Mediating Effects on Poverty Reduction in India Through Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme.	100

Соціальні проблеми

БІЛА І. С., САНДУГЕЙ В. В. Соціалізація економічних суб'єктів як умова реалізації соціальних цілей суспільства	120
ДЗЮБА Н. В. Соціально-економічні настанови (орієнтації) молоді крізь призму суб'єктивних оцінок.	136
КИЧКО І. І. Житлове будівництво в Україні у контексті урбаністичних та демографічних змін.	155
ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ	169
GUIDELINES FOR AUTHORS.	172

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

3(45) ▶ 2021

CONTENTS

Demographic processes

LEVCHUK N. M. Differences in Life Expectancy and Age-Specific Mortality between the Large Cities of Ukraine	3
SLYUSAR L. I., AKSYONOVA S. Yu. Non-marital Fertility in Metropolises in Ukraine	22
KYEI K. A., RAMUYA R. S. Determination of the Level and Trend of Fertility in Four Provinces in South Africa	41
MENABDISHVILI L. E., MENABDISHVILI N. E., GOMELAURI N. A. Self-preserving Behaviour of Georgian Population During the Period of Covid-19 Pandemic	53

Quality of life

MAIDANIK I. P. Quality of Life Temporal Aspects in International Migration Studies	64
LUTCHYN N. P. Statistical Assessment and Information Support for Analysis Quality of Life of Persons with Disabilities in Ukraine: Problems and Modern Development ...	82
ARULRAJ A., RENA R. Mediating Effects on Poverty Reduction in India Through Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme	100

Social problems

BILA I. S., SANDUGEY V. V. Socialization of Economic Subjects as a Condition for the Realization of Social Goals of Society	120
DZIUBA N. V. Youth Socio-Economic Guidelines (Orientations) Through Subjective Assessments	136
KYCHKO I. I. Urban Processes in Ukraine in the Context of Housing and Demographic Change	155
GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.)	169
GUIDELINES FOR AUTHORS	172

Cite: Levchuk, N. M. (2021). Povikovi vidminnosti u tryvalosti zhyttia i smertnosti naselennia velykykh mist Ukrainy [Differences in Life Expectancy and Age-Specific Mortality between the Large Cities of Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 3-21. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.003>

УДК 314.47:314.422(477)

JEL CLASSIFICATION: J11

Н. М. ЛЕВЧУК, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: levchuk.nata@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-684X
Scopus ID 55625937500
Researcher ID AAD-3993-2020

ПОВІКОВІ ВІДМІННОСТІ У ТРИВАЛОСТІ ЖИТТЯ Й СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ

Метою даної роботи є з'ясування повікових особливостей смертності населення великих міст України та їх вплив на зміни у тривалості життя у цих містах. Компаративний аналіз тривалості життя за період з 2002 по 2019 роки проведено для шести міст: Київ, Львів, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк. У більшості досліджуваних міст тривалість життя назагал є вищою ніж для міського населення в середньому по Україні. Львів та Київ йдуть в авангарді міських населених пунктів за рівнем тривалості життя та мають меншу різницю у її показниках за статтю, однак разом із Харковом демонстрували повільніші темпи зростання показників дожиття у період з 2002 по 2019 рр. Натомість Дніпро та Одеса, а також Донецьк до 2014 року, характеризувалися нижчою тривалістю життя та більшими відмінностями за статтю, проте їх здобуток у термінах тривалості життя за досліджуваний період виявився більшим. Упродовж останніх років спостерігається тенденція до скорочення розриву між містами щодо показників дожиття і цей процес конвергенції відбувається швидше у чоловіків, аніж у жінок. Зокрема, у 2002 р. розрив між мінімальним і максимальним значеннями тривалості життя обраних міст досягав 5,4 року у чоловіків та 2,6 року у жінок, а в 2019 р. він зменшився до 2-х років у чоловіків та 1,6 року у жінок. Використовуючи метод декомпозиції, уперше здійснено оцінку різниці у тривалості життя між різними парами міст у 2002 та 2019 рр., що дало змогу виявити особливості повікового профілю смертності населення у цих містах у контексті їх впливу на рівень тривалості життя. Встановлено, що надлишкова смертність у працездатному віці назагал відіграє провідну роль у формуванні міжміських відмінностей у тривалості життя. Порівняно зі Львовом та Києвом, які мають найвищі показники дожиття населення, основна роль

у нижчій тривалості життя в інших містах належить смертності у таких вікових групах: у Донецьку (до 2014 р.) — надлишковій смертності серед осіб середнього працездатного віку та дітей віком до 1 року; Одеса та Дніпро відстають за показниками дожиття не лише в старшому, а й у молодому працездатному віці, а Харків децю «програє» за рівнем дожиття осіб літнього віку. Обґрунтовано висновок про те, що основний градієнт міжміських відмінностей у тривалості життя визначається, головним чином, смертністю у працездатному віці, тобто більше пов'язаний із факторами поведінки та способу життя. У сучасний період градієнт поступово зсувається у бік старших вікових груп, в яких смертність спричинена хронічними захворюваннями та залежить від своєчасного й ефективного лікування. Окрему увагу приділено питанню якості даних у великих містах. Зокрема, з метою з'ясування надійності обрахованих показників смертності неможливо здійснено оцінку довірчих інтервалів для ймовірності померти на 1-му році життя у шести обраних містах та показано неоднозначність висновків, зроблених на основі даних про малі сукупності померлих.

Ключові слова: великі міста, населення, очікувана тривалість життя при народженні, смертність, вік, декомпозиція різниці у тривалості життя, ймовірність померти до 1-го року.

Постановка проблеми та актуальність. Великі міста мають важливе значення у територіальній організації сучасного суспільства: вони є основною ланкою опорного каркасу розселення населення [1, с. 189]. Нині 54 % світового населення проживає у містах, хоча середньостатистичний житель світу живе не у великих містах-мільйонниках. Зокрема, медіана розподілу припадає на міста з чисельністю 625 тис. осіб, тобто половина жителів світу живе у містах з населенням понад 625 тис. осіб, і половина — у містах з населенням менше 625 тис. осіб або у сільській місцевості [2]. Разом з тим, саме великі міста відіграють вирішальну роль у соціально-економічному розвитку країн завдяки найбільшій концентрації економічної діяльності, фінансів, транспорту, населення та вищий рівень життя відносно решти населених пунктів і прилеглих територій. Водночас на тлі кращих можливостей у сфері зайнятості, вищих середніх доходів досить часто тут гострішими є проблеми соціальної нерівності, напруженої криміногенної та екологічної обстановки [3, с. 13]. Великі міста є не просто осередками концентрації різного роду ресурсів, але й центрами тяжіння мігрантів; такі міста мають свої зони впливу на прилеглі території, разом з якими формують своєрідні ядра економічного зростання й метрополії. Міста-метрополіси є ядром у формуванні поліцентричної моделі регіонального розвитку та організації економічного простору країни.

В Україні вже давно відбувся процес переходу від переважно сільського до міського суспільства. З погляду історичної ретроспективи варто зазначити, що на початку ХХ ст. Україна була регіоном із домінуючим сільським населенням. Так, за переписом 1897 р. у її містах проживало лише 13 % населення (йдеться про Україну у складі дев'яти губерній); в 1926 р. частка міського населення в радянській Україні зросла до 18,5 %. Перший

період прискореного зростання чисельності городян відбувся в 1930-ті роки, коли частка міських жителів за переписом 1939 р. досягнула 36 % [4]. Це стало наслідком, з одного боку, процесів індустріалізації та активного містобудування, а з іншого — вимушеної міграції українських селян у міста у роки колективізації та Голодомору.

Другий період дуже активного росту чисельності міського населення та урбанізації припав на 1960-ті роки. Саме упродовж післявоєнного періоду урбанізації на тлі розвитку міст та активізації маятникових міграцій в Україні розпочався процес формування міських агломерацій. При цьому умови міського середовища часто не відповідали доволі стрімким темпам зростання чисельності міського населення, тобто приріст чисельності городян (що відбувався, значною мірою, за рахунок демографічних ресурсів села) не супроводжувався адекватним зростанням необхідних соціально-економічних показників, насамперед щодо забезпечення житлом, освітньою, медичною, соціально-побутовою та іншими видами інфраструктури.

За даними Державної служби статистики, частка міського населення України становила 44 % в 1959 р., 61 % — в 1979 р., 67 % — 2001 р., та 69 % у 2020 р. У структурі міських поселень та демографічному розвитку країни важливу роль почали відігравати великі міста-метрополії, які стали центрами міжрегіональних систем розселення. Стрімке зростання чисельності міського населення й формування метрополісів зумовлює необхідність поглибленого вивчення різних аспектів життєдіяльності населення в умовах великого міста та його впливу на демографічні процеси, в тому числі на смертність і тривалість життя. Науковий інтерес до вивчення особливостей режиму смертності населення в умовах міського середовища підвищується і з огляду на потреби господарської практики щодо планування та прогнозування розвитку великих міст.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Як відомо, міста є об'єктом міждисциплінарного вивчення. У західній науковій літературі дослідження міської географії смертності раніше фокусувались на порівняльному аналізі міст та сіл, однак із часом вони втратили свою актуальність через згладжування відмінностей між умовами життя міського й сільського населення. М. Lerch, М. Oris and Р. Wanner [5] вказують на те, що у минулому ризик смерті та нерівність щодо здоров'я у містах були вищими ніж у селах, але за останні півстоліття у розвинених країнах ці відмінності майже знівельовались. Хоча література про соціально-економічні детермінанти смертності й тривалості життя є досить численною, роль та особливості впливу місця проживання, й зокрема великого міста як специфічного простору життєдіяльності сучасної людини на те, як довго особа може прожити, є значно менш дослідженим науковим напрямом.

У колишньому СРСР та сучасній Україні урбаністика представлена різноманітними дослідженнями у галузі географії, соціології та економіки

міст. У роботі С. А. Покляцького (S. Pokliatskyi) [6] здійснено інтегральну оцінку сприятливості умов життя в 45-ти містах України із населенням понад 100 тис. осіб, яка враховує чотири складові: економічну сприятливість, розвиток соціальної сфери, екологічну сприятливість та соціокультурний розвиток. У рейтингу міст за інтегральним індексом сприятливості умов життя Київ посів перше місце, Львів — друге, Харків — четверте, Одеса — п'яте, Дніпро — восьме, Донецьк — десяте [6, с. 126].

В іншому дослідженні, присвяченому оцінці метрополійних функцій шести великих міст України [7], встановлено, що Київ має статус регіональної метрополії в європейській метрополійній мережі, а Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк та Одеса є осередками з метрополійним статусом у складі національної метрополійної мережі. Визначена спеціалізація розвитку їх метрополійних функцій: м. Донецьк (до 2014 р.) — адміністративна та господарська; м. Дніпро — господарська й інвестиційна; м. Харків — освітня, наукова та інноваційна; м. Одеса — політична, логістична, культурна та туристична; м. Львів — політична, транспортна, культурна й туристична [7, с. 456].

Водночас демографічне вивчення міст є менш поширеним напрямом досліджень і не відповідає масштабам сучасної урбанізації в Україні. Це стосується і вивчення особливостей стану здоров'я населення й тривалості життя у містах загалом та у великих метрополісах зокрема. Витоки напрацювань у цій сфері досліджень лежать у роботах видатних українських демографів-класиків Ю. Корчака-Чепурківського (Yu. Korchak-Chepurkivskyi) та М. Птухи (M. Ptoukha). Обое вчених на основі даних перепису 1897 р. провели ґрунтовні дослідження смертності й тривалості життя населення України за типом поселення.

Так, Ю. Корчак-Чепурківський у своїй роботі «Місто і село у смертності Наддніпрянської України» 1926 р. на основі даних про природний рух за 1895—1898 рр. та перепису 1897 р. по дев'яти українських губерніях проаналізував смертність населення України за типом поселення [8]. Він показав, що чим більше місто за людністю, тим меншим був загальний коефіцієнт смертності населення, а найвищий рівень загального коефіцієнта смертності спостерігався у сільській місцевості. Автор також зазначає, що саме у великих містах «найвиразніше виступають властивості “міста” як такого і його вплив на демографічні ознаки людності» [8, с. 128]. Аналізуючи повікові показники смертності у великих (з людністю понад 100 тис. осіб), середніх (50—100 тис. осіб) та малих містах, Корчак-Чепурківський виявив, що найвища смертність у віці до 1 року та 40—64 роки спостерігалась у великих містах, а в інтервалі віку 1—39 років — у малих містах [8, с. 167—168]. Однак зазначені міжміські відмінності були помірно вираженими; натомість значно помітнішим був розрив у показниках смертності населення між містом і селом.

М. Птуха у своїй роботі «Смертність в Росії та Україні» 1928 р. обчислив таблиці смертності й тривалості життя для семи найбільших міст України та Європейської Росії. Згідно з отриманими результатами, порядок міст у напрямі зниження тривалості життя чоловіків був таким: Рига, Харків, Одеса, Київ, Петербург, Саратов, Москва, тобто в українських містах ситуація була гіршою, ніж у прибалтійському краї, але кращою, ніж у російських містах [9, с. 341—342]. На основі таблиць смертності, обчислених для міст України з різною величиною людності, він також виявив, що великі міста порівняно з малими мали переваги на різних інтервалах віку: сприятливіші показники дожиття у віці від 3 до 25 років, але гірші — серед дітей віком до 2 років та осіб середнього й старшого віку [9, с. 321—322].

У сучасний період дослідження смертності й тривалості життя у великих містах України зустрічаються вкрай рідко, неабиякою мірою через труднощі у доступності детальної демостатистичної інформації по окремих містах. Виняток становить м. Київ. Комплексні демографічні дослідження столиці, у тому числі аналіз смертності й тривалості життя, були проведені під керівництвом В. Стешенко (V. Steshenko) у 2001 р. [10] та О. Позняка (O. Pozniak) у 2009 р. [11]. Міста Львів та Дніпро стали об'єктами дослідження проекту РЕОП («Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України»), у рамках якого здійснено аналіз поточної демографічної ситуації у цих містах, оцінка їхніх демографічних перспектив та розробка відповідних рекомендацій для органів місцевої влади [12, 13].

Серед досліджень зарубіжних вчених слід відмітити публікації Н. Gilmour and J. F. Gentleman [14], E. U. B. Kibele [15], U. Bilal et al. [16]. У цих роботах міста-метрополії порівнюються між собою або з іншими регіонами країни переважно з фокусом на структурі причин смерті та ролі окремих класів і причин смерті у змінах тривалості життя. Дослідження смертності у пострадянських країнах доводять, що великі міста зазвичай демонструють більш сприятливу динаміку тривалості життя на тлі середнього по країні рівня. П. Грігор'єв (P. Grigoriev) та співавтори [17] дослідили, що у Білорусі рівень смертності населення у великих містах та містах-обласних центрах є суттєво нижчим ніж на території, яка їх оточує. У Росії відрив найбільших міст-мільйонників від своїх областей за рівнем тривалості життя упродовж двох останніх десятиріч збільшився через випереджуючі темпи зростання тривалості життя у великих містах [18, с. 73].

П. Шевчук (P. Shevchuk) показав, що і в Україні спостерігається схожа ситуація [19]. Зокрема, метрополіси характеризуються значно вищою тривалістю життя ніж території, які їх оточують. У його роботі здійснено порівняльний аналіз тривалості життя населення у шести метрополісах України, з одного боку, і решти населення відповідних областей, до складу яких входять метрополіси, — з іншого. Показано, що вилучення великих

міст погіршує показники відповідних регіонів настільки, що вони опиняються на останніх щаблях рейтингу за рівнем тривалості життя [19, с. 79]. Водночас питання повікових особливостей режиму смертності та їх впливу на зміни у тривалості життя у цій роботі не висвітлювалися.

У фокусі нашого дослідження перебувають шість великих міст України, в яких сумарно нині проживає 19 % населення країни: Київ, Харків, Дніпро, Донецьк, Львів та Одеса. За даними Державної служби статистики України, чисельність постійного населення у них станом на початок 2020 р. була такою: Київ — 2,93 млн, Харків — 1,42 млн, Одеса — 1,0 млн, Дніпро — 0,98 млн, Донецьк¹ — 0,94 млн, Львів — 0,72 млн.

Метою даної роботи є з'ясування повікових особливостей смертності населення у шести великих містах України та оцінка їх впливу на зміни у тривалості життя у цих містах.

Дані. Дослідження базується на даних Державної служби статистики України про розподіл померлих за статтю та роком народження, розподіл населення за статтю та віком, на основі яких побудовано щорічні таблиці смертності й тривалості життя по шести обраних містах за період з 2002 по 2019 роки².

Варто взяти до уваги проблему якості даних, яка ймовірно могла вплинути на отримані результати. Йдеться, по-перше, про якість оцінки чисельності населення, в тому числі за віком. Зокрема, через довготривалу відсутність перепису населення, проблеми з обліком мігрантів та внутрішньо переміщених осіб, чисельність населення у великих містах, що розраховується Держстатом від бази перепису 2001 р., може відрізнятися від реальної. Вочевидь, кожне з обраних нами міст має свої проблеми оцінки поточної чисельності населення, і можна припустити, що чим більше місто, тим більшими є розбіжності між поточними оцінками й реальною чисельністю жителів.

Стосовно обліку померлих, то тут основну проблему становить той факт, що у великих містах реєструється, по-перше, певна частина смертей сільських жителів; по-друге, частина смертей серед осіб, прибулих з інших міст (наприклад, з метою лікування). Обидві категорії померлих потрапляють у статистику смертності великого міста, в якому не були зареєстровані за місцем проживання. Оцінка такого ймовірного завищення числа померлих та коригування даних ставить окрему, не вирішену дотепер методичну проблему. У наших розрахунках були використані дані Держстату без їх коригування.

Методи дослідження. У роботі використані такі методи: декомпозиція змін у тривалості життя за віком за Є. М. Андрєєвим (Andreev) [20]; роз-

¹ Тут наведено чисельність населення м. Донецьк станом на початок 2014 р.

² Таблиці смертності й тривалості життя по містах побудовано співробітником ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України П. Є. Шевчуком [19].

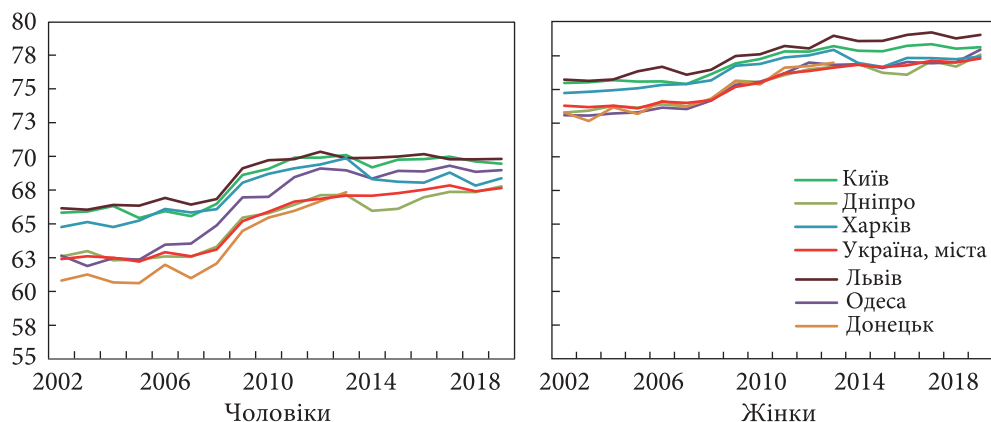

Рис. 1. Очікувана тривалість життя при народженні упродовж 2002—2019 рр. у шести великих містах та для міського населення України в цілому, років життя (для м. Донецьк дані за 2002—2013 рр.)

Джерело: розрахунки ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Держстату України.

рахунок довірчого інтервалу для ймовірності померти у віці до 1-го року за С. Л.Чангом (Chiang) [21], а також методи порівняльного аналізу, графічний та інші.

Новизна. У роботі вперше проведено оцінку повікового внеску смертності у формування міжміських відмінностей у тривалості життя, на основі якої з'ясовано структурні особливості режиму смертності населення у досліджуваних містах та їх вплив на динаміку тривалості життя.

Виклад основного матеріалу. Очікувана тривалість життя у міських поселеннях назагал є вищою ніж у середньому в Україні. Ця перевага зберігається значною мірою за рахунок великих міст, більшість яких йдуть в авангарді міських населених пунктів за рівнем тривалості життя. Динаміка тривалості життя в Україні з 2002 по 2019 рр. включала в себе три суб-періоди: 1) 2002—2007 рр. — це період стагнації з коливаннями у бік деякого зниження та підвищення; 2) 2008—2013 рр. — відчутне зростання тривалості життя; 3) 2014—2019 рр. можна означити як період турбулентності та коливань. Зокрема, середня тривалість життя при народженні для міського населення України у 2007 р. порівняно з 2002 р. виросла лише на 0,2 року у чоловіків та жінок, тоді як у 2008—2013 рр. цей приріст досягнув 4 роки для чоловіків та 2,4 року для жінок. У 2019 р. очікувана тривалість життя при народженні становила для городян України в середньому 67,7 року у чоловіків та 77,3 у жінок (рис. 1).

Обрані шість міст можна розділити на дві групи. До складу першої групи входять Київ, Львів та Харків, другої — Донецьк, Дніпро та Одеса. Перша група міст відзначається вищим рівнем тривалості життя у 2002 р. і меншою різницею у тривалості життя чоловіків і жінок. Однак, незважаючи

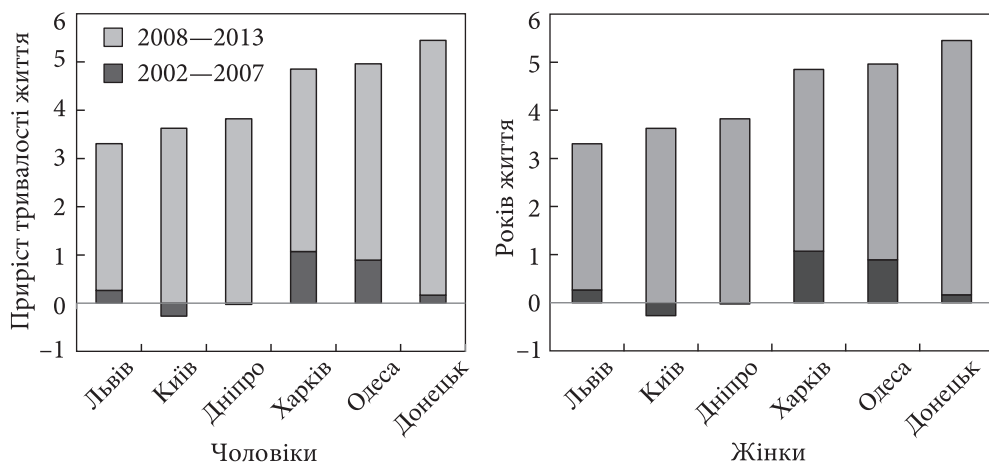

Рис. 2. Зменшення / приріст тривалості життя при народженні в 2002—2007 та 2008—2013 рр. у шести великих містах України

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

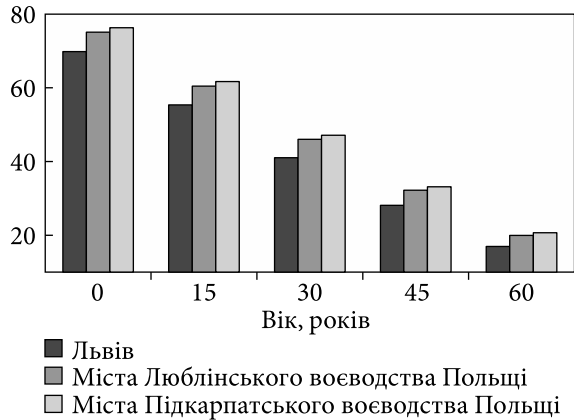
на сприятливіші базові показники дожиття населення, темпи приросту тривалості життя за період 2002—2013 рр., тобто до початку військового конфлікту на Сході України, у цих містах були нижчими ніж у другій групі.

Друга група міст (Донецьк, Дніпро й Одеса) характеризується нижчою тривалістю життя, більшими відмінностями за статтю, але вищими темпами приросту тривалості життя у 2002—2013 рр. (рис. 2). Саме Донецьк та Одеса посідають провідні позиції серед досліджуваних міських поселень за темпами приросту тривалості життя у період з 2002 по 2013 рр.: він становив 6,3—6,5 року у чоловіків та 3,7 року у жінок.

Місто Львів із першої групи має найвищий рівень тривалості життя, хоча Київ незначно випереджував його в окремі роки за цим показником у чоловіків. Разом з тим, навіть відносно вищі показники дожиття львів'ян мають суттєві резерви до підвищення, якщо порівняти їх не з іншими українськими містами, а із містами сусідньої Польщі, зокрема Люблінського й Підкарпатського воєводств, які близькі до Львівщини за своїм географічним положенням та історичними умовами розвитку. Так, у 2019 р. очікувана тривалість життя при народженні у міських поселеннях Люблінського воєводства була вищою ніж у Львові, на 5,3 року для чоловіків та 3,5 роки для жінок. Різниця з містами Підкарпатського воєводства становила 6,5 роки у чоловіків та 4,4 року у жінок (рис. 3). Ці відмінності зменшуються з віком і у 60 років вони становлять у середньому 2,5—3,5 роки. Слід також додати, що розрив у показниках тривалості життя за останні 10 років посилювався, оскільки у 2013—2019 рр. тривалість життя у Львові не зазнала відчутних зрушень і майже не зростала (так само, як у Києві), натомість у містах польських воєводств вона підвищилась.

Рис. 3. Очікувана тривалість життя чоловіків у віці 0, 15, 30, 45 та 60 років у 2019 р. у Львові та містах Люблінського й Підкарпатського воєводств Польщі

Джерело: дані ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України та польської статистики [22].

Проведений аналіз свідчить, що значні резерви підвищення тривалості життя у Львові та її зближення із польськими показниками криються у зниженні смертності населення середнього працездатного віку, зокрема у віці від 30 до 45 років. Саме на цю групу припадає максимум надлишкової смертності у Львові порівняно з городянами Польщі. Так, ймовірність померти в інтервалі віку від 30 до 45 років у Львові вища ніж у містах Польщі, удвічі серед чоловіків та в 1,5—1,8 раза серед жінок. Порівняння повікових профілів смертності показує, що ймовірність померти у 35-річних львів'ян-чоловіків майже така сама, як 40-річних поляків-мешканців міст, тобто існують потенційні можливості відсунення віку смерті принаймні на 5 років у старші вікові групи. Досягнути зниження смертності для цього вікового контингенту населення можна значно швидше ніж серед осіб віком 60 років і старше, оскільки вагомими причинами смерті тут є причини і захворювання, яким можна запобігти за умови реалізації належної ефективної державної політики.

На тлі інших великих міст України Львів разом із Києвом лідирують за рівнем тривалості життя. У 2002 р. хлопчики, народжені у Львові та Києві, мали шанси прожити в середньому на 3,2—3,5 роки довше ніж у Дніпрі та Одесі, і на 1—1,4 року довше ніж у Харкові. Серед дівчаток така перевага була меншою, але все одно суттєвою: львів'янки та киянки мали шанси прожити в середньому на 2,2—2,6 року більше ніж жінки у Дніпрі та Одесі, та на 0,8—1 рік більше ніж у Харкові.

Проведена повікова декомпозиція відмінностей у тривалості життя між різними парами великих міст у 2002 р. показала, що причини відставання міст мали свої особливості. Так, у Дніпрі та Одесі порівняно зі Львовом головну роль відігравала насамперед надлишкова смертність у працездатному віці. У цих містах існували й виражені відмінності у розподілі повікового внеску смертності залежно від статі. Якщо у чоловіків окрім надлишку смертей серед осіб працездатного віку вагоме місце також посі-

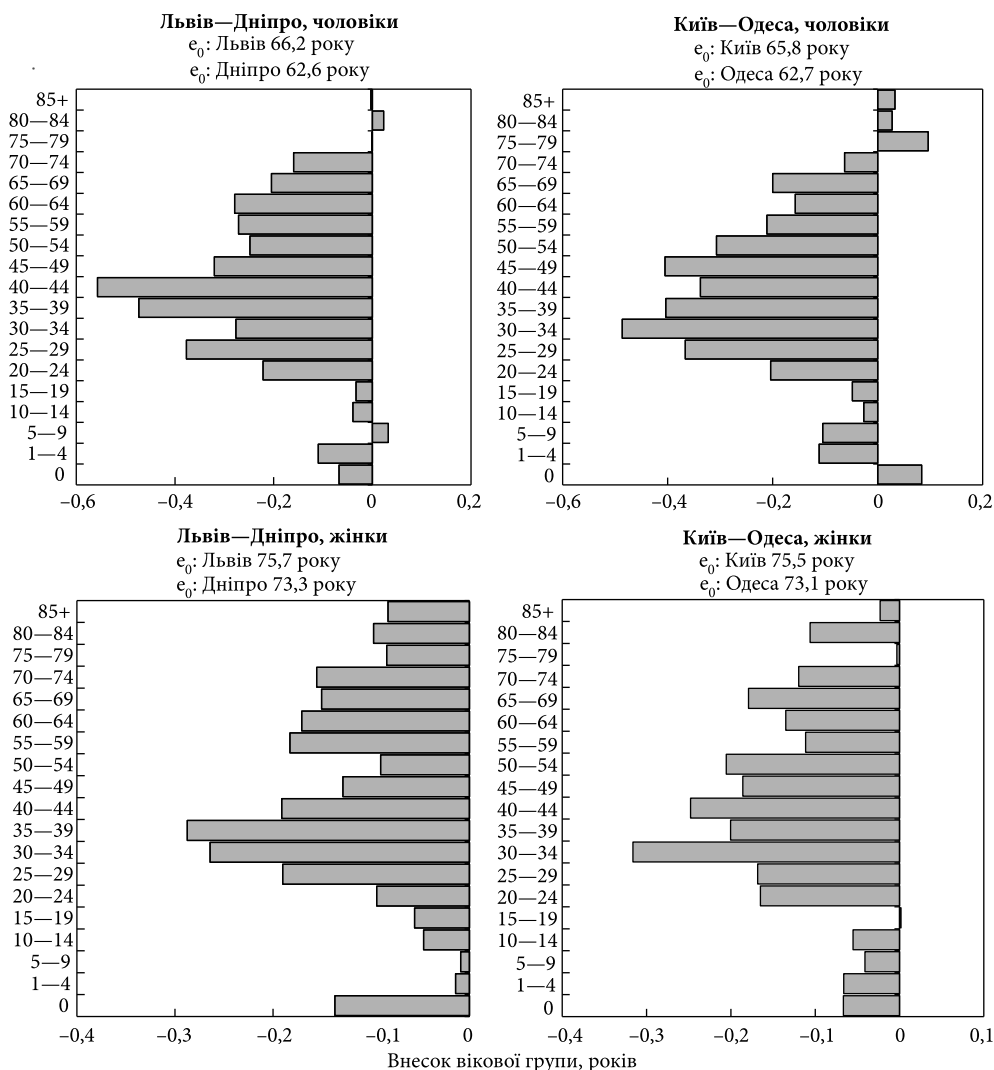

Рис. 4. Повікова декомпозиція різниці у тривалості життя при народженні в 2002 р. між парами міст: Львів–Дніпро та Київ–Одеса; e_0 — очікувана тривалість життя при народженні

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

дала підвищення смертності у молодому віці, то у жінок — смертність серед осіб похилого віку (рис. 4).

В Одесі занепокоєння викликала передчасна смертність чоловіків молодого працездатного віку, у формуванні якої неабияку роль відігравав ВІЛ/СНІД. Зокрема, у 2005 р. 26 % смертей міських чоловіків віком від 25 до 40 років були зумовлені ВІЛ/СНІД. У 2019 р. ця частка скоротилася до 13 % і все одно залишається найвищою серед досліджуваних міст.

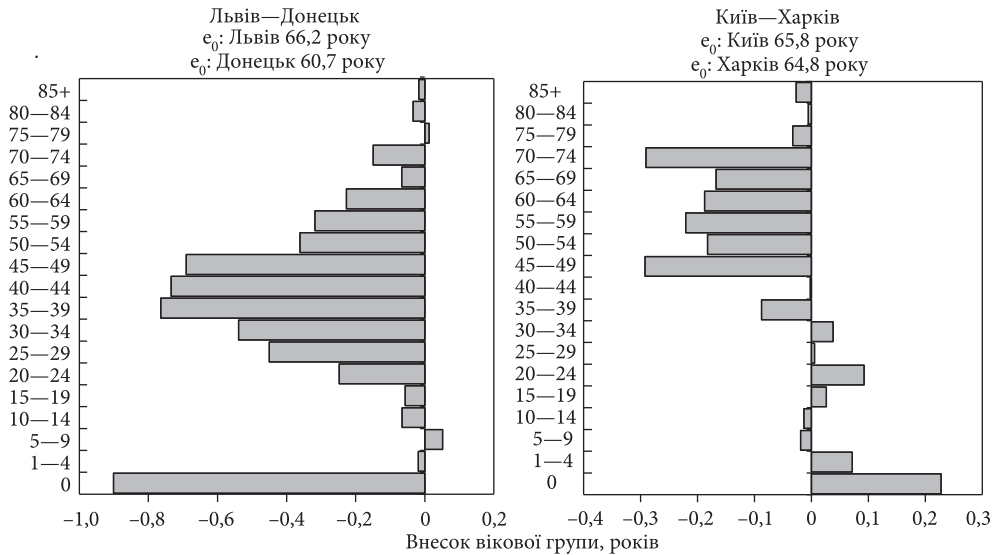

Рис. 5. Повікова декомпозиція різниці в очікуваній тривалості життя чоловіків в 2002 р. між парами міст: Львів—Донецьк та Київ—Харків; e_0 — очікувана тривалість життя при народженні.

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

Натомість Харків у 2002 р. дещо відставав від Києва унаслідок вищої смертності у старшому працездатному й похилому віці, тоді як у молодих вікових групах спостерігалась сприятлива ситуація (рис. 5). До того ж, у Харкові статеві відмінності у структурі результатів декомпозиції були значно менш вираженими ніж у Дніпрі та Одесі.

У 2019 р. розрив між Львовом та Києвом, з одного боку, та Одесою, Дніпром і Харковом — з іншого, скоротився. Це відбулося, насамперед, за рахунок помітнішого приросту тривалості життя в Одесі та Дніпрі. Основні складові динаміки смертності й тривалості життя у досліджуваних містах у цей період були такими.

По-перше, основну частину приросту тривалості життя в 2019 р. відносно 2002 р. у всіх містах забезпечило зменшення смертності чоловіків віком 30—59 років та жінок віком 60—84 роки (табл. 1 та 2). По-друге, у Києві та Львові важливу роль відіграло і зниження рівня смертності чоловіків похилого віку, тоді як в Одесі, Донецьку та Дніпрі цей внесок був значно меншим. По-третє, у Дніпрі й Донецьку виділяється також скорочення смертності чоловіків молодого віку (15—29 років).

Наслідком цих зрушень стало те, що характер відмінностей між містами за рівнем тривалості життя у сучасний період зазнає певних змін, зокрема у чоловіків. Якщо у 2002 р. у структурі міжміських відмінностей домінував внесок смертності у віці 30—59 та 15—29 років, то у сучасний період — смертності серед осіб віком 30—59 та 60—84 роки.

У 2002 р. найнижча тривалість життя серед досліджуваних міст була в Донецьку, а в 2013 і 2019 рр. — у Дніпрі, незважаючи на доволі швидкі темпи росту тут тривалості життя у 2008—2013 рр. При цьому розрив між містами з максимальним та мінімальним значеннями тривалості життя у сучасний період суттєво скоротився.

Варто також відмітити факт зниження тривалості життя чоловіків у 2014 р. відносно попереднього року у майже всіх досліджуваних містах (окрім Львова), яке виявилось суттєвішим ніж у середньому по міських поселеннях України. Особливо помітним воно було у Харкові та Дніпрі: 1,6 та 1,2 року відповідно. З-поміж низки факторів, які призвели до такого

Таблиця 1. Внесок повікової смертності у зміну очікуваної тривалості життя при народженні в 2019 р. порівняно з 2002 р. у шести великих містах України, чоловіки

Міста	Загальний приріст тривалості життя при народженні	Декомпозиція приросту за віком, %						Усього
		менше 1 року	1—14	15—29	30—59	60—84	85 і старше	
Львів	3,6	5,5	5,5	10,0	47,6	30,4	0,9	100
Київ	3,6	11,6	3,7	7,1	42,5	33,6	1,5	100
Харків	3,6	1,4	3,7	6,6	60,6	26,8	0,9	100
Одеса	6,3	4,0	5,3	9,9	50,7	22,7	7,3	100
Дніпро	5,2	6,8	4,3	16,3	51,5	18,1	3,0	100
Донецьк	6,5	12,7	1,6	10,8	45,3	23,9	5,7	100

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України) для Донецька оцінювалась зміна тривалості життя у 2013 р. проти 2002 р.)

Таблиця 2. Внесок повікової смертності у зміну очікуваної тривалості життя при народженні в 2019 р. порівняно з 2002 р. у шести великих містах України, жінки

Міста	Загальний приріст тривалості життя при народженні	Декомпозиція приросту за віком, %						Усього
		менше 1 року	1—14	15—29	30—59	60—84	85 і старше	
Львів	3,3	0,7	2,0	6,7	26,2	59,3	5,1	100
Київ	2,7	3,9	4,2	4,3	28,6	60,8	-1,8	100
Харків	2,7	-2,5	7,0	6,0	27,5	60,6	1,4	100
Одеса	4,9	6,1	4,1	8,7	31,4	42,5	7,2	100
Дніпро	4,3	13,0	3,7	4,7	15,3	50,1	13,3	100
Донецьк	3,7	13,0	3,7	4,7	15,3	50,1	13,3	100

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України (для Донецька оцінювалась зміна тривалості життя у 2013 р. проти 2002 р.)

укорочення тривалості життя, на нашу думку, у Дніпрі слід виділити втрати тривалості життя, зумовлені бойовими діями на Сході країни. Згідно з даними Держстату, 17 % смертей серед міських чоловіків віком 20—49 років у Дніпрі в 2014 р. були спричинені ушкодженнями унаслідок воєнних дій. Натомість у Харкові додатковим фактором могло бути прибуття великої кількості внутрішніх переселенців в 2014 р. та пов'язані з цим проблеми в реєстрації населення та обліку демографічних подій.

Серед досліджуваних міст Донецьк, який у 2002 р. був аутсайдером за тривалістю життя, зробив відчутний крок у покращенні показників життєзбереження населення упродовж першого десятиліття 2000-х років, до початку війни в 2014 р. Якщо у 2002 р. донецькі чоловіки мали шанси прожити в середньому на 5,4 року, а жінки — на 2,4 року менше ніж львівські, то у 2013 р. ця різниця скоротилась до 2,0—2,5 років. Оцінка рівня тривалості життя у Донецьку у сучасний період не є можливою через відсутність або недостовірність відповідних статистичних даних.

Декомпозиція відмінностей у тривалості життя між Львовом та Донецьком у 2002 р. виявила, що основна причина відставання донеччан полягала насамперед у високих показниках смертності дітей віком до 1 року та осіб середнього працездатного віку (рис. 5). Розрив у показниках смертності чоловіків становив майже 2 рази у віці 30—39 років; 1,7 рази — у віці 40—49 років та 1,2 рази — у віці 50—59 років. Серед жінок відмінності становили 1,3—1,8 рази у віці від 30 до 60 років. Саме у цих вікових групах чоловіків-жителів Донецька відбулося і суттєве зниження смертності упродовж наступних 11 років: 45 % приросту тривалості життя в 2013 р. проти 2002 р. отримано внаслідок зниження смертності у віці від 30—59 років, тоді як у жінок — за рахунок зниження смертності у віці 60—84 роки (табл. 1 та 2). Незважаючи на таку позитивну динаміку, в 2013 р. показники смертності у робочому віці серед донеччан залишалися в середньому в 1,5—2 рази вищими ніж серед львів'ян.

Ймовірність померти у віці до 1 року серед хлопчиків та рівень смертності у віці 85 років і старше для обох статей у Донецьку в 2013 р. виявились нижчими ніж у Львові. Це особливість викликає питання стосовно того, чи не є це артефактом. Можна припустити, що нижча смертність донеччан віком 85 років могла бути наслідком проблем статистичного обліку населення цього віку, зокрема завищеної чисельності осіб віком 85 років і старше, а показник смертності немовлят є дуже чутливим до найменших змін, коли йдеться про малі демографічні сукупності.

З метою з'ясування надійності показника смертності немовлят було обраховано ймовірність померти у віці до 1-го року (q_0) з 95 % довірчим інтервалом у досліджуваних містах в 2002 та 2019 рр., за статтю (рис. 6). Для Донецька використано дані 2002 та 2013 рр. Згідно із проведеними розрахунками, ймовірність померти до досягнення першого року життя в 2019 р.

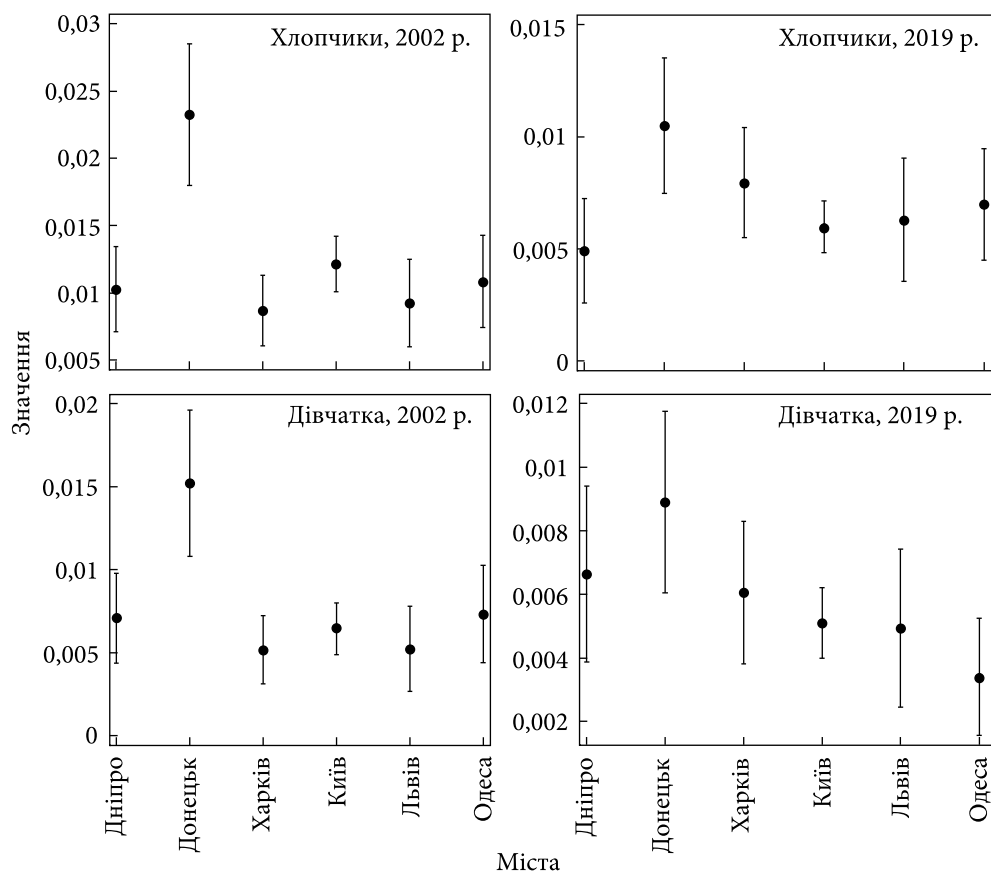

Рис. 6. Ймовірність померти у віці до 1-го року з 95 % довірчим інтервалом у шести великих містах України в 2002 та 2019 рр. (для Донецька в 2019 р. представлено оцінку для 2013 р.)

Джерело: авторські розрахунки за даними ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України.

проти 2002 р. суттєво знизилась у всіх містах, насамперед у хлопчиків. Однак ширина обчисленого 95 % довірчого інтервалу вказує на те, що у 2019 р. надійність обчислених показників є гіршою ніж у 2002 р., зокрема, у дівчаток. Найточнішою є оцінка ймовірності померти у віці до 1-го року для Києва, а найменш точною — для хлопчиків Донецька і Львова та дівчаток Донецька, Львова та Дніпра.

Так, ймовірність померти у віці до 1-го року у 2019 р. серед дівчаток у Києві та Львові була однаковою і становила 0,005. Беручи до уваги 95 %-вий довірчий інтервал, у Києві цей показник лежить у межах від 0,004 до 0,006, тоді як у Львові — від 0,003 до 0,008. Тобто, ми на 95 % впевнені, що показники обох міст лежать у межах обчислених інтервалів, але вони не обов'язково дорівнюють один одному. Цей приклад демонструє, що ви-

користання лише середніх значень q_0 є не завжди достатнім для обґрунтованих висновків про рівень смертності немовлят між містами, коли йдеться про дуже малі сукупності померлих.

Висновки. Великі міста назагал характеризуються вищою тривалістю життя на середньоукраїнському тлі. З-поміж шести обраних міст Львів та Київ лідирують за довжиною тривалості життя, але найбільший поступ у подовженні тривалості життя упродовж досліджуваного періоду зробили Одеса, Дніпро, а також Донецьк до 2014 р. У 2002 р. основною причиною відставання тривалості життя чоловіків-жителів Дніпра, Одеси та Донецька від відповідних показників Львова та Києва була надлишкова смертність у працездатному віці, при цьому в Одесі, Дніпрі та Донецьку вагому роль також відігравала підвищена смертність у молодому, а в Харкові — у похилому віці. Проведений аналіз також показав, що розрив у показниках тривалості життя між містами є найвиразнішим у періоди низької тривалості життя, тоді як на фоні загальної висхідної динаміки міжміські відмінності скорочуються. Так, у 2002 р. розрив між мінімальним і максимальним значеннями тривалості життя обраних міст досягав 5,4 року у чоловіків та 2,6 року у жінок, а в 2019 р. він зменшився до 2 років у чоловіків та 1,6 року у жінок.

У ході зближення міст за рівнем тривалості життя упродовж 2002—2019 рр. відбулися певні структурні зрушення у формуванні міжміських відмінностей: якщо в 2002 р. у структурі таких відмінностей найчастіше домінував внесок смертності у віці 30—59 та 15—29 років, то у сучасний період — смертності серед осіб віком 30—59 та 60—84 роки. Це означає, що градієнт міжміських відмінностей у тривалості життя, спричинений більшою мірою смертністю у молодших робочих групах, тобто більше пов'язаний із факторами поведінки й способу життя, тепер поступово зсувається у бік зрілого працездатного та старшого віку, в яких смертність спричинена хронічними захворюваннями та залежить від своєчасного та ефективного лікування. У цьому контексті реалізація в кожному з міст комплексу профілактичних заходів з метою контролю основних факторів ризику, поліпшення якості медичної допомоги при гострих станах та лікуванні хронічних патологій є необхідною передумовою зниження передчасної смертності та подовження тривалості життя. Щоб такі заходи були максимально ефективними, необхідний детальний аналіз структури смертності за причинами смерті, виявлення специфічних проблем в епідеміологічному профілі смертності населення кожного з міст та визначення тих цільових груп, на які мають бути спрямовані першочергові заходи з профілактики та лікування захворювань. Тому важливим напрямом подальших досліджень у галузі демографії великих міст є з'ясування особливостей структури причин смерті, у тому числі тих, що відповідають за розрив у показниках тривалості життя між містами та нижчу тривалість життя. Це дасть змогу ок-

реслити ймовірні резерви скорочення смертності населення і на цій основі розробити рекомендації щодо основних напрямів та цільових індикаторів комплексних програм у сфері охорони здоров'я, що розробляються на рівні міських рад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демографический энциклопедический словарь / Под.ред. Д. И. Валентя. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 607 с.
2. Demographic World Urban Areas 2019. URL: <https://www.newgeography.com/content/006272-demographia-world-urban-areas-2019-population-land-area-urban-densities> (дата звернення: 01.09.2020).
3. Человек в мегаполисе. Опыт междисциплинарного исследования / Под ред. Б. А. Ревича и О. В. Кузнецовой. Москва: ЛЕНАНД, 2019. 640 с.
4. Левчук Н. М., Боряк Т. Г., Воловина О., Рудницький О. П., Ковбасюк А. Б. Втрати міського та сільського населення України внаслідок Голодомору у 1932—1934 роках: нові оцінки. *Український історичний журнал*. 2015. № 4. С. 84—112.
5. Lerch M., Oris M., and P. Wanner. Periurbanization and the transformation of the urban mortality gradient in Switzerland. *Population*. 2017. Vol. 72. N 1. P. 93—122.
6. Покляцький С. А. Умови життя населення великих міст України. Київ: Наук. думка, 2016. 181 с.
7. Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації / Наук. ред. М. І. Мельник. Львів: Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України, 2016. 552 с.
8. Корчак-Чепурківський Ю. Місто й село у смертності Наддніпрянської України. *Демографічний збірник* / За ред. М. В. Птухи. Праці Демографічного інституту. Том IV. Київ, 1926. С. 113—171.
9. Птуха М. В. Очерки по статистике населения: глава IV. Смертность в городах и селах. Москва: ГОССТАТИЗДАТ ЦСУ СССР, 1960. 456 с.
10. Демографічні перспективи м. Києва до 2050 року / Під ред. В. С. Стешенко. НАН України, Ін-т економіки. Київ, 2001. 28 с.
11. Комплексний аналіз та прогноз демографічного розвитку м. Києва до 2026 року / Під ред. О. В. Позняка. НАН України. Київ, 2009. 115 с.
12. Демографічний прогноз до 2030 року для міста Львова / Під ред. Н. Ходько. Проект РЕОП. 2013. 40 с.
13. Демографічний прогноз до 2030 року для міста Дніпропетровськ / Під ред. Н. Ходько. Проект РЕОП. 2013. 42 с.
14. Gilmour H., Gentleman J. F. Mortality in metropolitan areas. *Statistics Canada. Health Reports*. Summer 1999. Vol. 11. N 1. P. 9—19.
15. Kibele E. U. B. Regional mortality differences in Germany. 2012. Springer. 324 p.
16. Bilal U., Hessel Ph., Perez-Ferrer C., Michael Y. L., Alfaro T., Tenorio-Mucha J. et al. Life-expectancy and mortality in 363 cities of Latin America. *Nature Medicine*. 2021. Vol. 27: 463—47.
17. Grigoriev P., Doblhammer-Reiter G., Shkolnikov V. Trends, patterns, and determinants of regional mortality in Belarus, 1990—2007. *Population Studies*. 2013. N 67 (1). P. 61—81.
18. Щур А. Города-миллионники на карте смертности России. *Демографическое обозрение*. 2018. Вып. 5 (4). С. 66—91.
19. Шевчук П. Є. Особливості тривалості життя населення в метрополісах України на початку ХХІ століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3 (37). С. 73—85. <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.073>

20. Андреев Е. М. Метод компонент в анализе продолжительности жизни. *Вестник статистики*. 1982. Вып. 9. С. 42—47.
21. Chiang C. L. Life Table and Its Applications. Malabar, Florida: Robert E. Krieger Publishing Company, 1984. 316 p.
22. Statistics Poland. URL: <https://stat.gov.pl/en/topics/population/life-expectancy> (дата звернення: 05.01.2021).

REFERENCES

1. Valentei, D. I. (Ed.). (1985). *Demographicheskii enciklopedicheskii slovar* [Demographic encyclopedic dictionary]. Moscow: Sovetskaya enciklopedia [in Russian].
2. Demographic World Urban Areas 2019 (2019). www.newgeography.com Retrieved from <https://www.newgeography.com/content/006272-demographia-world-urban-areas-2019-population-land-area-urban-densities>
3. Revich, B. A., & Kuznetsova, O. V. (Eds.). (2019). *Chelovek v megapolise. Opyt mezhdisciplinarnogo issledovaniya* [Man in a mega-city. Experience in interdisciplinary research]. Moscow: LENAND [in Russian].
4. Levchuk, N. M., Boriak, T. G., Wolowyna, O., Rudnytskyi, O. P., & Kovbasiuk, A. B. (2015). *Vtraty miskogo ta silskogo naseleння Ukrainy vnaslidok Holodomoru u 1932-1934 rokah: novi ozinky* [Urban and rural population losses in Ukraine as a result of the Holodomor in 1932-34: new estimates]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 4, 84-112 [in Ukrainian].
5. Lerch, M., Oris, M., & Wanner, P. (2017). Periurbanization and the transformation of the urban mortality gradient in Switzerland. *Population*, 72, 93-122.
6. Pokliazkyi, S. A. (2016). *Umovy zhyttia naseleння velykykh mist Ukrainy* [Living conditions in the large cities of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Melnyk, M. I. (Ed.). (2016). *Metropolinyi funkzii velykykh mist Ukrainy: potencial rozvytku ta perspektyvy realizatsii* [Metropolitan functions of the large cities of Ukraine: development potential and prospects for implementation]. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
8. Korchak-Chepurkivskyi, Yu. (1926). *Misto i selo u smertnosti Naddniprianskoi Ukrainy* [City and village in the mortality of Dnieper Ukraine]. M. V. Ptoukha (Ed.). Kyiv. *Demographic collection*, IV, 113-171 [in Ukrainian].
9. Ptoukha, M. V. (1960). *Ocherki po statistike naselenia. IV. Smertnost v gorodakh i selakh* [Essays on population statistics. Ch. IV. Mortality in cities and villages]. Moscow: GOSSTATIZDAT TzSU SSSR. P. 279-347 [in Russian].
10. Steshenko, V. S. (Ed.). (2001). *Demografichni perspektyvy m. Kyieva do 2050 roku* [Population prospects of the city of Kyiv by 2050]. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Economics. Kyiv [in Ukrainian].
11. Poznyak, O. V. (Ed.). (2009). *Kompleksnyi analiz ta prohnaz demografichnoho rozvytku m. Kyieva do 2026 roku* [Complex Analysis and Population Projection for the city of Kyiv by 2026]. National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
12. Khodko, N. (Ed.). (2013). *Demographichniy prognos dlia mista Lvova do 2030 roku* [Population projection for the city of Lviv by 2030]. REOP project [in Ukrainian].
13. Khodko, N. (Ed.). (2013). *Demographichniy prognos dlia mista Dnipropetrovsk do 2030 roku* [Population projection for the city of Dnipropetrovsk by 2030]. REOP project [in Ukrainian].
14. Gilmour, H., & Gentleman, J. F. (1999). Mortality in metropolitan areas. *Statistics Canada. Health Reports*. Summer 1999. Vol. 11, 1: 9-19.
15. Kibele, E. U. B. (2012). *Regional mortality differences in Germany*. Springer.

16. Bilal, U., Hessel, Ph., Perez-Ferrer, C., Michael, Y. L., Alfaro, T., & Tenorio-Mucha and the SALURBAL group (2021). Life expectancy and mortality in 363 cities of Latin America. *Nature Medicine*, Vol. 27: 463-47.
17. Grigoriev, P., Doblhammer-Reiter, G., & Shkolnikov, V. (2013). Trends, patterns, and determinants of regional mortality in Belarus, 1990-2007. *Population Studies*, 67 (1), 61-81.
18. Schur, A. (2018). *Goroda-millionniki na karte smernosti Rossii* [Cities of over a million people on the mortality map of Russia]. *Demograficheskoe obozrenie - Demographic Review*, 5 (4), 66-91 [in Russian].
19. Shevchuk, P. (2019). *Osoblyvosti tryvalosti zhyttia naseleennia v metropolisah Ukrainy na pochatku XXI stolittia* [Life expectancy in metropolises in Ukraine in the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (37), 73-85. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.073> [in Ukrainian].
20. Andreev, E. M. (1982). *Metod komponent v analize prodoljitel'nosti zjizni* [The method of components in the analysis of length of life]. *Vestnik Statistiki - Bulletin of Statistics*, 9, 42-47 [in Russian].
21. Chiang, C. L. (1984). *Life Table and Its Applications*. Malabar. Florida: Robert E. Krieger Publishing Company.
22. Statistics Poland (n.d.). *stat.gov.pl* Retrieved from <https://stat.gov.pl/en/topics/population/life-expectancy>

Стаття надійшла до редакції журналу 15.01.2021

N. M. Levchuk, Dr. Sc. (Economics), Chief Researcher,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: levchuk.nata@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4944-684X
Scopus ID 55625937500
Researcher ID AAD-3993-2020

DIFFERENCES IN LIFE EXPECTANCY AND AGE-SPECIFIC MORTALITY BETWEEN THE LARGE CITIES OF UKRAINE

The aim of this paper is to identify the age-specific characteristics of the mortality in the large cities of Ukraine and their contributions to the changes in life expectancy in these cities. The article presents the results of a comparative analysis of the dynamics of life expectancy from 2002 through 2019 in six cities: Kyiv, Kharkiv, Odesa, Dnipro, and Donetsk. It is shown that most of the large cities have generally experienced higher life expectancy than other urban settlements in Ukraine, but there is a significant variation in the levels and changes in life expectancy across cities. Overall, the study established the vanguard position of Lviv and Kyiv in terms of life expectancy, although these cities, as well as Kharkiv, showed a slower increase in life expectancy in 2002-2019. In contrast, Dnipro and Odesa, as well as Donetsk (up to 2014) having lower life expectancy and wider differences by sex demonstrated the pronounced improvement in life expectancy during that period. In recent years, there has been a trend towards narrowing the gap between cities, and this convergence is occurring more rapidly among men than among women. In 2002, the gap between cities with the highest and lowest life expectancy was 5.4 years for males and 2.6 years for females while in 2019 it was reduced to 2 years for men and 1.6 years for women.

We made a decomposition of differences in life expectancy at birth between the cities in 2002 and 2019 to assess the age-specific mortality contributions into disparities between urban areas. The results have revealed that across almost all cities these differences are mainly driven by excess mortality in working ages. Also, we found that excess mortality in

the middle working ages and under 1 year of age appeared to be the important factors of lower life expectancy in Donetsk compared to Lviv and Kyiv. Odesa and Dnipro are lagging behind by survival rate not only in the older but also in young working age groups, and Kharkiv has slightly higher mortality among older people (in comparison to Lviv and Kyiv). The conclusion is made that the main gradient of differences in life expectancy between the large cities has been determined mainly by deaths in working ages, i.e. mostly driven by health-related behavior and lifestyle. Nevertheless, a gradual shift in urban life expectancy differences is now taking place towards mortality in older age groups, i.e. more determined by the effectiveness of treatment of chronic diseases. The issue of data quality is also considered. In particular, the confidence interval of the probability of dying in the first year of life in the six selected cities is estimated to determine the accuracy of these indicators.

Keywords: large cities, population, life expectancy at birth, mortality, age, decomposition of differences in life expectancy, probability of death in the first year of life.

Cite: Slyusar, L. I., & Aksyonova, S. Yu. (2021). Pozashliubna narodzhuvanist u metropolisah Ukrainy [Non-marital Fertility in Metropolises in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 22-40. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.022>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.022>

УДК 314.146

JEL CLASSIFICATION: J13

Л. І. СЛЮСАР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: SlyusarL@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1679-1674

С. Ю. АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

ПОЗАШЛЮБНА НАРОДЖУВАНІСТЬ У МЕТРОПОЛІСАХ УКРАЇНИ

В Україні зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, за роки незалежності країни відбувалось відповідно до загальноєвропейських тенденцій і було наслідком активізації процесу модернізації багатьох сфер суспільного життя. В Україні кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом, при цьому цей показник є одним із найнижчих серед європейських країн. У межах країни між регіонами і поселеннями різного типу існують суттєві розходження у поширеності позашлюбної народжуваності. Метою дослідження є всебічний аналіз особливостей позашлюбної народжуваності у метрополісах України, її динаміки та структурних характеристик. Глибинний аналіз характеристик позашлюбної народжуваності безпосередньо у метрополісах України здійснюється вперше. Основним методом дослідження був метод порівняння характеристик позашлюбної народжуваності у метрополісах як між собою, так й з міськими поселеннями відповідних регіонів без врахування метрополісів, а також із середніми показниками по країні. Використовувались й методи узагальнення, аналогії, графічного представлення результатів аналізу. Найнижчою часткою позашлюбних народжень характеризується Львів — місто з вираженою традиційною матримоніальною поведінкою і сильнішими уподобаннями класичних сімейних цінностей. Порівняно високий рівень народжень поза шлюбом у Харкові, Дніпрі, Одесі скоріше за все можна пояснити більшою інтенсивною демографічною модернізацією і трансформацією. Загальною тенденцією у містах є зниження частки позашлюбних народжень у чисель-

ності народжених з 2006 р. У метрополісах така частка є значно нижчою ніж в області їх розташування та решти міських поселень; виняток становить Львів, де різниця між показниками є мінімальною. Порівняно з іншими поселеннями метрополіси характеризуються меншою часткою наймолодших жінок серед матерів, які не перебували у шлюбі на момент народження дитини, і вищою часткою жінок 35 років і старших. Метрополіси мають такий само віковий профіль питомої ваги позашлюбних народжень, як й інші території: найбільш поширені народження поза шлюбом у жінок до 20 років, найменше — у жінок 25—29 років, у старших жінок частка позашлюбних народжень зростає, але при цьому залишається значно нижчою за ту, що притаманна наймолодшим матерям. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий ніж аналогічний показник, що враховує усі народження. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом у метрополісах істотно перевищує відповідний показник по області їх розташування і середньоукраїнський. Структурні відмінності у позашлюбній народжуваності відображають зміни її чинників на користь «бажаного» материнства.

Ключові слова: народжуваність, позашлюбна народжуваність, вік матері при народженні дитини, метрополіси.

Постановка проблеми та актуальність. Особливістю сучасного соціально-демографічного розвитку є принципові зміни у структурі народжуваності за шлюбним станом матері: значна частина дітей народжується у матерів, які не перебувають у офіційно зареєстрованому шлюбі. Це є наслідком і віддзеркаленням модернізації багатьох сфер життя: секуляризації суспільства і трансформації моральних норм і правил, деформалізації багатьох суспільних інститутів, зокрема інституту шлюбу, збільшення свободи індивіда щодо вибору моделі особистого життя та життєвих стратегій; зміни становища жінки в суспільстві, емансипації тощо.

Стрімке зростання питомої ваги дітей, народжених поза юридично оформленим шлюбом, у більшості країн Європи розпочалось ще у 1980-х роках, і у 2019 р., за даними Євростату, у багатьох країнах, зокрема у Болгарії, Данії, Естонії, Ісландії, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Словенії, Франції, Швеції, більше половини дітей народилось у матерів, які не перебували у шлюбі (*outside marriage*). Ця тенденція має загальноєвропейський характер, разом із тим існують доволі суттєві розбіжності між країнами, що обумовлено соціокультурними особливостями населення, історично сформованими традиціями та сучасним соціально-економічним станом суспільства. Так, за період 2010—2019 рр. частка позашлюбних народжень зросла у більшості країн Європи, найбільш суттєвим зростання було у Південній Європі (Італія, Іспанія, Португалія, Греція), водночас є країни, де відбулись зовсім незначні зміни (Німеччина, Швеція, Австрія), і країни, в яких позашлюбна народжуваність навіть зменшилась (Естонія, Латвія, Угорщина, Україна) (рис. 1).

Демографічний розвиток України, у тому числі трансформація структури народжуваності за шлюбним станом матері, відбувається відповідно до загальноєвропейських тенденцій. В Україні кожна п'ята дитина народжу-

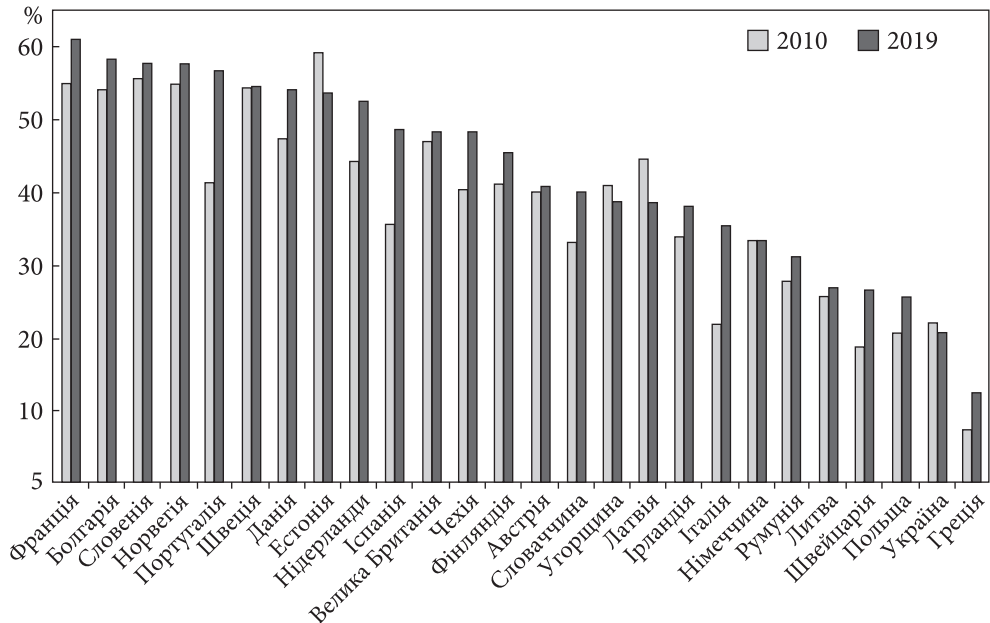

Рис. 1. Народжуваність поза шлюбом у країнах Європи у 2010 і 2019 рр. (Велика Британія — 2017 р., Ірландія — 2018 р.), % усіх народжень

Джерело: Eurostat. URL: <https://appso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

ється у жінки, яка не перебуває у зареєстрованому шлюбі (у 2019 р. — 20,5 %), водночас цей показник є одним із найнижчих серед європейських країн (рис. 1). Між регіонами країни та між поселеннями різного типу існують суттєві розходження у поширеності позашлюбної народжуваності. Особливу роль у формуванні динаміки показників народжуваності міського населення, зокрема структурних характеристик за шлюбним станом матері, а також інших демографічних тенденцій в країні, відіграють великі міста-метрополіси — за рахунок концентрації населення репродуктивного віку і відповідного «внеску» у чисельність новонароджених, й за рахунок їх впливу на стиль життя і репродуктивну поведінку населення навколишніх територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографи приділяють достатню увагу вивченню феномену позашлюбної народжуваності, її причин і наслідків. Т. Фрейка (T. Frejka), Т. Соботка (T. Sobotka), М. Амос (M. Amos), З. Бжозовська (Z. Brzozowska), Л. Тулемон (L. Toulemon), М. Минарська (M. Mynarska), Б. Лапланте (B. Laplante), А. Л. Фостік (A. L. Fostik) у своїх дослідженнях пояснюють сучасне поширення позашлюбної народжуваності змінами у матримоніальній поведінці населення, розповсюдженням незареєстрованого шлюбного партнерства (*cohabitation*) і розглядають її як один із проявів другого демографічного переходу (SDT).

В Україні особливості народжуваності у жінок, які на момент народження дитини не перебували у зареєстрованому шлюбі, вивчали В. П. Піскунов (V. P. Piskunov), В. С. Стешенко (V. S. Steshenko), Л. І. Слюсар (L. I. Slyusar), Брієна Переллі-Гарріс (Brienna Perelli-Harris). Зокрема, В. П. Піскунов, досліджуючи динаміку показників позашлюбної народжуваності у післявоєнні роки, звернув увагу на регіональні особливості цього явища [1]. В. С. Стешенко всебічно вивчала характеристики шлюбної та позашлюбної народжуваності у перше десятиріччя незалежності України. [2, с. 312—313]. Брієна Переллі-Гарріс, аналізуючи позашлюбну народжуваність в Україні у роки незалежності, дійшла висновку, що зростання такої народжуваності зумовлено змінами традиційного зв'язку між шлюбом і дітонародженням [3, р. 1158—1160]. У попередніх публікаціях одна з авторок (Л. І. Слюсар) науковий пошук спрямувала на з'ясування причин поширення позашлюбної народжуваності та її характеристики у перші десятиріччя ХХІ сторіччя, а також на встановлення розбіжностей у структурних характеристиках народжуваності поза шлюбом в Україні та інших країнах Європи [4].

Різноманітність чинників позашлюбної народжуваності та її зв'язки зі змінами у матримоніальній і сексуальній поведінці населення розглядались у комплексній монографії, присвяченій вивченню тенденцій народжуваності в Україні на тлі суспільно-трансформаційних процесів [5].

У зазначених дослідженнях аналіз зосереджувався на ситуації у країні загалом, іноді принагідно згадуючи про регіональні риси та міжпоселенську різницю показників. А от народжуваність за шлюбним станом у великих містах-метрополісах України, їх специфіка, динаміка, тенденції змін тривалий час залишалися поза увагою дослідників. У 2010 р. опубліковано дослідження щодо народжуваності у великих містах України, де поряд з іншим розглядалася позашлюбна народжуваність і зазначалося, що «саме у великих містах вона досягає досить високих значень» [6]. На той факт, що у найбільших містах України «частка народжень у зареєстрованому шлюбі мала тенденцію до зростання, тоді як у решти міських поселень відповідних областей відбулося її незначне скорочення» [7], звернув увагу П. Е. Шевчук (P. E. Shevchuk). У дослідженні йшлося переважно про динаміку шлюбної народжуваності, а от структурних характеристик учений торкнувся лише побіжно.

Вченими різних наукових напрямків уже давно визнано, що великі і надвеликі міста завдають потужного впливу на соціально-економічний і демографічний розвиток у країні, саме ці міста визначають його головні тенденції, у тому числі й щодо характеристик народжуваності.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є виявлення особливостей позашлюбної народжуваності у містах-метрополісах України: Києві, Дніпрі, Львові, Одесі й Харкові — на основі всебічного аналізу її динаміки та структурних характеристик.

Наукова новизна роботи полягає у глибокому аналізі особливостей позашлюбної народжуваності у метрополісах України, що **здійснюється вперше**, у тому числі у порівнянні з показниками областей розташування та міських поселень відповідних областей.

Матеріали і методи. Одним із ключових методів дослідження став метод порівняння характеристик позашлюбної народжуваності у метрополісах: як між містами-метрополісами, так й з іншими територіями, зокрема областями розташування та міськими поселеннями відповідних областей без врахування метрополісів, середніми показниками по країні. Також використовувалося графічне представлення результатів аналізу, методи узагальнення, аналогії. Дослідження базується на даних Державної служби статистики України: форма Н1 «Розподіл живонароджених за віком та шлюбним станом матері», що складається у трьох розрізах «Число живонароджених у батьків, які перебувають в зареєстрованому шлюбі», «Число живонароджених у батьків, які не перебувають в зареєстрованому шлюбі» та «Всі живонароджені».

Зазвичай при розрахунках середнього віку матері при народженні дитини віддається перевага методу із використанням вікових коефіцієнтів народжуваності. З одного боку, та обставина, що зазначеною статистичною формою передбачено групування народжених лише за п'ятирічними групами жінок, а з іншого, є певні сумніви щодо достовірності інформації стосовно чисельності населення за віковими групами у великих містах — оскільки останній повномасштабний перепис в Україні був проведений ще у 2001 р. До того ж, останніми роками збільшилась кількість міграцій без належної їх реєстрації. Ці чинники вплинули на вибір простішого, але й менш точного методу, який ґрунтується на розподілі народжених за віковими групами матерів. Тим не менше, незважаючи на певну неточність розрахунків середнього віку матері при народженні дитини, цей метод є цілком прийнятним для порівняння показників у метрополісах та інших територіях.

Виклад основного матеріалу. Поширення позашлюбної народжуваності є важливою соціально-демографічною ознакою сучасної моделі народжуваності. Більшістю дослідників вона розглядається як одна з структурних характеристик народжуваності в період постіндустріального розвитку, на етапі «другого демографічного переходу» і як результат розширення індивідуальної свободи і можливостей вибору економічно забезпеченого і захищеного сучасного населення [8, р. 11—18]. Інші дослідники схильні вважати, що шлюб не реєструють і народжують дітей поза шлюбом бідніші, економічно слабкі групи населення [13]. У будь-якому суспільстві позашлюбні народження «продукуються» різними верствами населення, в тому числі й соціально і економічно слабкими, і їх частка залежить від ситуації у конкретній країні.

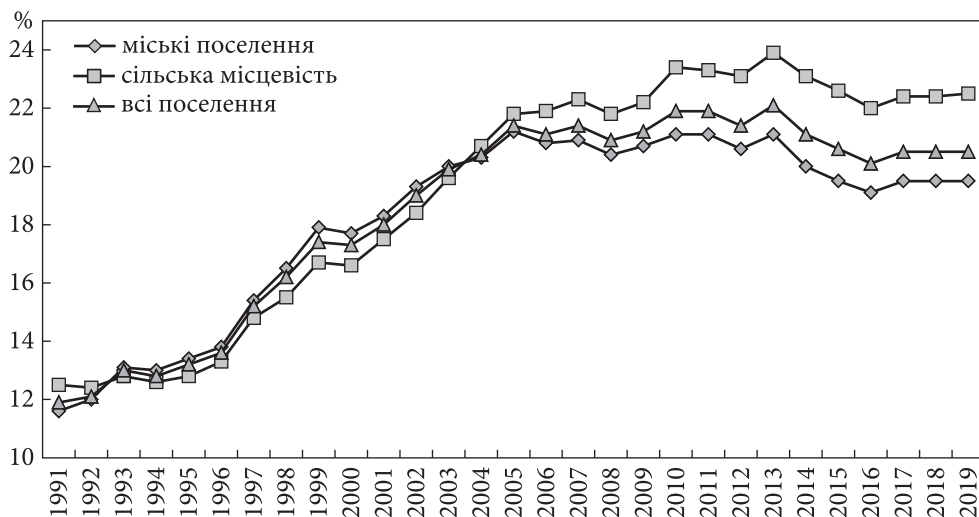

Рис. 2. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у міських поселеннях і сільській місцевості України у 1991—2019 рр., %

Джерело: дані Державної служби статистики України.

В Україні питома вага позашлюбних народжень тривалий період збільшувалася — з 11,9 % у 1991 р. до 22,1 % у 2013 р., після чого почалося її поступове зниження — до 20,5 % у 2017 р., і в останні роки вона стабілізувалася. Це соціально-демографічне явище характерне для міського і сільського населення. У 1991—2003 рр. відбувалось послідовне зростання позашлюбної народжуваності в усіх поселеннях незалежно від типу; більш того, її поширеність у містах і селах відрізнялась мало. Однак після 2004 р. і до 2013 р. у поселеннях різного типу простежувалися протилежні тенденції: у міських поселеннях частка позашлюбних народжень поступово зменшувалась, а у сільській місцевості, навпаки, зростала і досягла «пікового» значення 23,9 % (2013 р.). У 2014—2016 рр. зазначений показник знижувався в міських поселеннях і в сільській місцевості; 2017—2019 рр. характеризуються певною стабілізацією показника з істотною його перевагою у селах (22,5 %) над містами (19,5 %) (рис. 2).

В Україні до метрополітних міст фахівці зараховують Київ, Дніпро, Львів, Одесу і Харків, до 2014 р. — Донецьк. Ці міста є системоутворюючими як для певних сфер суспільного життя, галузей економіки, так і територій. Вони впливають на демографічну ситуацію в країні за рахунок значної питомої ваги їхнього населення у загальній чисельності населення країни, а також поступового поширення способу життя, демографічної поведінки населення на навколишні території. Їх «внесок» у чисельність народжених в Україні та міських поселеннях, у тому числі у чисельність дітей, народжених поза зареєстрованим шлюбом, у 2006, 2012 і 2019 роках демонструє табл. 1.

Метрополіси України мають значні ситуаційні відмінності з поширенням позашлюбної народжуваності, що значною мірою є наслідком особливостей менталітету та традицій у шлюбно-сімейній сфері, особливостей репродуктивної поведінки, які сформувались історично у регіонах розташування цих міст. Регіональну специфіку репродуктивної поведінки населення України досліджувала З. Пальян (Z. Palian) [9, с. 98—101]. Так, Львів — «столиця» західного регіону, особливості населення якого доволі виразно окреслені: воно відрізняється від мешканців інших територій більш «традиційною» матримоніальною поведінкою, збереженням класичних сімейних цінностей, релігійністю, і характеризується ранньою шлюбністю і народжуваністю, низьким рівнем розлучуваності, незначним поширенням незареєстрованих шлюбів. Отож, у Львівській області не часто дітей народжують жінки, які не перебувають у офіційному шлюбі, і частка таких народжень у Львові є найнижчою серед метрополісів. У Південному й Східному регіонах, де розташовані Харків, Дніпро та Одеса, демографічна модернізація і трансформаційні процеси відбуваються найінтенсивніше, а поширеність незареєстрованих шлюбів, розлучень і одноплатківських сімей значно більша, відповідно, питома вага позашлюбних народжень також є вищою. Слід враховувати, що Одеса є портовим містом,

Таблиця 1. Чисельність народжених у метрополісах України та їх частка у загальній чисельності народжених і чисельності народжених у міських поселеннях, 2006, 2012 і 2019 рр.

Територія	2006		2012		2019	
	Всього	Поза шлюбом	Всього	Поза шлюбом	Всього	Поза шлюбом
Україна	460 368	97 246	520 705	111 607	308 817	63 371
Міські поселення	306 635	63 634	341 599	70 221	202 646	39 500
м. Київ	28 101	4 937	33 887	5 305	32 503	4 829
м. Дніпро	9 561	2 133	10 488	2 313	6 721	1 307
м. Харків	11 955	2 774	13 366	2 905	9 593	1 968
м. Одеса	8 430	1 837	10 170	2 046	8 050	1 519
м. Львів	7 197	616	7 698	596	6 210	454
Всього метрополіси, осіб	65 244	1 2297	75 609	13 165	63 077	10 077
Частка народжених у метрополісах до народжених у країні, %*	14,2	12,6	14,5	11,8	20,4	15,9
Частка народжених у метрополісах до народжених у міських поселеннях, %*	21,3	19,3	22,1	18,7	31,1	25,5

Джерело: дані Державної служби статистики України (* розрахунки за даними Державної служби статистики України).

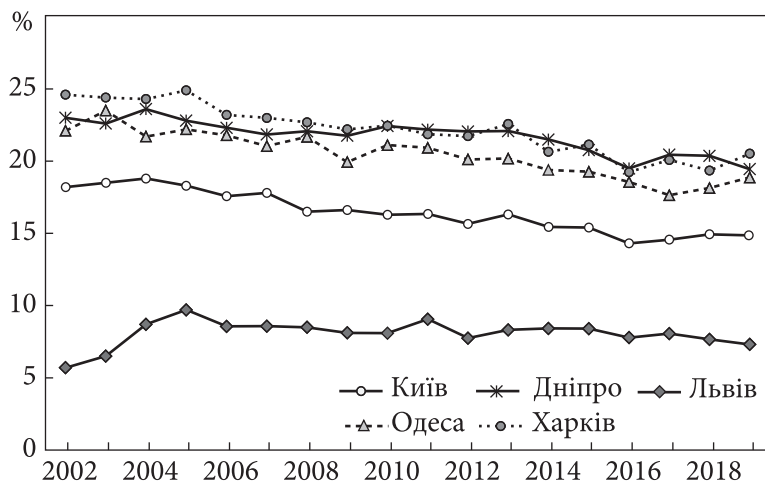

Рис. 3. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у метрополісах України у 2002—2019 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дніпро і Харків — індустріальні центри, і це впливало на демографічну поведінку населення, сприяло пришивдженому «розмиванню» класичних сімейних цінностей. Київ розташований у Центральній демографічній зоні, де значення більшості показників, що характеризують шлюбно-сімейну і репродуктивну поведінку населення, наближається до середньоукраїнських [9, с. 51—82]. Крім того, Київ як столичне місто приваблює населення з різних регіонів країни, і оскільки вихідці зі сходу і заходу можуть суттєво різнитися демографічними установками, це сприяє формуванню «середніх» показників.

Загальною тенденцією у більшості метрополісів є поступове зменшення частки позашлюбних народжень у чисельності народжених. У Львові у 2002—2005 рр. різко збільшилась питома вага народжень поза шлюбом, подальше зниження не повернуло показник на рівень 2002 р., коли частка позашлюбних народжень становила 5,7 %. У 2019 р. зазначений показник досягав 7,3 %, але й за такої величини Львів продовжує бути метрополісом із найнижчою позашлюбною народжуваністю (рис. 3).

Міста-метрополіси здатні впливати на територію значно більшу ніж область, де вони розташовані. Однак необхідно визнати, що найпотужніший вплив усе ж таки зазнають саме останні, тому у нашому дослідженні увагу сконцентровано на областях розташування метрополісів. Для коректнішого порівняння показників позашлюбної народжуваності у метрополісах, які до того ж виконують роль обласного центру, і у міських поселеннях цієї області, були розраховані показники щодо міського населення без врахування метрополіса (рис. 4).

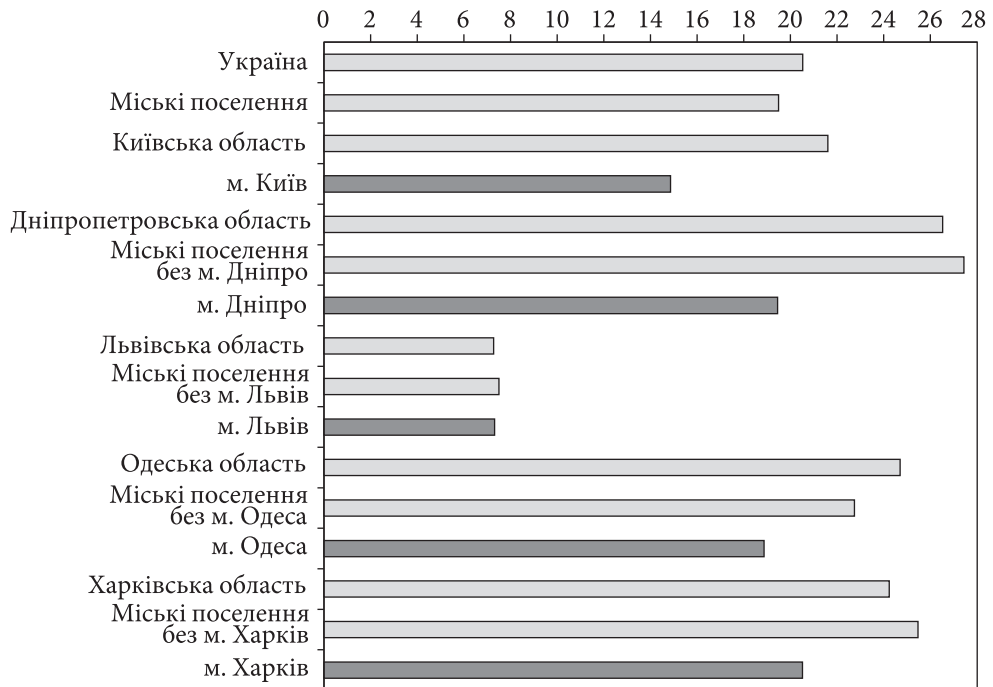

Рис. 4. Частка позашлюбних народжень у загальній кількості народжень у метрополісах України, в областях їх розташування та міських поселеннях цих областей без урахування обласного центру (метрополіса) у 2019 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рисунок дає можливість чітко побачити, що в усіх метрополісах частка народжених у батьків, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, у загальній кількості народжень є нижчою ніж загалом по області їх розташування та решти міських поселень, і лише у Львові ця різниця мінімальна. У столиці частка позашлюбних народжень назагал є значно нижчою ніж у середньому по країні та міських поселеннях. Показник столичного метрополіса також поступається аналогічним показникам у містах Дніпро, Одеса, Харків. Порівняно з іншими метрополісами високий рівень позашлюбної народжуваності у Харкові і Дніпрі залишається суттєво нижчим за середньообласний рівень і той, що має місце у решти міських поселень. Побудовані для різних років діаграми, аналогічні представлений на рис. 4, показали, що загалом співвідношення між частками позашлюбних народжень у метрополісах України та у відповідних областях і міських поселеннях цих областей зберігаються.

Той факт, що в метрополісах частка народжених у жінок, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, у загалі народжених є нижчою ніж по області чи в інших міських поселеннях, виглядає дещо парадоксальним,

адже через особливості соціально-економічного і демографічного середовища, розвинені міжнародні зв'язки у цих містах швидше поширюються ідеї соціальної та демографічної модернізації, гендерної рівності, свободи вибору; у великих містах, зазвичай, індивіди є більш вільними у виборі стилю життя, сценарію розвитку власної сім'ї. Одним із можливих чинників такої ситуації є унікальний перебіг сучасного етапу демографічної модернізації в Україні: її незавершеність, суттєве відставання від розвинених європейських країн за темпами розгортання, вагомий вплив соціально-економічних умов життєдіяльності населення. На думку Р. Флорида (R. Florida), основними рисами нової урбаністичної кризи є нерівність і зростаючі ціни на житло [10]. В Україні «переорієнтація сфери виробництва житла на отримання прибутку, а не механізму забезпечення потреб» зробила Київ та інші великі міста найбільш привабливими для інвестування, коли «куплену нерухомість розглядають як спосіб зберегти або помножити статки», що «аж ніяк не сприяє доступності житла» і зумовлює ще більше зростання цін [11], а також посилює соціальну нерівність. За таких умов є підстави припустити, що жінки більш налаштовані на реєстрацію шлюбу як певне «страхування» від різкого падіння рівня благополуччя у випадку розриву стосунків із батьком дитини.

До народження дитини поза офіційно укладеним шлюбом призводять різні чинники, відповідно до яких можна умовно виділити «вимушене» і «бажане» батьківство. Ризикована сексуальна поведінка, помилка у стосунках — у цих випадках позашлюбна вагітність є небажаною, народження дитини вимушеним; а от коли жінка прагне стати матір'ю, навіть якщо її подружнє життя не склалося, чи існує шлюбне партнерство без реєстрації, тоді це рішення свідоме і народження дитини бажане. Для сучасного розвиненого суспільства характерною є зміна чинників, які призводять до народження дитини поза шлюбом: мінімізація «вимушених» народжень (здебільшого внаслідок поширення культури контрацепції та вдосконалення її методів), і зростання свідомого, бажаного батьківства, хоча й без реєстрації шлюбу. Саме поширенням практик незареєстрованого шлюбного партнерства (*cohabitation*) більшість демографів пояснюють новітній високий рівень позашлюбної народжуваності у більшості країн Європи [12, р. 75—85].

У сучасній Україні, безумовно, відбулись зміни у співвідношенні чинників, які продукують позашлюбне материнство: знизилась частка «вимушеного материнства», що сприяє зменшенню кількості позашлюбних народжень, і зросла частка свідомого, насамперед у офіційно неодружених батьків. На жаль, неможливо кількісно оцінити ці зміни, оскільки статистична звітність, що давала змогу виокремити серед «позашлюбних» новонароджених тих, хто були зареєстровані за спільною заявою батька й матері (тобто батько брав на себе відповідальність за новонародженого),

існувала в Україні лише до 1995 р. Висновок щодо зростання частки «свідомого» позашлюбного материнства можна зробити, по-перше, на підставі спеціальних соціально-демографічних обстежень, по-друге, за непрямыми свідченнями, адже доведено, що народження поза шлюбом у наймолодших матерів доволі часто є вимушеними, а у жінок зрілого віку у більшості випадків — свідомим рішенням [15, с. 166—171]. В Україні серед жінок, які народили дитину не перебуваючи в офіційному шлюбі, зменшується частка жінок віком до 20 років, і збільшується — після 35 років [4]. Цьому сприяє загальне зниження дітородної активності українських жінок наймолодшої репродуктивної групи: коефіцієнт народжуваності у них зменшився з 27,3 ‰ у 2014 р. до 16,9 ‰ у 2019 р.

Як правило, питома вага народжених у наймолодшій репродуктивній групі жінок у великих і надвеликих містах є значно нижчою за середню по області їх розташування. Наприклад, частка народжених у жінок віком до 20 років у м. Дніпро вдвічі менша за середній показник по Дніпропетровській області, у жінок 20—24 роки — нижчою у 1,5 раза, тоді як частка народжених у жінок віком 30 років і старше суттєво перевищує відповідні середні обласні показники.

На нашу думку, у метрополісах поширеність «вимушеного» позашлюбного материнства зменшується швидше порівняно з іншими поселеннями, оскільки великі міста мають вищий рівень культури контрацепції і населенню доступніші (фінансово і організаційно) її найсучасніші методи. Почасти це підтверджує структура позашлюбного материнства за віком матері: у метрополісах значно нижча ніж у інших поселеннях, частка наймолодших жінок серед матерів, які не були у шлюбі на момент народження дитини. Якщо по всій Україні частка народжених у жінок віком до 20 років у сукупності народжень поза шлюбом у 2019 р. становила 11,2 %, а у міських поселеннях досягала 8,3 %, то у Києві вона була на рівні 3,8 %, у Дніпрі — 5,3, Харкові — 4,4, Одесі — 6,6 %. Частка народжених у жінок старших репродуктивних груп (35 років і старші) серед позашлюбних народжень у середньому по країні не перевищувала 20 %, а у Києві наближалася до 31, у Дніпрі — до 26, Харкові та Одесі — 24,5 %.

Попри зазначені, у цілому позитивні, риси позашлюбної народжуваності у метрополісах порівняно з іншими поселеннями, зіставлення структур шлюбної і позашлюбної народжуваності за віком матері показало, що в останній частка жінок віком до 25 років перевищує відповідну частку у структурі народжень, де батьки перебувають у зареєстрованому шлюбі (приклад Харкова і Львова — рис. 5).

На прикладі м. Дніпро і Дніпропетровської області (рис. 6) чітко можна побачити, що для метрополісів притаманний такий само патерн представленості позашлюбних народжень у сукупності народжених за віковими групами жінок, як загалом в області та міських поселеннях: найбільша

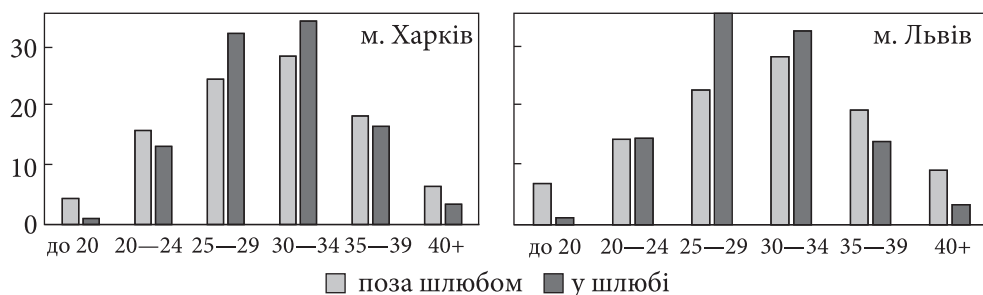

Рис. 5. Структура позашлюбних народжень і народжень у шлюбі за віком матері, м. Харків, м. Львів, 2019, %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

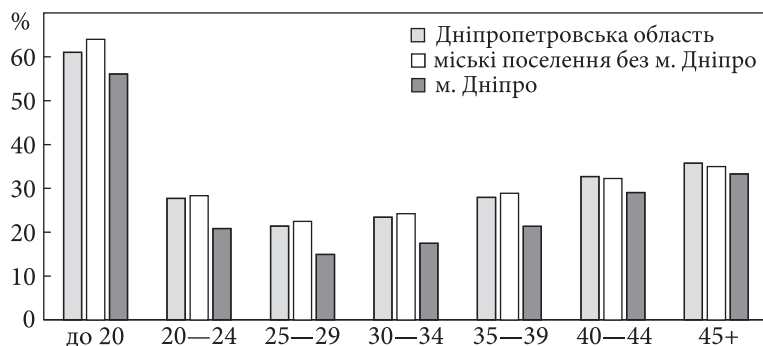

Рис. 6. Частка позашлюбних народжень у кожній п'ятирічній віковій групі жінок у Дніпропетровській області, міських поселеннях області без м. Дніпро та м. Дніпро у 2019 р., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

частка позашлюбних народжень припадає на жінок до 20 років, а найменша — на жінок віком 25—29 років, які є найактивнішими щодо дітонародження. Після 30 років частка позашлюбних народжень із віком зростає, але у жінок найстаршого репродуктивного віку частка позашлюбних народжень майже вдвічі нижча за ту, що властива наймолодшій дітородній групі (табл. 2), натомість частка позашлюбних народжень у метрополісах у кожній віковій групі жінок значно нижча за відповідну середню частку по області та міських поселеннях.

На користь свідомого і бажаного материнства поза офіційно зареєстрованими шлюбними стосунками у великих і надвеликих містах указує й перевищення середнього віку матері при народженні дитини у метрополісах відповідних показників по області розташування метрополіса. Принагідно зауважимо, що це характерно й для загальної сукупності народжень (рис. 7).

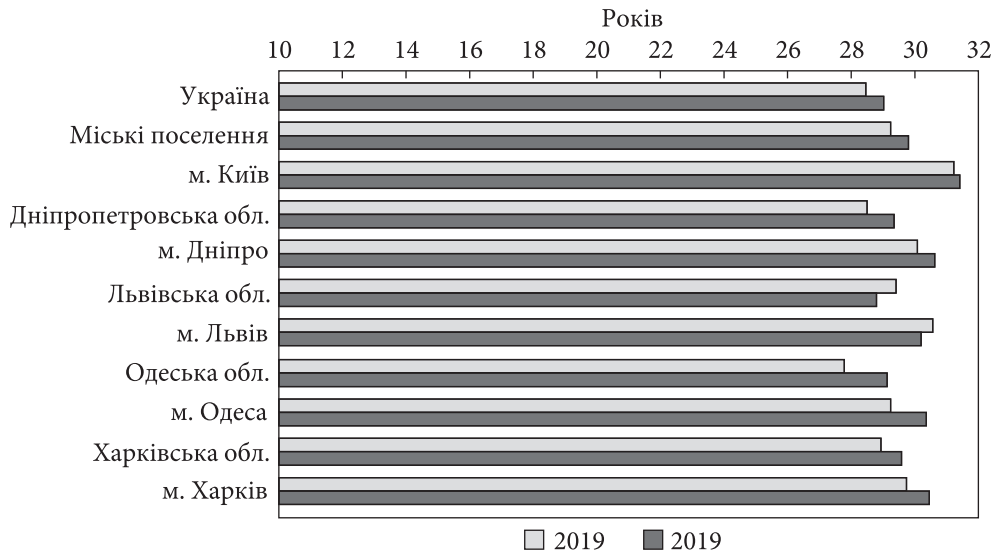

Рис. 7. Середній вік матері при народженні дитини: усі народження і народження поза шлюбом, метрополіси України і області їх розташування, 2019, років
Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 2. Частка позашлюбних народжень серед народжених у жінок певного віку у метрополісах, областях їх розташування, міських поселеннях цих областей без врахування метрополіса, %

Територія	Усі	До 20 років	20—24	25—29	30—34	35—39	40 і старші
Україна	20,5	50,7	19,9	15,8	18,4	23,9	28,4
Міські поселення	19,5	53,4	20,4	15,0	17,3	22,4	27,0
м. Київ	14,9	49,2	17,8	12,0	12,6	17,7	18,7
Дніпропетровська область	26,5	61,0	27,7	21,4	23,4	27,9	32,9
Міські поселення без м. Дніпро	27,4	64,0	28,4	22,5	24,2	28,9	32,4
м. Дніпро	19,4	56,1	20,8	14,9	17,5	21,3	29,4
Львівська область	7,3	26,3	5,2	4,8	7,1	11,7	18,5
Міські поселення без м. Львів	7,5	29,8	4,6	5,4	7,2	11,9	21,3
м. Львів	7,3	31,3	7,2	4,7	6,4	9,8	17,8
Одеська область	24,7	61,1	28,0	19,5	20,2	24,1	29,3
Міські поселення без м. Одеса	22,7	56,2	24,3	17,5	19,8	20,3	34,6
м. Одеса	18,9	60,5	21,8	15,0	15,1	20,7	25,1
Харківська область	24,2	55,4	25,7	19,4	21,1	26,5	35,4
Міські поселення без м. Харків	25,5	55,0	24,8	19,4	22,8	30,8	40,3
м. Харків	20,5	53,1	23,7	16,4	17,6	22,2	32,5

Джерело: дані Державної служби статистики України.

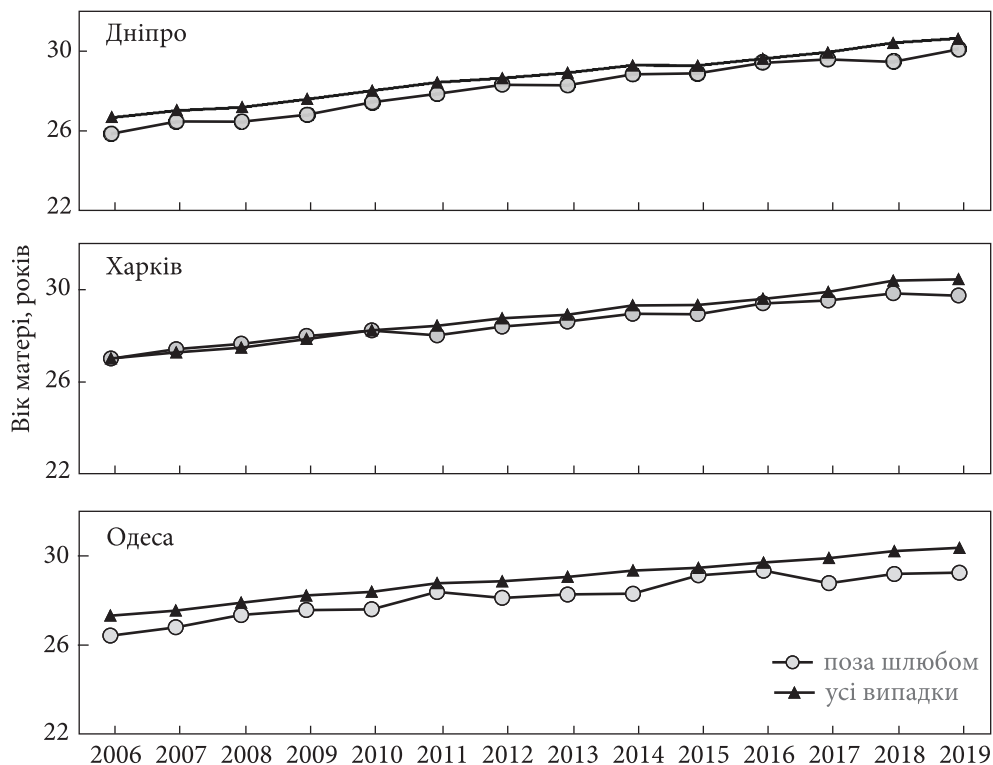

Рис. 8. Середній вік матері при народженні дитини: усі народження і народження поза шлюбом, Дніпро, Харків, Одеса, 2006—2019, років

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Найбільший середній вік матері при народженні дитини притаманний Києву, причому перевищення цього показника над найнижчим серед метрополісів по всій сукупності народжених у 2019 р. досягав 1,2 року (різниця між показниками Києва і Львова), а для сукупності позашлюбних народжень — 2 роки (різниця між показниками Києва і Одеси). Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий за аналогічний показник, який враховує усі народження; виняток становлять м. Львів і Львівська область. Найбільшою різницею між показниками середнього віку матері при народженні дитини поза шлюбом і по всій сукупності народжених виділяються м. Одеса і Одеська обл. (більше ніж 1 рік).

Спостерігається загальна тенденція до зростання середнього віку матері при народженні дитини як у випадках усіх народжень, так і у випадках народжень поза шлюбом (рис. 8).

На жаль, статистичні матеріали в Україні дають змогу простежити особливості шлюбної народжуваності за черговістю народження дитини лише у Києві. У столичному місті частка первісток як серед народжених у

Таблиця 3. Структура народжених у шлюбі та поза шлюбом за черговістю народження, Україна, міські поселення, Київ, 2019, %

Територія	Шлюбний стан	Перші	Другі	Треті	Четверті	П'яті та наступні
Україна	У шлюбі	47,1	38,0	9,9	2,6	2,4
	Поза шлюбом	46,0	29,6	13,5	5,4	5,5
Міські поселення без врахування м. Києва	У шлюбі	48,0	39,6	9,0	1,9	1,4
	Поза шлюбом	48,3	30,6	12,4	4,6	4,2
м. Київ	У шлюбі	56,6	34,4	7,1	1,2	0,7
	Поза шлюбом	59,2	30,1	8,0	1,7	1,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

зареєстрованому шлюбі, так й серед народжених поза офіційним шлюбом, суттєво перевищує питому вагу перших народжень загалом по Україні та міських поселеннях (табл. 3). Примітно, що частка дітей другої черговості народження у сукупності позашлюбних народжень є значно нижчою за шлюбну. Щоправда, у Києві різниця не така значна, як у середніх по країні показниках.

Назагал в Україні зростання народжуваності у незареєстрованих шлюбних пар стримується певною традиційністю поведінки населення, а також сучасними соціально-економічними реаліями нашого суспільства: в умовах економічної нестабільності й невизначеності, відсутності економічної незалежності й безпеки, жінці, яка не перебуває у офіційному шлюбі, важче наважитись народити дитину. В Україні ще не створено того рівня економічної безпеки, котрий забезпечує повну індивідуальну свободу і можливість вибору. Саме тому, хоча все більше молодих українців починають свої шлюбні стосунки із незареєстрованого шлюбного партнерства, це розглядається як випробувальний етап, і переважна більшість вважає, що для дитини краще, коли батьки перебувають у зареєстрованому шлюбі [14, с. 37—39].

Висновки. Метрополіси України характеризуються нижчим ніж у інших поселеннях, рівнем позашлюбної народжуваності, що частково пояснюється вищим рівнем культури контрацепції і більшою доступністю її найсучасніших методів, а також меншою у цих містах дітородною активністю жінок наймолодших вікових груп, для яких зазвичай притаманний високий рівень народжуваності поза офіційно зареєстрованим шлюбом. На відмінності у структурі народжуваності за шлюбним станом матері у метрополісах впливають послідовні зміни у балансі чинників позашлюбної народжуваності на користь «бажаного» материнства за відсутності еко-

номічних умов для його зростання. Поширеність так званого вимушеного материнства поступово скорочується. Втім, остаточне підтвердження цього процесу потребує проведення спеціальних вибіркових обстежень для з'ясування домінуючих чинників позашлюбної народжуваності у поселеннях різного типу в Україні, у тому числі містах з різною чисельністю мешканців. Такі обстеження уможливають розробку гіпотези щодо подальших змін позашлюбної народжуваності на рівні країни. Для кращого розуміння феномену позашлюбного материнства важливою частиною статистичних даних повинна стати інформація про освітній рівень жінок на момент народження у них дитини.

Серед метрополісів найнижчою часткою позашлюбних народжень характеризується Львів, а от у Харкові і Дніпрі показники наближаються до середніх по Україні. Загальною тенденцією у великих містах є зниження частки позашлюбних народжень у чисельності народжених. У метрополісах ця частка є значно нижчою ніж в області їх розташування та решти міських поселень. Лише у Львові і Львівській області різниця між показниками є несуттєвою. Метрополіси характеризуються меншою ніж в інших поселеннях, часткою народжень у наймолодших матерів серед усіх позашлюбних народжень і вищою часткою народжень у жінок 35 років і старших. Ці міста подібно до інших територій мають найбільшу позашлюбну народжуваність у жінок до 20 років, найменшу — у жінок 25—29 років; поширеність народжень поза офіційним шлюбом у жінок середнього і старшого репродуктивного віку зростає, але залишається на рівні значно нижчому ніж у наймолодших жінок. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом, як правило, нижчий ніж аналогічний показник, що враховує усі народження. Середній вік матері при народженні дитини поза шлюбом у метрополісах перевищує відповідний показник по області їх розташування і середньоукраїнський. Спостерігається зростання середнього віку матері при народженні дитини у шлюбній та позашлюбній народжуваності. Усі зазначені особливості вказують, що в умовах метрополіса жінкам, які не перебувають у офіційно зареєстрованому шлюбі, важче прийняти рішення щодо народження дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Піскунов В. П. Про позашлюбну народжуваність на Україні в 1945—1967 рр. *Демографічні дослідження*. № 1. Київ: Наук. думка, 1970. С. 119—136.
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2001. 560 с.
3. Brienna Perelli-Harris. Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. *Demographic Research*. 2008. Vol. 19. Art. 29. P. 1145—1178. URL: <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.29>
4. Слюсар Л. І. Позашлюбна народжуваність в Україні: сучасні особливості в контексті європейського демографічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34). С. 26—38. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.026>

5. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Київ: АДЕФ-Україна, 2008.
6. Накалюжна І. В. Народжуваність у великих містах України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 1 (13). С. 167—176. URL: <https://doi.org/10.15407/dse.2010.01.167>
7. Шевчук П. Є. Особливості тривалості життя в метрополісах України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3 (37). С. 73—85. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.073>
8. The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses / Ed. by M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. UN, New York and Geneva, 2005. 301 p.
9. Населення України—2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. Київ: ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2005.
10. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними. Київ: Наш формат, 2019. 320 с.
11. Ляшева А. Житло та регіональна нерівність. Чому в українських містах і селах некомфортно жити. 2019. URL: <https://commons.com.ua/uk/zhitlo-ta-regionalna-nerivnist/> (дата звернення: 12.04.2021).
12. Dynamics of fertility and partnership in Europe. *Insights and lessons from comparative research*. Vol. 1. UN, New York and Geneva, 2002. 160 p.
13. Архангельский В. Н. Факторы рождаемости. Москва: ТЕИС, 2006. 399 с.
14. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічний аспект. Київ: ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
15. Gretchen Livingston. The Changing Profile of Unmarried Parents. A growing share are living with a partner. Pew research center Social & Demographic Trends, 2018. URL: <http://www.pewsocialtrends.org/2018/04/25/> (дата звернення 24.11.2020).

REFERENCES

1. Piskunov, V. P. (1970). *Pro pozashlyubnu narodzhuvanist' na Ukrayini v 1945-1967* [On extramarital births in Ukraine in 1945-1967]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
2. *Demografichna kryza v Ukrayini. Problemy doslidzhennya, vytoky, skladovi, napryamy protydyi* [Demographic crisis in Ukraine. Research problems, sources, components, directions of counteraction]. (2001). Kyiv: Instytut ekonomiky NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
3. Perelli-Harris, Brienna (2008). Ukraine: On the border between old and new in uncertain times. *Demographic Research*, 19 (29), 1145-1178. Retrieved from <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.29>
4. Slyusar, L. I. (2018). *Pozashlyubna narodzhuvanist' v Ukrayini: suchasni osoblyvosti v konteksti yevropeys'koho demografichnoho rozvytku* [Non-marital fertility in Ukraine: modern features in the context of European demographic development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 3 (34), 26-38. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.026> [in Ukrainian].
5. *Naseleण्या Ukrayiny. Narodzhuvanist' v Ukrayini u konteksti suspil'no-transformatsiynykh protsesiv* [The population of Ukraine. Fertility in Ukraine in the context of social transformation processes]. (2008). Kyiv: ADEF-Ukraine [in Ukrainian].
6. Nakalyuzhna, I. V. (2010). *Narodzhuvanist' u velykykh mistakh Ukrayiny na pochatku XXI stolittya* [Fertility in large cities of Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1 (13), 167-176. <https://doi.org/10.15407/dse.2010.01.167> [in Ukrainian].

7. Shevchuk, P. Y. (2020). *Dynamika ta struktura narodzhuvanosti v naybilshykh mistakh Ukrainy na pochatku XXI st.* [Dynamics and structure of fertility in the largest cities of Ukraine at the beginning of the XXI century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1(39), 3-19. <https://doi.org/10.15407/dse2020.01.003> [in Ukrainian].
8. Macura, M., MacDonald, A. L. & Haug, W. (Eds.). (2005). *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. – UN, New York and Geneva.
9. *Naselennya Ukrainy-2004. Rehional'ni aspekty demohrafichnoho rozvytku* (2005). Kyiv: IDSD NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy - IDSS NAS of Ukraine, State Statistics Committee of Ukraine [in Ukrainian].
10. Floryda, R. (2019). *Kryza urbanizmu. Chomu mista roblyat' nas neshhasnymy* [The crisis of urbanism. Why cities make us unhappy]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
11. Lyasheva, A. (2019). *Zhytlo ta rehional'na nerivnist'. Chomu v ukraïns'kykh mistakh i selakh nekomfortno zhyty* [Housing and regional inequality. Why it is uncomfortable to live in Ukrainian cities and villages]. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/zhitlo-ta-regionalna-nerivnist/> [in Ukrainian].
12. *Dynamics of fertility and partnership in Europe. Insights and lessons from comparative research* (2002). V. 1. UN, New York and Geneva.
13. Arkhangel'skiy, V. N. (2006). *Faktory rozhdaiemosti* [Fertility factors]. Moscow: TEIS [in Russian].
14. *Molod' ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsial'no-demohrafichnyy aspekt* (2010). [Youth and youth policy in Ukraine: socio-demographic aspect]. Kyiv: IDSD NAN Ukrainy - IDSS NAS of Ukraine [in Ukrainian].
15. Livingston, Gretchen (2018). The Changing Profile of Unmarried Parents. A growing share are living with a partner. Pew research center Social & Demographic Trends. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/2018/04/25/>

Стаття надійшла до редакції журналу 15.01.2021

L. I. Slyusar, PhD, Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Tarasa Shevchenko Blvd, 60
E-mail: SlyusarL@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1679-1674

S. Yu. Aksyonova, PhD in Economics, Leading scientific worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
03032, Kyiv-32, Tarasa Shevchenko Blvd, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

NON-MARITAL FERTILITY IN METROPOLISES IN UKRAINE

In Ukraine, the increasing share of children born out of marriage during the first two decades of our country independence was in line with European trends and became consequence of the intensification of the modernization process of many spheres of public life. In Ukraine, every fifth child is born out of wedlock, and this indicator is one of the lowest among European countries. There are significant differences in the prevalence of illegitimate births within the country between regions and settlements of different types. The purpose of our study is comprehensive analysis of the peculiarities of childbearing out of marriage in the metropolises of Ukraine, its dynamics and structural characteristics. An in-depth analysis of ille-

gitimate births in the metropolises of Ukraine is realized for the first time. The main research methods are comparison, graphical presentation of analysis results, generalization methods, analogies. Lviv is a city with pronounced traditional matrimonial behavior and more strong preferences for classical family values and has the lowest share of children born out of marriage. Kharkiv, Dnipro, and Odesa are characterized by the relatively high level of out-of-wedlock births that can most likely be explained by more intensive demographic modernization and transformation. The decrease in the proportion of illegitimate births among all births is the general trend in the cities of Ukraine. In metropolises of our country the share of children born out of marriage is much lower than in the oblast of their location and other urban areas; except for Lviv, where the difference between the indicators is minimal. Compared to other settlements, the metropolises are characterized by smaller share of the youngest women among mothers who were not married at the childbearing moment and higher share of women 35 years and older. Metropolises have the same age profile of the proportion of illegitimate births as other territories: the illegitimate births are the most common among women under 20 years of age, women of 25-29 years have the lowest share; among the women 30 years and older the share of births out of marriage gradually increases, but remains much lower than that for youngest mothers. The mean age of mother at the birth of child out of marriage is usually lower than similar indicator that takes into account all births. The mean age of mother at the birth of child out of marriage in the metropolises significantly exceeds the corresponding indicators in the area of their location and in Ukraine as a whole. Structural differences in out-of-wedlock births reflect changes in its factors in favor of "desired" motherhood.

Keywords: fertility, births out of marriage, mean age of mother at the birth of child, metropolises.

Cite: Kyei, K. A., & Ramuya, R. S. (2021). Determination of the Level and Trend of Fertility in Four Provinces in South Africa. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 41-52.

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.041>

УДК 311.17.

JEL Codes: J10, J11, J13

K. A. KYEI, PhD (Faculty member, former Chair of Statistics)

Department of Statistics of the University of Venda

Private Bag X5050, Thohoyandou, 0950, Limpopo province, South Africa

E-mail: Kyei61@gmail.com; Kwabena.Kyei@univen.ac.za

ORCID: 0000-0003-1630-3906

R. S. RAMUYA, PhD Candidate in Statistics (Graduate Assistant)

Department of Statistics of the University of Venda

Private Bag X5050, Thohoyandou, 0950, Limpopo province, South Africa

E-mail: Ramuyarotondwa@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4404-2264

DETERMINATION OF THE LEVEL AND TREND OF FERTILITY IN FOUR PROVINCES IN SOUTH AFRICA

Relevance of the research: The study of fertility and mortality is of great importance because it shows the dynamics of the population and the need for effective planning measures required to be put in place to avert catastrophe. It is therefore important for South Africa also to check whether its fertility is heading toward the same trajectory seen in these developed countries.

Purpose of the article: This study seeks to determine the level and trend of the fertility in South Africa using four provinces, Mpumalanga, Kwazulu-Natal, North West and Limpopo, for the years 2011, 2012, 2013 and 2014, as case studies. Thus, the study aims to determine: (a) Whether the fertility rate was changing in the provinces during the years 2011, 2012, 2013 and 2014. (b) What is the trend? And; (c) Whether the fertility is falling below replacement level or not. Scientific novelty of the article: The study shows that fertility in South Africa has indeed declined with some provinces having the level of fertility below replacement level. The decline seen in this study is mainly due to the fertility of the black majority population. The high population growth rate was mainly due to the fertility of the blacks, therefore, when recent fertility levels in the country are low, the implication is that the fertility of the blacks has gone down, and in fact this is what this study is showing, and advises that unless measures are put in place, the fertility of the blacks or fertility in South Africa will go down below replacement level.

Fertility levels have declined worldwide, including South Africa. But the extent to which South Africa's fertility has declined is not very clear because data from two previous censuses on fertility and mortality were very poor. South Africa (SA) had reliable data on the White popula-

tion of the country, but with the new dispensation since 1994, data collection, especially from the black population that forms majority, has not been easy. The quality of data from the black population that accounts for over 80 percent of the population has not been good and reliable, probably because of the low level of education of this segment. Fertility and mortality data from the two previous censuses, 2001 and 2011, were not reliable when compared with data from vital statistics and national population register. Thus, estimates made from these censuses' data on these events are questionable. South Africa, however, has data from the General Household Surveys (GHS), and this study uses data from these surveys to attempt to find the level and trend of fertility. The GHS is an annual household survey which measures the living circumstances of South African households. Demographic and statistical methods are used to calculate measures, like the UN age ratio scores, to assess the quality of the data from four provinces, namely, North West, Kwazulu-Natal, Mpumalanga and Limpopo provinces, for the period 2011 to 2014. The four provinces are selected as a case study to compare rural and urban fertility characters. The results show that the quality of the survey data is fairly good and reliable with Kwazulu-Natal province having the most reliable data. The fertility levels were lowest in the more urbanized and educated provinces of Kwazulu-Natal and North West, and highest in the less educated and rural provinces of Limpopo and Mpumalanga. The study further shows that fertility in all the provinces has been declining since 2012, with the gross reproduction rate falling below replacement level; with implication that the fertility of the black population is declining fast. The decline in the fertility level could be attributed to quite a number of factors including education, urbanization, and improvement in primary health care. Because of the sharp decline in the fertility level in the recent years, the study calls for proper policy intervention to avoid population "extinction".

Keywords: fertility, household survey, reliable, replacement level, trend

Introduction. Southern Africa has had slightly lower fertility in the past years, when compared to other regions on the continent (Assefa and Semahegn, 2016). South Africa appears to be the most developed country on the continent, and therefore could have lower fertility than most of its neighbouring countries. There are nine provinces in South Africa, but this study is centred on four of them purely for a case study purpose. The four provinces are Limpopo, Mpumalanga, Kwazulu-Natal and North West. Limpopo and Mpumalanga are based in the northern region of South Africa, where rural areas are dominant. Kwazulu-Natal is situated in the southeast part of South Africa and North West is in the west of the major population centre of the Gauteng province. According to the estimates by Moultrie and Timaeus (2002), the total fertility rates have moved from almost six children in the 1960s to about four in the 1990s. While some authors contend that the drop in fertility has been remarkably sharp (Swartz, 2002; Bhat & Zavier, 2003; Clark, 2000), others like Caldwell and Caldwell (1993) argue that, given South Africa's state of development and the resources invested in promoting family planning in the 1980s or earlier, a steeper decline was expected.

Relevance of the research: The study of fertility and mortality is of great importance because it shows the dynamics of the population and the need for effective planning measures required to be put in place to avert a catastrophe. Many developed countries have had their fertility levels decline to below the replacement level and now have to depend on "immigrants to boost" labour mar-

kets. It is therefore important for South Africa also to check whether its fertility is heading toward the same trajectory seen in these developed countries.

Purpose of the article: This study seeks to determine the level and trend of the fertility in South Africa using four provinces, Mpumalanga, Kwazulu-Natal, North West and Limpopo for the years 2011, 2012, 2013 and 2014, as case studies.

Thus, the study aims to determine:

(a) Whether the fertility rate was changing in the provinces during the years 2011, 2012, 2013 and 2014.

(b) What is the trend? And;

(c) Whether the fertility is falling below replacement level or not.

Scientific novelty of the article: The study shows that fertility in South Africa has indeed declined with some provinces having the level of fertility below replacement level. The decline seen in this study is mainly due to the fertility of the black majority population. In the 1960s, the fertility of the white population was already very low at replacement level. The high population growth rate was mainly due to the fertility of the blacks, therefore, when recent fertility levels in the country are low, the implication is that the fertility of the blacks has gone down, and in fact this is what this study is showing, and advises that unless measures are put in place, the fertility of the blacks or fertility in South Africa will go down below replacement level.

Analysis of recent studies and publication: As stated above, the white fertility in South Africa was already at reasonably low levels in the 1960s, therefore the decline in fertility was largely caused by a decline in African and Coloured fertility (the non-Whites) who form the majority. It is true that the mechanisms through which fertility decline comes about are difficult to unravel because different nations went through the decline through different paths; ranging from socio-economic development, provision of health and medical care and other factors including contraception and even abortion. However, it is known that fertility is higher in the countries that have a high proportion of less educated people, and is lowest in urbanized areas with a high proportion of educated people (Moutrie & Timæus, 2002; Udjo, 2009; Chimere-Dan, 1999; Department of Health, 1998). An urbanized province with high economic activities, such as Kwazulu-Natal, has lower fertility as compared to the least urbanized province of Limpopo (Udjo, 2005). Urbanization or development could be another factor that has brought down fertility level as the rural areas of South Africa are all being developed adequately (Swartz, 2002; Bhat & Zavier, 2003; Udjo, 2005; Kyei, 2007).

Data and methods. Secondary data have been used in this study. The data come from General Household Survey (GHS) because data from the last two South Africa's censuses of 2001 and 2011 are not reliable, there are some serious undercounts and over-counts at certain age groups when compared with vital statistics and/or data from the national population register (Statistics South

Africa, 2012). The GHS data are from 2011, 2012, 2013 and 2014 and cover four provinces in South Africa. The choice of the four provinces was purely for case study purposes to detect whether there would be differences in fertility character due to urban-rural effects. The general household survey is undertaken annually, but at the time of our study, data from the late 2010s were not yet available, and that's the reason why we used data up to 2014.

Analysis. Applications of demographic and statistical methods have been used to do these analyses. The UN age ratio score method has been applied to check the quality of the data for the years, 2011, 2012, 2013 and 2014.

The age ratios are defined as follows:

$$\text{UN method} = \frac{200P_X, X+4}{(P_{X-5}, X-1; PX+5, X+9)}$$

Age-ratio gives us an assessment of vertical quality of the data. If the quality of data is good, the ratio will be almost the same (about 100 %) from one age group to another.

Age specific fertility rates (ASFR) have been calculated. ASFRs are important measures in fertility studies because the likelihood of having a child varies with age.

$\text{ASFR} = (\# \text{ of live births to women in specified age group in a given year} / \# \text{ of women in same age group}) \times 1000$

The total fertility rate (TFR) is the average number of children that would be born alive to a woman during her lifetime if she were to pass through her childbearing years giving births according to the current schedule of age specific fertility rate.

$$\text{TFR} = \text{sum of ASFR} \times 5 = 5\sum \text{ASFR}$$

Table 1. Summary of the Age Ratio Score by Province by year

Province	Year	Age Ratio Score (UN)	Province	Year	Age Ratio Score (UN)
Limpopo	2011	6.63	North West	2011	6.82
	2012	6.75		2012	6.15
	2013	6.31		2013	7.96
	2014	5.61		2014	5.40
Mpumalanga	2011	7.44	Kwazulu-Natal	2011	3.79
	2012	5.58		2012	4.86
	2013	4.86		2013	3.36
	2014	5.64		2014	4.36

Source: Author using data from General Household Survey, 2011-2014.

Total fertility and gross reproduction rates have also been calculated. Gross reproduction rate (GRR) has been considered because the index indicates the number of daughters that a mother can have during the childbearing years. It shows whether, on the average, a woman bears a daughter to replace herself or not; because if GRR is greater than one then it means a woman would have more than one daughter; therefore, the population will grow. On the other hand, if GRR is less than one, it means a woman is not replacing herself, and such scenario will lead to a population decline or decrease, or even a population extinction in the long run.

NB: Assuming that in every 203 babies born in a given period or year such that 100 are girls and 103 are boys, then $GRR = (100/203) \times TFR$.

Results. Determination of the quality of data: Age ratio score

The age ratio scores show that the quality of the data was fairly good. The data quality in Kwazulu-Natal was generally of better standard than the other provinces. In 2013, for example, the age ratio score in Kwazulu-Natal was 3.36, showing that the quality was very good. The quality in 2011 was equally very good, with age ratio score at 3.79. Age ratio scores which are less than 5 signify that the data quality is good and reliable.

Fertility Level. Table 2 indicates the level of fertility by province and by year. It is clear that fertility level has evolved during the period in question. All the four provinces have seen a decline in the total fertility rates from 2012. The fertility rate in the Limpopo province moved from 2.95 in 2012 to 2.31 in 2014, a drop of 21.7 %; the rate declined in Mpumalanga from 2.63 in 2012 to 1.99 in 2014, a decrease of 32.2 %; declined in North West from 2.88 in 2012 to 1.63 in 2014, a decline of 43.5 %; and declined from 2.43 in 2012 to 1.89 in 2014, a drop of 22.2 % in Kwazulu-Natal.

Trend analysis of fertility. Tables 3 and 6, and Figures 1-9 all show some trend analyses for fertility for the provinces from 2011 to 2014. The figures clearly show how fertility in these provinces has evolved during the period.

TRENDS

Table 2. Fertility levels by province by year

Year	TFR KZN	TFR North West	TFR Mpumalanga	TFR Limpopo	GRR KZN	GRR North West	GRR Mpumalanga	GRR Limpopo
2011	2.23	2.77	2.57	2.86	1.1	1.4	1.3	1.4
2012	2.43	2.88	2.63	2.95	1.2	1.4	1.3	1.5
2013	2.23	1.90	2.15	2.56	1.1	.94	1.1	1.3
2014	1.89	1.63	1.99	2.31	.93	.80	.98	1.1

Source: Author using data from General Household Survey, 2011-2014.

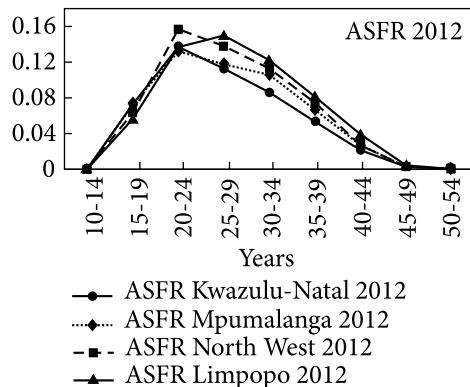
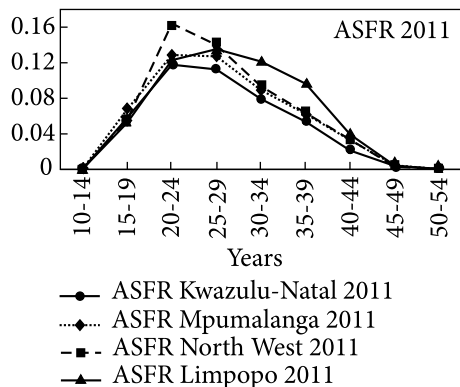

Fig. 1. Age-specific fertility rate in 2011 for all
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Fig. 2. Age-specific fertility rate in 2012 for all four provinces
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

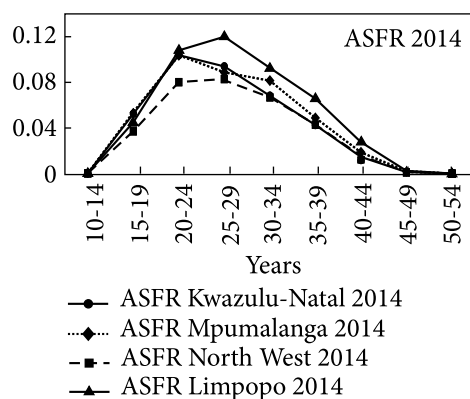
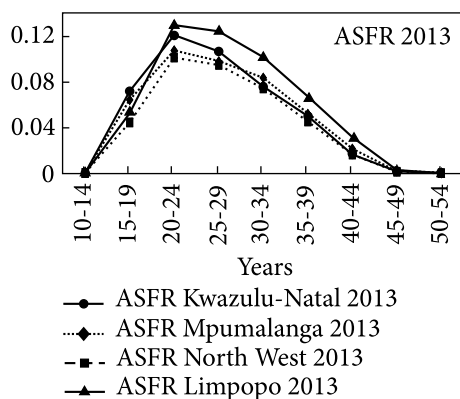

Fig. 3. Age-specific fertility rate in 2013 for all four provinces
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Fig. 4. Age-specific fertility rate in 2014 for all four provinces
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

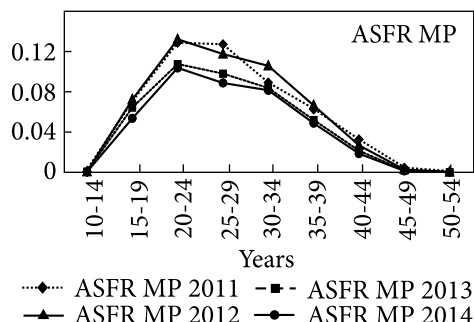
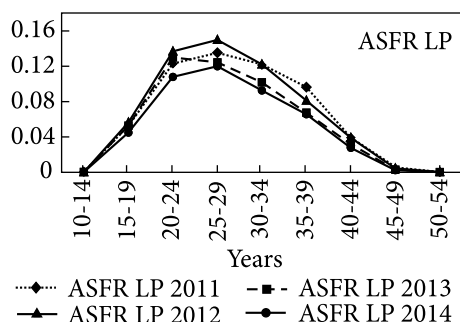

Fig. 5. Age-specific fertility rate in Limpopo for the years 2011-2014
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Fig. 6. Age-specific fertility rate in Mpumalanga for the years 2011-2014
Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Table 3. Age specific fertility rate for Limpopo Province

AGE GROUPS	ASFR LP 2011	ASFR LP 2012	ASFR LP 2013	ASFR LP 2014
10-14 years	0.000409	0.000199	0.000386	0.00032
15-19 years	0.052479	0.056396	0.052759	0.044927
20-24 years	0.122915	0.136876	0.129997	0.107973
25-29 years	0.135301	0.14987	0.124465	0.120045
30-34 years	0.121364	0.122175	0.101854	0.092653
35-39 years	0.096444	0.081243	0.06748	0.06567
40-44 years	0.039249	0.03908	0.031749	0.027609
45-49 years	0.004145	0.004401	0.00298	0.002375
50-54 years	0.0002	0.000328	0.000238	9.18E-05
Total fertility rate	2.86	2.95	2.56	2.31

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Table 4. Age specific fertility rate for Mpumalanga Province

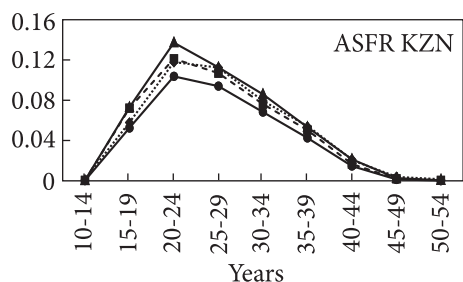
AGE GROUPS	ASFR MP 2011	ASFR MP 2012	ASFR MP 2013	ASFR MP 2014
10-14 years	0.000561	0.000621	0.0007	0.000376
15-19 years	0.067538	0.072418	0.064422	0.053651
20-24 years	0.12876	0.132104	0.107624	0.103706
25-29 years	0.127195	0.117547	0.098044	0.088749
30-34 years	0.08919	0.105794	0.083737	0.081494
35-39 years	0.06245	0.066555	0.052103	0.048816
40-44 years	0.032794	0.026878	0.021551	0.018626
45-49 years	0.004588	0.002769	0.00197	0.001448
50-54 years	0.000401	0.000367	0.000209	0.000225
Total fertility rate	2.57	2.63	2.15	1.99

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

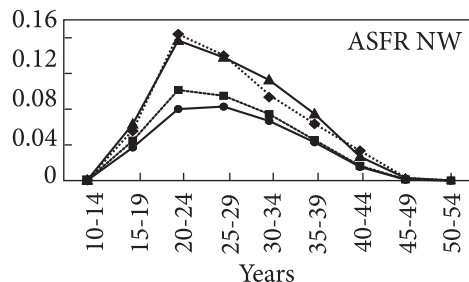
Table 5. Age-specific fertility rate for Kwazulu-Natal province

AGE GROUPS	ASFR Kwazulu-natal 2011	ASFR Kwazulu-natal 2012	ASFR Kwazulu-natal 2013	ASFR Kwazulu-natal 2014
10—14 years	0.000379	0.000292	0.000378	0.000221
15—19 years	0.057909	0.073015	0.072095	0.052459
20—24 years	0.117775	0.137195	0.121223	0.103772
25—29 years	0.112455	0.112656	0.106944	0.093985
30—34 years	0.079108	0.085996	0.076158	0.068295
35—39 years	0.053708	0.053307	0.050339	0.042562
40—44 years	0.02114	0.021351	0.016662	0.014632
45—49 years	0.003787	0.002725	0.001903	0.001336
50—54 years	0.000663	0.00041	0.000436	0.000137
Total fertility rate	2.23	2.43	2.23	1.89

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

..... ASFR Kwazulu-Natal 2011
 —▲— ASFR Kwazulu-Natal 2012
 -■- ASFR Kwazulu-Natal 2013
 —●— ASFR Kwazulu-Natal 2014

..... ASFR North West 2011
 —▲— ASFR North West 2012
 -■- ASFR North West 2013
 —●— ASFR North West 2014

Fig. 7. Age-specific fertility rate in Kwazulu-Natal for the years 2011-2014

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Fig. 8. Age-specific fertility rate in North West Province for the years 2011-2014

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

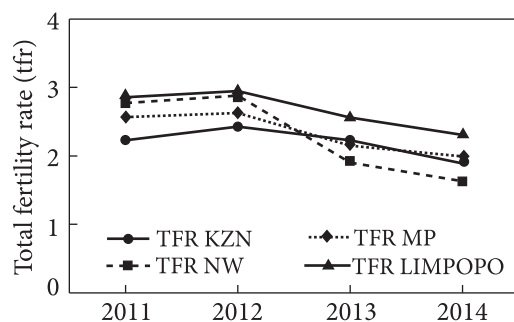

Fig. 9. Trend of Total Fertility Rate from 2011 to 2014, by Province

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

Table 6. Age-specific fertility rate for North West Province

AGE GROUPS	ASFR North West 2011	ASFR North West 2012	ASFR North West 2013	ASFR North West 2014
10-14 years	0.000404	0.000492	0.00048	0.000278
15-19 years	0.055571	0.06319	0.044677	0.037101
20-24 years	0.164107	0.156918	0.101518	0.08017
25-29 years	0.140005	0.138063	0.095053	0.082885
30-34 years	0.093523	0.112655	0.074477	0.066868
35-39 years	0.063497	0.074582	0.045424	0.042924
40-44 years	0.033471	0.02679	0.016571	0.015308
45-49 years	0.003081	0.002972	0.001443	0.001045
50-54 years	0.00016	0.000203	0.000136	2.2E-05
Total fertility rate	2.77	2.88	1.90	1.63

Source: Authors, using General Household data, 2011-2014.

What caused the drop in fertility is a matter of great interest and needs to be investigated, especially in the case of the North West, where fertility drop was very important and steep. Generally, the fertility level in Limpopo is higher than all the others, and even though it is decreasing, it is still the highest among the four provinces. As mentioned above, fertility decline comes about from different ways and means for different countries or nations. The decrease in fertility in this case could be attributed to the level of education, which is rising. For the past five years, for example, the pass rate of the secondary school leaving examinations (known as matric in South Africa) has been increasing; and North West and Free State, for example, have scored over 10 percentage points increase in the pass rate (Minister of Basic Education, January 2018).

Limpopo is noted as the province with highest fertility in the whole of South Africa, which could be due to its rural nature (Kyei, 2011). But comparing the fertility rate of Limpopo in 2014 to the rates in the rest of Africa, it can be said that South Africa's fertility is the lowest or one of the lowest on the continent. In 2015, the fertility rate in Africa ranged from 2.27 in Cape Verde (the lowest) to 6.32 in Mali (the highest) (www.cnbcafrica.com). This study shows that South Africa's fertility in 2014 is about 2.7 while the rest of Africa is pegged at 4.5, and Asia is at 2.1; Latin America at 2.0; North America at 1.9 and Europe at 1.6 (www.cnbcafrica.com).

The GRR for all the provinces were greater than one in 2011 and 2012, indicating that the population was growing because the women were more than replacing themselves with daughters. However, in 2013, the GRR for North West fell below replacement level; and in fact in 2014, except Limpopo the GRR for the other three provinces fell below the replacement level. This implies that the fertility of the black population of the country has gone down steadily, and the reason for the decline could be due to social and economic improvement that the black population is experiencing now. And if the fertility decline is not checked, South African population will dwindle below the replacement level. Already, the White population in South Africa had reached a fertility rate which was far below the replacement level and is still decreasing (Moultrie and Timaeus, 2002; Udjo, 2009).

Conclusion. This study has shown that the Household Survey data are fairly reliable with age ratio score hovering around five. Fertility level is going down below replacement level implying that the fertility of the black population is also dropping fast. The reason for which the fertility level is going down is not easy to pinpoint, as said earlier, but rising educational standard, social and health development, including access to medical and health facilities could play some role. Limpopo's fertility is the highest in the country, but comparing its rate with the rates from the countries on the continent, South Africa is becoming the country with the lowest fertility. In 2014, except Limpopo, the fertility rates in all the provinces have dropped below replacement level.

The fact that the fertility levels are going below replacement levels (GRR below one in three provinces in 2014) should be a concern for policy makers because leaving such levels unchecked could lead to the loss of manpower in the labour market as it is seen in highly developed countries such as Canada, Japan, France and Nordic countries, and some of them are now depending on immigrants to boost manpower level in the labour market. This study therefore advises or even warns that policy makers in South Africa take note and act swiftly to avert population “extinction”.

REFERENCES

1. Assefa and Semahegn Fertility Research and Practice (2016). Fertility is below replacement in Harar Health and Demographic Surveillance System (Harar HDSS), Harar town, Eastern Ethiopia.
2. Bhat, M., & Zavier, F. (2003). Fertility decline and gender bias in Northern India. *Demography*, 40 (4).
3. Caldwell, J. C., & Caldwell, P. (2003). The fertility transition in sub-Saharan Africa, In *Fertility: the current South African issues* (HSRC Department of Social Development).
4. Caldwell, J. C., & Caldwell, P. (1993). The South African fertility decline. *Population and development review*, 19 (2).
5. Clark, S. (2000). “Son Preference and Sex Composition of Children: Evidence from India.” *Demography*, 37: 95-107.
6. Kyei, K. A. (2007). Vital Registration System in Africa. *A review of priorities. Paper presented at National Population Conference in Mafeking*. North West, July 2007.
7. Kyei, K. A. (2011). Comparison of the Historical Fertility Levels among the Nine Provinces of South Africa. *Journal of Human Ecology*, 35 (2): 85-94.
8. Rossouw L., Burger, R. & Burger, R. (2012). The fertility transition in South Africa: A retrospective panel data analysis, Stellenbosch Economic Working Papers: 03/12 March 2012.
9. Limpopo City Guide. Internet, Southern Africa places.co.za accessed on 20 October 2016.
10. Moultrie, T. A., & Timaeus, I. M. (2002). Trends in South African Fertility between 1970 and 1998: An Analysis of the 1996 Census and the 1998. *Demographic and Health Survey*, <http://www.mrc.ac.za/bod/trends.pdf>.
11. Dorrington, R., Timaeus, Ian M., Moultrie, T., & Nannan, N. Estimates of provincial fertility and mortality in South Africa; 1985-1996.
12. Statistics South Africa (2012). [Statssa.gov.za/Publications/Reports -03-01-67/Report -03-01-672011](http://statssa.gov.za/Publications/Reports/-03-01-67/Report/-03-01-672011)
13. Swartz, L. (2002). Fertility Transition in South Africa and its implications on the four major population groups, Expert Group meeting on Completing the Fertility Transition, New York, UN Population Division Department of Economic and Social Affairs.
14. Udjo, E. O. (2005). Fertility levels, differentials and trends. In Zuberi, Sibanda and Udjo (eds). *The Demography of South Africa*. New York: Sharpe, Inc.
15. Udjo, E. O. (2009). Population estimates for South Africa by magisterial district and province, 2008, Bureau of Market Research (Pretoria: University of South Africa).

Article submitted on 10.11.2020.

К. А. Кей, канд. наук (член факультету, реорганізована кафедра статистики)
Департамент статистики, Університет Венди
Приватна скринька X5050, Тохойандоу, 0950, провінція Лімпопо, ПАР
E-mail: Kyei61@gmail.com; Kwabena.Kyei@univen.ac.za
ORCID: 0000-0003-1630-3906

Р. С. Рамуя, канд. стат. наук (аспірант)
Департамент статистики, Університет Венди
Приватна скринька X5050, Тохойандоу, 0950, провінція Лімпопо, ПАР
E-mail: Ramuyarotondwa@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4404-2264

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ТА ТЕНДЕНЦІЙ НАРОДЖУВАНOSTІ У ЧОТИРЬОХ ПРОВІНЦІЯХ ПІВДЕННОЇ АФРИКИ

Актуальність дослідження: вивчення народжуваності та смертності має велике значення, оскільки показує динаміку населення та необхідність ефективних заходів планування, що необхідно вжити для запобігання катастрофи. Тому для Південної Африки важливо також перевірити, чи її народжуваність рухається до тієї траєкторії, яка спостерігається в розвинених країнах. Це дослідження має на меті визначити рівень та тенденцію народжуваності в Південній Африці, використовуючи чотири провінції: Мпумалангу, Квазулу-Натал, Північно-Західну та Лімпопо у 2011—2014 роках. Завдання дослідження: а) чи змінювався рівень народжуваності в провінціях упродовж 2011—2014 років; б) яка тенденція? в) чи народжуваність падає нижче рівня заміщення? Наукова новизна статті: проведене дослідження показує, що дійсно народжуваність у Південній Африці знизилась, оскільки в деяких провінціях рівень народжуваності нижче рівня заміщення. Зниження, яке спостерігається в цьому дослідженні, головним чином пов'язано з народжуваністю темношкірого населення. Високі темпи приросту населення були зумовлені в основному народжуваністю темношкірих, тому, коли нещодавні рівні народжуваності в країні були низькі, це означає, що народжуваність темношкірих знизилася. Про це насправді й свідчить дослідження, та наголошує на тому, що якщо не будуть вжиті дієві заходи, народжуваність темношкірих або народжуваність у Південній Африці знизиться нижче рівня заміщення. Рівень народжуваності знизився у всьому світі, включаючи Південну Африку. Але ступінь зниження народжуваності Південної Африки є не дуже зрозумілим, оскільки дані двох попередніх переписів населення щодо народжуваності та смертності були дуже бідними. Південно-Африканська Республіка мала достовірні дані про біле населення країни, але з новим розпорядженням з 1994 р. збір даних, особливо серед темношкірого населення, що становить більшість, непростий. Якість даних темношкірого населення, що становить понад 80 % населення, не була хорошою та надійною ймовірно, через низький рівень освіти цього сегмента. Дані про народжуваність та смертність, отримані за результатами двох попередніх переписів, 2001 та 2011 рр., були недостовірними порівняно з даними статистики життєдіяльності та національного реєстру населення. Таким чином, оцінки даних указаних переписів щодо цих подій є сумнівними. Однак у Південній Африці є дані Загальних обстежень домогосподарств (GHS), і дослідження використовує дані цих опитувань, щоб спробувати визначити рівень та тенденцію народжуваності. GHS — це щорічне опитування домогосподарств, яке вимірює життєві обставини домогосподарств Південної Африки. Демографічні та статистичні методи були використані для розрахунку показників, як-от: співвідношення вікових показни-

ків ООН, для оцінки якості даних з чотирьох провінцій, а саме: Північно-Західної, Квазулу-Натальської, Мпумаланзької та Лімпопоської за період з 2011 по 2014 рік. Чотири провінції були обрані як тематичне дослідження для порівняння характеристик народжуваності сільських та міських територій. Результати показують, що якість даних опитування є досить хорошою та надійною, оскільки провінція Квазулу-Натал має найнадійніші дані. Рівень народжуваності був найнижчим у більш урбанізованих та освічених провінціях Квазулу-Натал та Північно-Західному регіоні, а найвищим у менш освічених та сільських провінціях Лімпопо та Мпумаланга. Далі дослідження показує, що народжуваність у всіх провінціях знижується з 2012 року, а рівень валового відтворення падає нижче рівня заміщення: це означає, що народжуваність темношкірого населення швидко падає. Зниження рівня народжуваності можна пояснити низкою факторів, включаючи освіту, урбанізацію та покращення первинної медичної допомоги. Через різке зниження рівня народжуваності в останні роки дослідження потребує належного втручання політичних сил, щоб уникнути вимирання населення.

Ключові слова: народжуваність, опитування домогосподарств, надійність, рівень заміни, тенденція.

Cite: Menabdishvili, L. E., Menabdishvili, N. E. & Gomelauri, N. A. (2021). Self-preserving Behaviour of Georgian Population During the Period of COVID-19 Pandemic. *Demografiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 53-63. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.053>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.053>

УДК 314.5.063; 314.7; 314.743

JEL CLASSIFICATION: J11, J61

L. E. MENABDISHVILI, PhD (Econ.), Researcher
Institute of Demography and Sociology of the Ilia State University
0162, Georgia, Tbilisi, C. Cholokashvili Str. 3/5
E-mail: lelamen@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3847-6250

N. E. MENABDISHVILI, PhD (Econ.), Assistant Researcher
Institute of Demography and Sociology of the Ilia State University
0162, Georgia, Tbilisi, C. Cholokashvili Str. 3/5
E-mail: nanamen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3577-4888

N. A. GOMELAURI, Associate Researcher
Institute of Demography and Sociology of the Ilia State University
0162, Georgia, Tbilisi, C. Cholokashvili Str. 3/5
E-mail: gomelaurinino@yahoo.com; nino.gomelairi@ilaiuni.edu.ge
ORCID 0000-0003-4796-4221

SELF-PRESERVING BEHAVIOUR OF GEORGIAN POPULATION DURING THE PERIOD OF COVID-19 PANDEMIC

The following papers deals with self-preserving behaviour in the period of a global problem — COVID-19 pandemic. Positive self-preserving behaviour determines the level of health of an individual and, consequently, of a society. In the period of the pandemic we have witnessed an increased interest toward self-preserving behaviour. Apart from observing private hygiene or hygiene norms and social distancing, there were no other protective mechanisms during the process of the research, and vaccination has not yet begun. As a result of the urgency of the issue, the staffs of Institute Demography and Sociology Ilia State University under the guidance of professor A. Sulaberidze have conducted a sociological research in October 2020, “Awareness of the corona virus pandemic’s impact on the social-economic situation of Georgian population and self-preserved behaviour”, in four regions of Georgia. The regions were selected based on the level of the coronavirus’s proliferation. Respondents were selected using the method of random sampling. We interviewed 500 respondents with the help of pre-composed questionnaires. The following research is one of the attempts in Georgia to study self-preserving behaviour under the circumstances of the pandemic and it shows us to what extent the population’s self-pre-

serving behaviour is directed toward defense against the coronavirus. One of the main functions of a state is to prevent the spread of diseases and protect its population from harmful influence of environmental factors. In this regard, the state has implemented significant measures; however, they are not sufficient as the joint efforts of the state and each citizen determine the robustness of a country's population as well as the scope of a pandemic's proliferation. Our goal is to evaluate the efforts of the citizens, as for our objectives, we aim to ascertain the factors which seem auspicious and adverse for the mentioned efforts. The analysis of the research's results outlined important differences between genders with regard to evaluating one's own health and self-preserving behaviour. The researchers had also shown that men value their health more highly and take care of it less. This tendency is immutable even when self-preserving behaviour significantly determines not only the possibility of one's own infection, but also of those surrounding us. Women respondents are more prone to observe every recommendation of epidemiologists than men. The level of population's awareness is high with respect to the symptoms of the infection as well as recommendations for self-protection and the existing infection situation in the country. The dissimilar levels of infection between various regions gave us varying indicators of awareness. The higher the infection rate, the higher the awareness rate. The respondents' health condition significantly determines the population's attitude toward the coronavirus infection. Self-assessment of one's health condition has an impact on the level of fear caused by the pandemic. The respondents with chronic ailments are more liable to express fear than those who evaluate their health highly. The perception of the risks associated with the coronavirus infection is different in terms of sexes. Compared to men, women, on average, perceive the coronavirus threat and its subsequent problems more emotionally and give a lower assessment to their health condition. The population's fear of the pandemic is exacerbated by the fact that this viral infection has not been adequately studied yet and we are not aware of its future repercussions or complications. Therefore, those respondents who are fully healthy also express justifiable apprehension. There emerged a proportionate connection between the level of following the epidemiologists' recommendations and perception of the threat of the COVID infection. The more seriously people perceive the mentioned threat, the more eager they are to fulfill the epidemiologists' recommendations.

Keywords: COVID-19 pandemic, self-preserving behaviour, recommendations pertaining to defense against infection.

Description of the research problem. Last year proved to be unusually crisis-ridden for the whole world as it was marked by the eruption of the third zoonotic infection of coronavirus in the XXI century. The virus was transmitted from human to human, and the mankind was confronted by a global health problem. The entire world found itself in an isolated situation, and one year after the virus spread to every continent. The pandemic is still raging, and the data of those people who contract the infection and die multiplies daily. The pandemic, which was caused by a new coronavirus (SARS-COV-2), has been assessed as the mankind's biggest challenge and modern global health crisis. Furthermore, it represents an unprecedented social-economic crisis, which, together with human loss, has incurred the greatest economic costs. World's attention is directed toward overcoming the pandemic and eradicating its devastating outcomes.

In order to extricate itself from the harsh situation the world came face-to-face in 2020 and ameliorate some of the hardships, the World Health Organization came up with recommendations that concerned self-preserving behaviour

and social distancing. As researchers realized the importance of self-preserving behaviour, they began to focus their attention more on studying it. Sociologists and demographers have paid a substantial attention to investigating self-preserving behaviour starting even since the previous century. It must also be mentioned that the coronavirus pandemic is not the first one, thus, scientists have been interested in the issue for quite a while. Talks concerning issues of methodology and studying pandemics as an object of sociological research commenced over 100 years ago, when the planet faced the so-called Spanish Flu (which lasted from January 1918 through December 1920), and as the result of which more than 500 million humans became infected with this virus (nearly one-third of the then world's population). According to other estimates, the number of the deceased ranges from 17 to 50 million, which makes it one of the most deadly pandemics in the history of the mankind [2].

Relevance of the article. In order to highlight the relevancy of the research, we will present here some of the data with regard to the coronavirus infection in Georgia. The first case of the coronavirus infection in Georgia was registered in February. The country withstood the first wave of the pandemic relatively lightly. The indicator of incidence was characterized by a small variation and fluctuated in the range between 0.1-0.7 from 10th of September through 26th of February. Since the 10th of September, the number of confirmed cases grew sharply, and by 29th of September the incidence indicator rose 9 times and amounted to 6.6. The number reached its maximum level on the 10th of December. By 15th of December, Georgia held the highest position among the countries of Europe in terms of COVID-19 incidence [6]. As soon as the first case of the coronavirus infection was registered in the country, mass media started paying close attention to, emphasizing and broadcasting information regarding the symptoms of the disease, its preventive measures and generally reflecting the scopes of the spread of the pandemic in the country as well as in the world. The population was kept informed with regard to the asymptomatic nature of the viral infection and in extreme cases, its lethal outcome. Risk groups were identified. In other words, the population was warned and constantly pushed toward positive self-preserving behaviour.

Literature view. Scientists and researchers have evinced a great interest toward the coronavirus pandemic and its related issues. Assuming we accept S. Patel's view, which he expressed when defining the task of global sociology: that its mission is to identify those problems and challenges which arise before the whole mankind [8], it should not be surprising that the scientists and researchers possess a big interest toward the issues related to the coronavirus pandemic. Foreign as well as Georgian scientist-researchers evaluate existing tendencies and attempt to systematize them. Among them are D. Cohan [3], K. Palit [9], K. Fitzpatrick [4], etc. From among the works of Georgian scientists we must note that of A. Sulaberidze [10] and J. Archvadze [1].

The aim of the article and innovation character. The aim of our research is to study the following issues: the awareness level of the population; is the coronavirus threat taken seriously by the population? How do people observe the recommendations of epidemiologists? Do they have the infected individuals among relatives and family members? How do they evaluate their own health? And so on. Additionally, the research enables us to assess the population's attitudes, self-preservative behavior and health situation.

Data and methods. Sharp increase of the confirmed cases determined the time of conducting a sociological research. In accordance with various regions, the different indicator of the coronavirus infection determined the necessity of conducting the sociological research in those regions where the infection level was the highest, medium and lowest. Since the highest indicator was registered in Adjara and Imereti, we chose Batumi (Adjara), Kutaisi (Imereti), Khashuri (Inner Kartli) and Tbilisi for our research. For the purposes of representativeness of the research the aggregate number of interviewees was determined according to the general aggregate number of populated cities. In total, 500 respondents were interviewed and the interview was conducted with the help of a recomposed questionnaire. The questionnaire included the research of such issues as: the population's evaluation of their own health; the evaluation of the threat of coronavirus in Georgia; awareness in regard to the symptoms of the coronavirus as well as its spread within the country; determining direct or indirect connections of the respondents with those who were infected, etc.

Basic results of the research. Once the first case of the pandemic was identified in Georgia, epidemiologists, through mass media, constantly trumpeted warnings and recommendations. In spring, after the number of viral infection cases rose comparatively, the government imposed a three-month period of strict limitations. The country withstood the first wave of the pandemic rather easily. This might explain the population's heterogeneous attitude toward the pandemic. Some people regarded the threat of pandemic with suspicion. In Oc-

tober, after the survey was conducted, in spite of the substantially increased quantity of the infected individuals, only some portion of the population looked upon the coronavirus threat "very seriously". Among such people, the number of women exceeded that of men. Amidst the female citizens 77.5 % deemed the threat to be serious or utterly serious; the same indicator of attitudes among the males was 1.17 times less. Therefore, the number of the men

Table 1. Respondents views about the coronavirus threat in Georgia %

How serious is the coronavirus threat in Georgia?	Total	Male	Female
Very serious	35.8	31.1	39.4
Serious	36.9	34.9	38.2
Less serious	17.8	22.0	14.7
Not serious	9.5	12.0	7.7

Source: sociological research of the Institute of Demography and Sociology of the Ilia State University, October, 2020 [11].

who indicated the coronavirus threat to be unimportant or less serious was 1.5 times more.

The population's opinions concerning the coronavirus threat are different with regard to populated areas. The population of Batumi (86.0 %) mostly lends credence to the threat and deems it serious or very serious. This indicator of population is 1.1 times higher than that of Tbilisi, 1.5 times higher than that of Kutaisi and 1.4 times higher than that of Khashuri. However, if we take into account the fact that during the period of interviews the indicator of the infected was the highest in Batumi, then the reason for varying indicators becomes clear.

When studying self-preserving behaviour of population close attention is paid to determining the level of awareness. The population must be notified about the symptoms, proliferation rates, complication risks and other characteristics of the coronavirus infection. The type of the population's self-preserving behaviour is substantially depended on it — whether it would be positive or negative, how seriously do people take the situation and how well do they take care of their own health as well as that of the citizens surrounding them [5].

From among the interviewed individuals 91.7 % (88.0 % of the men and 94.4 % of the women) know about the symptoms of the coronavirus, what recommendations they must observe in order to protect themselves from the disease, and how they must act in case the symptoms become noticeable. The highest level of awareness with respect to the coronavirus symptoms was revealed in Batumi (100 %). This was probably stipulated by the above-mentioned reason (during the period of the research, the highest level of the coronavirus infection was observed in Adjara). Those who were the least informed lived in Khashuri (84.0 %). The number of people who were not aware of the coronavirus's symptoms in this town was nearly twice the number of the country's average indicator (Khashuri 16.0 %, the rest of the country 8.4 %). This was also stipulated by the fact that the pandemic exercised the least impact on Khashuri.

More than half of the interviewed people (53.4 %) systematically acquaint themselves with everyday data. It can be said that the level of awareness is high within the country. However, the process of observing recommendations by the population in order to prevent the spread of the disease is non uniform. Only less than half of the interviewees mentioned that they always obey the recommendations dispensed by epidemiologists.

Table 2. Observance of anti-coronavirus recommendations among the respondents %

How often do you obey the recommendations of epidemiologists?	Total	Male	Female
Always	46.8	36.4	54.4
Frequently	39.1	42.6	36.5
Rarely	10.3	14.8	7.0
Do not obey	3.8	6.2	2.1

Source: sociological research of the Institute of Demography and Sociology if the Ilia State University, October, 2020 [11].

The women stand out as those who observe the recommendations. From among the females 90.9 % observe (always or frequently) the recommendations, which is more than we can say about the men. The number of the males who observe (always or frequently) such recommendations is 79 %. A relatively simple attitude toward the threat of coronavirus and nonuniform observance of the protective recommendations determined the dissimilar levels of infection among different genders. During the research period, 51 % of the men and 49 % of the women were infected with the coronavirus infection [6].

The highest indicator in terms of observing the epidemiologists' recommendations was identified in the capital (95.6 % - always or frequently observe the recommendations). This indicator is 1.4 times higher than that of Kutaisi, 1.2 times higher than that of Khashuri and 4 % more than that of Batumi. As regards to the recommendations, they include: wearing a mask, washing hands constantly, applying antiseptic solution to hands constantly and practicing social distancing. In essence, these are the basic norms of hygiene. From among the interviewed individuals 46.2 % observe all the listed recommendations, and the highest percentage (47.4 %) falls on the indicator of wearing a mask in closed space and public hangout areas. However, this figure is not sufficient. As epidemiologists stated (the research period) only 65 % of the country's population wore masks and they think the figure is low. According to these scientists, provided that the indicator of wearing the mask rose to 95 %, sharp increase of the indicator of infection would no longer occur [7]. It is noteworthy that the women are more responsible than the men in observing all those norms of hygiene that are required from the population by the epidemiologists. The men are more oriented toward wearing the mask.

The research has revealed the connection between the level of epidemiologists' recommendations observing and the perception of the threat of COVID infection. It was established that the quality of threat perception greatly determines the quality of observing the recommendations.

Table 3. Connection between the coronavirus threat and the observance of the recommendations among the respondents %

The quality of perception of the coronavirus threat	The quality of observing the epidemiologists' recommendations	
	Observing always or frequently	Observing rarely or not at all
Very serious	97.2	2.8
Serious	93.4	6.6
Less serious	72.7	27.3
Not serious	38.3	61.7

Source: sociological research of the Institute of Demography and Sociology of the Ilia State University, October, 2020 [11].

The epidemiologists and psychologists warned the population that in order to protect oneself from the pandemic, it is of utmost importance to obey the recommendations to the letter. Panic and fear should not be given rein. From among the interviewed people 17.8 % are not afraid of the coronavirus because according to their opinions the information regarding the pandemic is exaggerated. From among these individuals 26.9 % had some “experience” with respect to the coronavirus, which took the form of the infection of their family members, relatives or acquaintances. The largest share in this group falls on those people (69.7 %) whose family member, a relative or an acquaintance overcame the virus, 22.7 % of them are infected and undergoing the treatment, as for 2.6 % of the group, they died of coronavirus infection.

One of the factors that inspire the population with apprehension toward the coronavirus infection is the fact that the latter is not thoroughly studied and identified as belonging to the group of the fully recognizable viruses by medics, and we do not yet know what kind of complications it may leave behind in its wake in the human organism. The mentioned reason was the cause of fear among 37.7 % of the respondents.

Epidemiologists appeal to the individuals suffering from chronic diseases to pay special attention to the thorough observance of the recommendations. The number of those interviewed people who mentioned that they had a chronic ailment was 32.8 %. This indicator is higher among the women (34.7 %) than among the men (30.1 %). The indicator of the chronic ailment was the lowest in Batumi. The quantity of the respondents living in Batumi who said they were suffering from the chronic ailment was 22.0 %. This figure is 1.5 times less than that of the capital, 1.35 times less than that of Kutaisi and 2.27 times less than that of Khashuri.

While studying self-preservative behavior, close attention is paid to evaluating one's health. This issue becomes even more noteworthy during the period of pandemic. The respondents were asked to evaluate their health based on a

Table 4. Evaluating one's own health with the help of a five-point system

Populated areas	Evaluation points				
	1	2	3	4	5
All of them together	2.4	7.5	18.2	37.4	34.4
Tbilisi	2.4	8.4	16.1	39.0	34.1
Kutaisi	3.4	5.5	20.0	32.4	38.6
Khashuri	2.0	12.0	32.0	36.0	18.0
Batumi	0.0	4.0	10.0	46.0	40.0

Source: sociological research of the Institute of Demography and Sociology if the Ilia State University, October, 2020 [11].

five-point system, where one signified the lowest figure and five the highest. It became clear that 34.4 % of them gave their health the highest evaluation point.

The calculation of the average health self-evaluation point manifested that the highest average point was identified in Kutaisi 3.97, the lowest in Khashuri 3.56. As regards to Tbilisi and Batumi, the average self-evaluation point here was equal (3.94).

The self-evaluation of a person's health condition influences the fear caused by the pandemic. From among the respondents 21.5 % have no fear at all toward the coronavirus infection as they think that they are as fit as a fiddle. However, the number of those people who are fully healthy exceeds by 12.9 % the number of those who are not afraid of the virus.

The difference between these figures must be explained by the fact that this viral infection is, in effect, unexplored and we do not possess any idea as to its future complications. Consequently, the population's fear is well-grounded.

Conclusions. Georgia started its anti-pandemic preparations in the early stages. Since the identification of the first confirmed case, the organized management of the pandemic and its constant control became the number one priority of the country. The government implemented significant measures which weakened the force of the first wave of the pandemic and the country emerged with relatively low number of human losses. In the process of withstanding the pandemic the state's role solely is not determinative, and each of the citizens must combine their efforts in the fight against the crisis. The spread of the infection is largely dependent on observing the norms of sanitation-hygiene. It is every citizen's moral responsibility to protect themselves as well as those around them by displaying correct self-care behavior. Primarily, the population must be provided with accurate information which will help them perceive the threat realistically.

From among the interviewed individuals 9/10 think the coronavirus threat is serious in Georgia. The correlation between the levels of perception of the COVID-19 threat and obeying the Epidemiologists' recommendations is quite high. The higher the level of the threat perception, the higher the figure in terms of observing the recommendations.

The absolute majority of the respondents realize the necessity of obeying the medics' advice in the fight against the COVID-19. Nevertheless, here too, in terms of observing the medical-hygiene recommendations, the women display more responsibility and discipline compared to the men. Moreover, from among the close circle of the respondents (family member, relative, and acquaintance) those who do not observe the medics' recommendations are 5 times more likely to become infected than those who observe them. It is true that the absolute majority of the interviewees think they observe the epidemiologists' recommendations, however, only half of these people obey them constantly, which must also be considered as one of the important conditions for the proliferation of infection. The research made it clear that observing the epidemiologists' recom-

mendations and the quality of observance are directly related to the avoidance of the infection. The women manifested more responsibility for observing the recommendations than the men. Among the females the level of disregard for the recommendations was 2.1 times lower than the analogous figure among the males. This accounts for the fact that during the period of research the infection rates among the men were higher than among the women.

The percentage of the respondents who displayed infantile and frivolous attitude toward the COVID-19 was 39.3 %. This contributed to a rapid increase of the number of the infected individuals 2-3 weeks after the research first in certain regions and then in the entire country.

From among the interviewed people 26.9 % had a direct or indirect contact with the infected. If we take into consideration that according to the recent data, the share of the infected in the population of Georgia is approximately 3 %, then it follows that no fewer than 9 individuals have a direct or indirect contact with one infected person, which, in turn, must also be taken as an important factor of a quick spread of the infection.

The loss caused by the pandemic is quite substantial and includes several spheres in Georgia. Almost 5 000 people have died in two waves of the pandemic. Unfortunately, this figure is not final, as at the end of April the country is facing the third wave. There is nothing more valuable than each person's life. Therefore, it is imperative to fulfill again those recommendations that are constantly voiced by the epidemiologists. Moreover, the campaign of vaccination has already commenced, and, hopefully, we will defeat the pandemic once and for all. Nevertheless, until that day comes, each of us must remember that Georgia is among the list of dying nations, and we have to take care of one another's lives.

REFERENCES

1. Archvadze, J. (2020). *Coronavirus pandemic - related global changes in the world*. Tbilisi: Mtsignobari. P. 27-33.
2. Brown, J. (2018). *Influenza: The hundred Year hunt to cure the deadliest disease in history*. New York: Atria books.
3. Cohan, D. J. (2020). *Sociology of the virus assignment*. Retrieved from [https:// www.psychologytoday.com/us/blog/social-lights/](https://www.psychologytoday.com/us/blog/social-lights/)
4. Fitzpatrick, K. (2020). *Survey shows regions of elevated food insecurity due to COVID-19 pandemic*. Retrieved from <https://news.uark.edu/articles/52820/survey-shows-regions-of-elevated-food-insecurity-due-to-covid-19-pandemic>
5. Gomelauri, N. (2020). *Georgia in the third period of epidemiologic transition*. Proceedings of Materials of International Scientific Conference. Current Economy, Economic science and pandemic problems of Economy: The challenges and ways of finding solution (17-18 October, 2020). P. 172-177.
6. COVID-19 in Georgia (2020). *The report of the National Center for Disease Control and Public Health*. 4th edition. 2020.
7. One year with COVID-19 (2021). *The report of the National Center for Disease Control and Public Health*. 5th edition. 2021.

8. Patel, S. (2013). Doing global sociology: issues, problems and challenges. *Current Sociology*. Vol. 62 (4), 603-613.
9. Palit, K. (2020). *Sociology and the post-pandemic world reconstructing a sustain society*. Retrieved from <http://adamasuniversity.ac.in/sociology-and-the-post-pandemic-world>
10. Sulaberidze, A. (2020). *Pandemology as the latest interdisciplinary branch of science (in the order of the question)*. Collection of works "Problems of Demography and Sociology". Institute of Demography and Sociology Ilia State University. P. 135-155.
11. The sociological survey of the Ilia State University's Institute of Demography and Sociology "About the impact of the coronavirus pandemic on Georgian population's social-economic situation in relation to awareness and self-care behavior" (2020).
12. StopCov.ge (n.d.). *Prevention of coronavirus spread in Georgia*.

Article submitted on 22.03.2021.

Л. Е. Менабдишвили, канд. екон. наук, дослідн.

Інститут демографії та соціології Державного університету Ілії
0162, Грузія, м. Тбілісі, вул. К. Чолокашвілі, 3/5

E-mail: lelamen@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3847-6250

Н. Е. Менабдишвили, канд. екон. наук, асист.-дослідн.

Інститут демографії та соціології Державного університету Ілії
0162, Грузія, м. Тбілісі, вул. К. Чолокашвілі, 3/5

E-mail: nanamen@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3577-4888

Н. А. Гомеллаури, асоц. дослідн.

Інститут демографії та соціології Державного університету Ілії
0162, Грузія, м. Тбілісі, вул. К. Чолокашвілі, 3/5

E-mail: gomelaurinino@yahoo.com; nino.gomelairi@ilaiuni.edu.ge

ORCID: 0000-0003-4796-4221

САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ПОВЕДІНКА

НАСЕЛЕННЯ ГРУЗІЇ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Стаття присвячена самозбережувальній поведінці в період глобальної проблеми — пандемії COVID-19. Позитивна самозбережувальна поведінка визначає рівень здоров'я людини і суспільства. У період пандемії посилюється інтерес до самозбережувальної поведінки. Окрім дотримання особистої гігієни або гігієнічних норм і соціального дистанціювання в процесі дослідження не було ніяких інших захисних механізмів, вакцинацію ще не було розпочато. У зв'язку з актуальністю питання співробітниками Інституту демографії та соціології Державного університету Ілії під керівництвом професора А. Сулаберідзе в жовтні 2020 року було проведено соціологічне дослідження «Поінформованість про вплив пандемії коронавірусу на соціально-економічне становище населення Грузії та самозбережувальну поведінку» в чотирьох регіонах Грузії. Регіони обрано зважаючи на рівень поширення коронавірусу. Респонденти відбиралися методом випадкової вибірки. Було опитано 500 респондентів за допомогою заздалегідь складеної анкети. Це дослідження є однією зі спроб вивчити самозбережувальну поведінку в умовах пандемії в Грузії, що показує, як поведінка населення направлена на захист від коронавірусу. Одна з основних функцій держави — профілактика поширення хвороб і захист населення від шкідливого впливу факторів навколишнього середовища. У зв'язку з цим державою реалізовано протиепідемічні заходи; проте їх недостатньо, оскільки спільні зусилля держави і кожного громадяни-

на визначають життєздатність населення країни, а також масштаби поширення пандемії. Наша мета — оцінити зусилля громадян, а завдання — виявити фактори, які сприяють і перешкоджають цим зусиллям. Аналіз результатів дослідження виявив важливі відмінності між статями щодо оцінки власного здоров'я та самозбережувальної поведінки. Дослідження також показало, що чоловіки вище цінують своє здоров'я і менше про нього піклуються. Ця тенденція незмінна, навіть коли самозбережувальна поведінка значною мірою визначає можливість зараження не тільки людини, а й оточуючих. Жінки-респонденти (на відміну від чоловіків) більш схильні дотримуватися всіх рекомендацій епідеміологів. Рівень поінформованості населення про симптоми інфекції, а також рекомендації з самозахисту і актуальну інфекційну ситуацію в країні високий. Різні рівні інфікування в різних регіонах показали, що чим вище рівень зараження, тим вище рівень обізнаності. Стан здоров'я респондентів багато в чому визначає ставлення населення до коронавірусної інфекції. Самооцінка стану здоров'я впливає на рівень страху, викликаного пандемією. Респонденти з хронічними захворюваннями більш схильні висловлювати страх, ніж ті, хто високо оцінює своє здоров'я. Сприйняття ризиків, пов'язаних з коронавірусною інфекцією, є різним залежно від статі. На відміну від чоловіків жінки в середньому емоційніше сприймають загрозу коронавірусу та пов'язані з ним проблеми і нижче оцінюють стан свого здоров'я. Страх населення перед пандемією посилюється тим фактом, що ця вірусна інфекція ще недостатньо вивчена, і ми не знаємо про її наслідки або ускладнення в майбутньому. Тому обґрунтовані побоювання висловлюють і повністю здорові респонденти. Виявлено пропорційний зв'язок між рівнем дотримання рекомендацій епідеміологів і сприйняттям загрози зараження *COVID*. Чим серйозніше люди сприймають загрозу, тим більше вони виконують рекомендації епідеміологів.

Ключові слова: пандемія *COVID-19*, самозбережувальна поведінка, рекомендації щодо захисту від інфекції.

Cite: Maidanik, I. P. (2021). Chasovi aspekty yakosti zhyttya u doslidzhennyakh mizhnarodnoyi mih-ratsiyyi [Quality of Life Temporal Aspects in International Migration Studies]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 64-81. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.064>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.064>

УДК: 314.74: 330.1

JEL CLASSIFICATION: J61, I310

І. П. МАЙДАНІК, канд. соц. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID: 0000-0003-0422-1364

ЧАСОВІ АСПЕКТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ

Стаття присвячена виявленню наукового потенціалу темпоральних аспектів при вивченні якості життя міжнародних мігрантів. Мета цієї праці полягає у започаткуванні наукової дискусії про часові індикатори добробуту населення і представленні емпіричних доказів їх значимості у дослідженнях міграційного спрямування. Наукова новизна розкривається у встановленні поширеного використання темпоральних елементів у структурі систем оцінювання якості життя населення, доведенні необхідності використання часових індикаторів у дослідженнях якості життя міжнародних мігрантів. У статті застосовуються методи системного підходу, аналізу і синтезу, групування, порівняння.

Дослідження показало, що сучасні підходи до аналізу якості життя населення рясніють елементами, пов'язаними із часом. Проте концептуалізація темпоральності у них наразі відсутня. Найчастіше застосовують показники, дотичні до часових характеристик тривалості та ритмічності, що позначають протяжність події та рівномірне чергування визначених циклів. Основною емпіричною базою для вивчення якості життя мігрантів у цій статті слугують результати Європейського соціального дослідження (ЄСД). Референтною групою для порівняння добробуту мігрантів у ньому є місцеві мешканці країни призначення. Використання інтегрального показника оцінювання якості життя — середнього бала відчуття щастя, показує майже ідентичні загальні значення цього індикатора для обох груп населення (різниця становила 0,1 бала за 10-бальною шкалою). Зафіксовано відсутність територіальної універсальності щодо виявлення щасливішої групи, адже у половині проаналізованих країн місцеві мешканці були щасливішими за прибулих, на решті територій спостерігалася протилежна ситуація або однакові значення індикатора. Середні бали відчуття щастя та задоволеності життям у мігрантів зменшуються паралельно до зростання тривалості проживання у країні призначення. Встановлено відокремлений ефект трансформації

темпоральних характеристик віку і тривалості перебування на якість життя міжнародних мігрантів. Ступінь свободи, можливості впливати на власне життя розглядається окремим часовим елементом добробуту мігрантів. За даними ЄСД, середнє значення цього показника у прибулого та місцевого населення збігається.

Ключові слова: мігранти, міжнародні мігранти, темпоральність, якість життя.

Постановка проблеми та актуальність. Звертання до проблематики якості життя відображає зміну базових орієнтирів оцінювання цивілізаційного поступу. Зростання матеріального чи нематеріального виробництва, розробка новітніх технологій, запровадження інноваційних підходів ведення бізнесу та інші досягнення економічного прогресу мають значення лише у разі підпорядкування цих процесів найважливішій меті — створенню сприятливого середовища для гідного життя та розвитку мешканців планети Земля. Гетерогенність населення на глобальному та регіональному рівнях визначає специфіку проживання та задоволення основних потреб представників різних соціальних груп. У таких умовах набуває актуальності вивчення особливостей якості життя окремих категорій населення. Враховуючи великі масштаби і значення міжнародної міграції у сучасному світі, виникає закономірний інтерес до дослідження якості життя представників міграційних контингентів.

Аналіз останніх публікацій. Упродовж останніх років знані науковці міжнародного рівня оприлюднили декілька потужних праць, спрямованих на дослідження якості життя мігрантів. Експертна група Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка з періодичністю у два роки проводить вимірювання добробуту у країнах-членах та партнерах [1], у 2017 р. присвятила окремі розділи тематичного звіту якості життя міграційних груп [2]. Натомість у Світовому звіті щастя 2018 року [3] міграційна проблематика стала наріжною. Наукова думка у межах вивчення міграцій населення перебуває у процесі постійної трансформації. Нові елементи потрапляють у поле зору дослідників, а інші — зникають за горизонтом. Увагу експертів усе більше привертають темпоральні¹ аспекти міграцій. Основоположником цієї тематики став С. Квернер (S. Cwerner), її важливі концептуальні моменти окреслені М. Гріффітс (M. Griffiths), А. Роджерс (A. Rogers), Б. Андерсон (B. Anderson). У дослідженнях якості життя також подекуди виникають окремі координати часового виміру, але їх поява має розрізнений та стихійний характер і допоки не призвела до формування усталеного предметного поля.

Мета статті — започаткувати дискусію про темпоральні аспекти якості життя населення, виокремити часові елементи добробуту мігрантів та надати емпіричні докази їх значимості.

¹ Поняття «темпоральність» походить від латинського слова «tempus» (час). У статті поняття «темпоральний» та «часовий» вживаються як синоніми.

Наукова новизна. На основі вивчення основних систем оцінювання якості життя населення вперше встановлено поширеність елементів темпорального аналізу у їх структурі. Доведено необхідність використання часових змінних у дослідженнях якості життя міжнародних мігрантів.

Методологія і дані. Основною емпіричною базою для написання статті послужили відомості, отримані у ході Європейського соціального дослідження (ЄСД) (*European Social Survey* [4]). Воно проводиться щодвароки, починаючи з 2002 р. Наразі було проведено дев'ять хвиль опитування, остання — у 2018 р. Упродовж 2002—2018 рр. дослідження охопило 38 країн, останній раунд відбувся у 29 з них. Україна брала участь в обстеженнях 2004—2012 рр., після чого, на жаль, не долучалася до його проведення. Загальний обсяг вибірки ЄСД вимірюється десятками тисяч респондентів і залежить від кількості країн, що беруть участь у кожному раунді. Дев'ята хвиля опитування охопила 47,1 тис. осіб, 4,8 тисяч з них народилися поза країнами проживання. У цій статті останню підгрупу називаємо мігрантами.

Інформація ЄСД доповнюється аналізом наукових статей, монографій, експертних звітів, тематичних онлайн-видань, що присвячені вимірюванню якості життя населення, зокрема мігрантів.

Методи дослідження. Задля досягнення визначеної мети у дослідженні використовувалися методи системного підходу (у розгляді структури систем оцінювання якості життя населення), аналізу і синтезу (для виокремлення часових аспектів добробуту), групування (для визначення категорій тривалості перебування мігрантів у країнах призначення), порівняння (для зіставлення рівня щастя та задоволеності життям у місцевого та прибулого населення).

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній та зарубіжній науці розроблено низку підходів до вимірювання якості життя населення. Основні з них досить докладно проаналізовані у монографії «Населення України. Демографічний вимір якості життя» [5]. Вони складаються з низки індикаторів, згрупованих за декількома базовими вимірами (матеріальний добробут, здоров'я, зайнятість тощо). Майже у кожному з підходів використовуються показники, пов'язані з часом, натомість концептуалізація цього феномену у літературі допоки відсутня. Пошукове дослідження, спрямоване на виявлення часових індикаторів серед інструментів оцінювання якості життя населення, встановило їх поширеність у тематичних розробках сучасності (табл. 1). Найповніше темпоральні показники представлені у Канадському індексі якості життя та Індексі кращого життя.

Основними смисловими елементами темпоральності у попередніх дослідженнях нами було визначено вік, темп, тривалість, хронологію, каузальність (причинність), синхронність, динаміку та ритмічність [6, с. 31]. При оцінюванні якості життя населення провідні організації та експертні групи найчастіше застосовують показники, дотичні до темпоральних ха-

рактик ритмічності та тривалості. Остання з них позначає протяжність події у часі. Вона — найпростіша для вимірювання. Ритмічність описує рівномірне чергування впорядкованих циклів і тому передбачає наявність декількох фаз системи: у наведеному аналізі це робота і [особисте] життя («*work-life balance*»). У деяких підходах, розглянутих у табл. 1, наводиться лише один елемент ритмічності. Мова про вільний час, дозвілля. Проте виокремлення такого елемента імпліцитно передбачає наявність протилежного полюсу: саме чергування з певними видом діяльності перетворює інший відтинок людського життя на відпочинок. Часова характеристика «темп» позначає ступінь швидкості перебігу певних процесів, інтенсивність розвитку. Вона зустрічається у найпопулярніших системах вимірювання якості життя лише двічі: йдеться про швидкість проходження експертизи і звітів у Індексі якості життя за базою даних *Numbeo* і

Таблиця 1. Темпоральні елементи виміру якості життя населення

Система виміру якості життя	Показники, пов'язані з часом, у межах системи виміру якості життя	Смисловий елемент часу, відображений показником
Індекс «де народитися», розроблений дослідницьким відділом журналу «The Economist» («Економіст») [7]	• тривалість життя при народженні	тривалість
Індекс якості життя за базою даних <i>Numbeo</i> [8]	• затрати часу на поїздку на роботу • швидкість проходження експертизи і звітів	тривалість темп
Індекс кращого життя (<i>Better Life Index</i>), розроблений Організацією економічного співробітництва та розвитку [9]	• очікувана тривалість навчання • очікувана тривалість життя • баланс між роботою та особистим життям • працівники, які працюють понад-нормово • час, присвячений дозвіллю та особистому догляду	тривалість тривалість ритмічність тривалість
Показник справжнього прогресу (<i>Genuine progress indicator</i>) [10]	• втрата вільного часу	тривалість, ритмічність ритмічність
Європейське опитування якості життя (<i>European Quality of Life Survey</i>) [11]	• баланс між зайнятістю та життям	ритмічність
Методологія оцінювання якості життя, розроблена Європейським комітетом статистичних систем (<i>European Statistical System Committee</i>) [12]	• дозвілля (відпочинок) • час, витрачений на участь у культурних та спортивних заходах	ритмічність тривалість, ритмічність

Продовження таблиці 1

Система виміру якості життя	Показники, пов'язані з часом, у межах системи виміру якості життя	Смисловий елемент часу, відображений показником
Якість життя, пов'язана зі здоров'ям ВООЗ [5, с. 33]	• енергія і втома • сон і відпочинок	ритмічність ритмічність
Європейський фонд покращення умов життя і праці	• відпочинок • тривале безробіття	ритмічність тривалість
Дослідження якості життя, проведене органами місцевої влади Нової Зеландії	• задоволеність балансом робота — відпочинок	ритмічність
Дослідження «Добробут мігрантів-дітей та мігрантської молоді» [13]	• тривалість безробіття • перехід до дорослого віку	тривалість вік
Індекс якості життя Канади, розроблений в університеті Ватерлоу [14]	• відсоток канадців віком 25—64 роки, які працюють понад 50 годин на тиждень на основній роботі • середня щоденна кількість часу, проведеного з друзями (хвилин на день) • відсоток робочої сили, що працює менше 30 годин на тиждень не за вибором • середня тривалість робочого дня у найманих працівників • відсоток найманих працівників з гнучким робочим часом • відсоток найманих працівників з регулярним (постійним) робочим часом • відсоток осіб, які повідомляють про високий рівень нестачі часу • відсоток осіб, які повідомляють про 7—9-годинний якісний сон	тривалість тривалість, ритмічність тривалість тривалість ритмічність ритмічність темп ритмічність

Джерело: складено авторкою на основі [5—14].

чисельність осіб, які потерпають від нестачі часу, в Канадському індексі якості життя.

Здійснений аналіз показує, що часові змінні застосовують для оцінювання різних складових якості життя, найчастіше у вивченні праці і зайнятості. Велику увагу працевлаштуванню приділяють й міграційні дослідження, оскільки воно має важливе значення як в процесі прийняття рішення про виїзд за кордон, так і під час перебування в іншій країні, реінтеграції (у разі повернення на батьківщину). Незадоволеність умовами зайнятості є вирішальним мотиваційним елементом трудових міграцій. У переміщен-

нях, вмотивованих чинниками іншої природи (кліматичними, політичними, військовими тощо), питання працевлаштування та зайнятості набувають актуальності після прибуття на територію нової країни або регіону, адже праця — це основний спосіб задоволення потреб людини.

Дослідження якості життя, спрямовані виключно на мігрантів, указують на те, що врахування темпоральних аспектів є необхідною передумовою адекватного розуміння аналізованих процесів. У ході обстеження «Як життя? 2017», фахівці виокремили низку обмежень, що ускладнюють оцінювання добробуту мігрантів, одне з яких — мінливість у часі [1, с. 45]. Для ефективного виявлення змін, що відбуваються на різних етапах міграційного процесу, обстеження мають охоплювати тих самих мігрантів до виїзду за кордон, одразу після прибуття та у різні часові проміжки після нього. Проведення подібних лонгітюдних досліджень — непроста справа у методологічному і в практичному розумінні. Тому експерти розробляють альтернативні підходи для охоплення темпоральних змін. У роботі над Світовим звітом щастя 2018 року експерти використали порівняння добробуту новоприбулих мігрантів із відповідним показником в їхніх земляків, які лише планують переїхати за кордон, для оцінювання «приросту щастя» в результаті міграції [3, с. 13]. Отримані дані показують, що міжнародні мігранти у різних куточках світу оцінюють якість свого життя після переїзду у середньому на дев'ять відсоткових пунктів вище ніж до нього. Більш тривале перебування у країні призначення вже не давало новоприбулим суттєвих здобутків у відчутті щастя, незважаючи на те, що об'єктивні умови їх проживання з часом покращувалися. Таку ситуацію, очевидно, можна пояснити так званім імпульсним ефектом отриманого щастя, який спостерігається певний час після важливого досягнення або життєвого успіху, а в подальшому — зникає [15, с. 87].

Теоретичні моделі адаптації міжнародних мігрантів за кордоном підкреслюють процесуальність пристосування новоприбулих осіб до країни вселення. Суттєвим науковим здобутком у цій царині є *U*-подібна крива адаптації, розроблена П. Адлером (P. Adler) більше сорока років тому. Осями координат для розміщення цієї кривої є ступінь задоволеності життям мігрантів та час, проведений на території країни прибуття. Динаміка процесів, описаних *U*-кривою, доповнюється також розробками інших науковців [16, с. 107], спільною рисою яких є залежність самопочуття мігрантів від часу, проведеного у місцевості вселення. Трансформація психологічного стану прибулого населення, згідно з цими моделями, характеризується поступовим просуванням між стадіями «добре», «гірше», «погано», «краще», «добре» у вербальній шкалі оцінювання [17].

Оцінюючи щастя, науковці виділяють два основних виміри: афективний та пізнавальний. Перший з них характеризується тривалістю та частотою перебування у хорошому чи поганому настрої, переживанням по-

зитивних та негативних емоцій, визначених дослідниками. Другий підхід включає ширший діапазон аспектів і вимірюється, зазвичай, загальною задоволеністю життям [18]. Згідно з емпіричними даними, оприлюдненими у Світовому звіті щастя 2018 року, якість життя новоприбулих мігрантів, виміряна за допомогою афективної методології, вища у порівнянні з особами, які проживають у країні призначення впродовж певного часу. Натомість загальна оцінка якості життя, висловлена цими групами, показує протилежне: «досвідчені» мігранти більш задоволені ніж ті, хто щойно приїхав [3]. Зростання тривалості перебування на новому місці дає змогу посилити позиції об'єктивного добробуту: знайти кращу роботу, житло тощо. Паралельно з цими процесами вичерпується імпульсний ефект позитивних емоцій, що виникали як реакція на успішний переїзд до бажаної країни. На додачу у мігрантів змінюються стандарти самооцінки наявного добробуту: згадують спогади про умови проживання на батьківщині, а місце еталону для порівнянь поступово обіймає ситуація, характерна для місцевого населення.

Місцеве населення виступає референтною групою для порівнянь не лише на побутовому рівні: експерти використовують аналогічні співставлення, зокрема у Світовому звіті щастя 2018 року та у ході ЄСД. Обидва дослідницькі проекти прийшли до спільного результату: у типовій країні призначення мігранти майже настільки ж щасливі, як і місцеве населення (в обох дослідженнях різниця середніх показників становила 0,1 бала за 10-бальною шкалою вимірювання). Національна специфіка виражається як у величині розриву між оцінками щастя місцевого населення та мігрантів², так і у виявленні «щасливішої» групи (табл. 2). У половині країн, наведених у табл. 2, місцеві мешканці виявилися щасливішими від прибулого населення, у дев'яти країнах (Іспанія, Франція, Хорватія, Ірландія, Чорногорія, Португалія, Сербія, Словенія, Словаччина) спостерігалася зворотна ситуація. У Великій Британії, Італії та на Кіпрі зафіксований ЄСД індекс щастя виявився однаковим для обох категорій опитаних. Представники етнічних меншин почуваються краще ніж домінантна група у меншій кількості країн, аніж мігранти. Міграції — не єдиний спосіб побудови поліетнічного суспільства. Новоприбулі особи можуть бути представниками титульної нації країни призначення, а уродженці — входити до складу етнічних меншин. Результати ЄСД показують, що останні почуваються гірше від домінуючої групи на більшій кількості обстежених територій.

Мігранти, які потрапили у вибірку ЄСД, не відображають усе різноманіття прибулого населення, присутнього на територіях досліджуваних країн. Забезпечити їх репрезентативність досить складно навіть у тому випадку, коли міграційна група є цільовою в обстеженні. ЄСД спрямо-

² Мігранти у цьому дослідженні — це особи, народжені поза межами країни, де проводилося обстеження.

ване на загальну структуру мешканців, тому охоплені у ньому мігранти за правовими, трудовими, майновими та соціальними характеристиками наближаються до місцевих. Багато іноземців мешкають у країнах обстеження багато років. Очевидно, що подібність самооцінок щастя місцевого населення та мігрантів, зафіксована в ЄСД, формується також у результаті процесу «асиміляції щастя» [18]. Цей механізм забезпечує поступове

Таблиця 2. Середній бал відчуття щастя³ за самооцінкою окремих категорій респондентів у європейських країнах, 2018 р.

Країна	Факт народження в країні		Належність до етнічної меншини в країні	
	так	ні	ні	так
Австрія	7,8	7,5	7,8	7,5
Бельгія	7,8	7,6	7,8	7,7
Швейцарія	8,2	8,0	8,2	7,8
Кіпр	7,3	7,3	7,3	7,7
Чехія	6,9	6,7	7,0	6,5
Німеччина	7,8	7,6	7,8	7,5
Естонія	7,4	7,1	7,4	7,2
Іспанія	7,6	7,9	7,7	7,8
Фінляндія	8,2	7,8	8,2	7,7
Франція	7,2	7,4	7,2	7,1
Велика Британія	7,6	7,6	7,6	7,3
Хорватія	7,4	7,5	7,4	7,2
Ірландія	7,7	7,9	7,7	7,7
Італія	7,0	7,0	7,0	7,0
Литва	6,8	6,4	6,9	6,1
Латвія	7,1	7,0	7,1	6,9
Чорногорія	7,5	8,0	7,6	7,7
Нідерланди	8,0	7,8	8,0	7,8
Норвегія	8,0	7,9	8,0	7,7
Португалія	7,4	8,1	7,5	7,7
Сербія	6,7	6,9	6,8	6,3
Швеція	7,9	7,7	7,9	7,8
Словенія	7,5	7,9	7,6	7,7
Словаччина	6,6	6,8	6,6	6,2

Джерело: авторські розрахунки на основі результатів дев'ятого раунду ЄСД [19].

³ Респондентів запитували: «Наскільки щасливим(ою) Ви відчуваєтесь?». Відповіді розташовували у десятибальній числовій шкалі, де найвища позначка означала найбільшу інтенсивність щастя.

наближення самопочуття прибулого населення до загальних показників, що панують у країні вселення. Його розгортання потребує досить тривалих часових горизонтів.

Вибірка ЄСД у різні роки охоплювала від 68 до 189 осіб, народжених в Україні (від 1,8 % до 3,9 % всіх опитаних). Це, переважно, добре інтегровані у приймаюче суспільство особи, які у більшості випадків вибули за кордон більше 20 років тому. Згідно з даними 9-го раунду ЄСД, лише чверть з них (24,8 %) усе ще залишалися громадянами України на момент опитування. Високий ступінь трудової інтеграції українців, охоплених ЄСД, проявляється у характері зайнятості, адже 14 % з них працювали в урядових структурах центрального або місцевого рівня, що майже дорівнює відповідному показнику місцевих мешканців.

Найбільше уродженців нашої держави опитуваннями різних років було виявлено в Естонії, Ізраїлі, Російській Федерації. В останньому раунді до країн-лідерів приєдналася також Італія, очевидно, дається взнаки укорінення у ній певної частини трудових мігрантів. Середній бал відчуття щастя опитаних українців становив 7,1, середній бал задоволеності життям — 6,6. Отже, афективний показник якості життя наших колишніх співвітчизників випереджає пізнавальний, що є характерним також і для вихідців з інших країн. Середній бал щастя всіх осіб, народжених поза межами країн обстеження, становив у 2018 р. 7,3, а середній бал задоволеності життям — 7,1.

Дослідження нервово-психічного здоров'я мігрантів, проведене в США на початку минулого століття, виявило невідповідність між загальним станом та ситуацією, зафіксованою на робочих місцях. Загалом стаціонарні мешканці демонстрували кращі показники нервово-психічного здоров'я ніж прибуле населення. Натомість обстеження на підприємствах показало протилежну ситуацію: іноземні працівники почувалися краще ніж місцеві. Цю суперечність називають «феноменом здорового мігранта» [20, с. 245]. Вона вкотре підкреслює значення селективності у міграційних дослідженнях. Порівнюючи будь-які особистісні характеристики мігрантів та місцевих працівників на робочих місцях, варто брати до уваги особливості зайнятості прибулого населення. Ця категорія традиційно задіяна у специфічних галузях ринку праці (домашні господарства, будівництво, торгівля тощо). Деякі з них мають ознаки етнічної забарвленості. Зіставлення поглядів та становища прибулих та місцевих працівників очевидно передбачало ідентичність їх умов праці. Разом з тим, така ситуація не характерна для щойно прибулих осіб, які зазвичай починають трудову кар'єру на новому місці з нижчих стартових позицій. Досягнення ідентичних з місцевими працівниками умов відбувається поступово зі зростанням тривалості перебування. Кількісне дослідження, яке забезпечує ідентичність умов праці вказаних груп, апріорі позбавлене репрезентативності мігран-

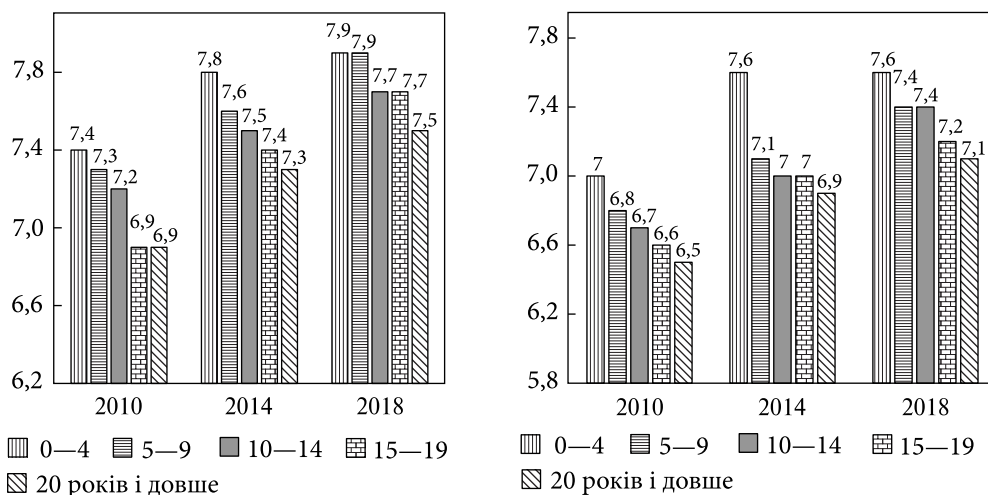

Рис. 1. Середній бал відчуття щастя мігрантів залежно від тривалості (роки) проживання у країні

Джерело: авторські розрахунки на основі даних п'ятого [21], сьомого [22] та дев'ятого [19] раундів ЄСД.

Рис. 2. Середній бал задоволеності життям мігрантів залежно від тривалості (роки) проживання у країні

Джерело: авторські розрахунки на основі даних п'ятого [21], сьомого [22] та дев'ятого [19] раундів ЄСД.

тів на різних етапах адаптаційного процесу. Таким чином, врахування темпоральних змінних є важливим завданням конструювання методології досліджень якості життя мігрантів.

Відомості, отримані у ході ЄСД, показують, що середні бали відчуття щастя у мігрантів поступово зменшуються паралельно до збільшення тривалості проживання у країні призначення (рис. 1). Задоволеність життям змінюється за аналогічним сценарієм (рис. 2). Про це свідчать результати п'ятого, сьомого та дев'ятого раундів ЄСД⁴. На жаль, немає можливості підтвердити наявність ідентичної тенденції у перших хвилях цього дослідження, оскільки їх бази даних не дають можливості згрупувати загальні контингенти прибулого населення за п'ятирічними групами перебування. Кожен наступний раунд опитування показує, що мігранти, охоплені ЄСД, рік від року ставали все щасливішими: у п'ятій хвилі середній бал відчуття щастя цієї групи становив 7,0, у сьомій — 7,4, у дев'ятій — 7,6. Поміж місцевих мешканців аналізований показник зріс у сьомому раунді порівняно з попереднім, а у дев'ятому — залишився без змін (7,0; 7,4; 7,4 відповідно). Результати наступної хвилі ЄСД покажуть ефект поточної коронавірус-

⁴ П'ятий раунд було проведено у 2010 р., сьомий — у 2014 р., дев'ятий — у 2018 р.

ної кризи на відчуття щастя мігрантів та місцевого населення. З великою імовірністю можна спрогнозувати негативний характер цього впливу на обидві групи осіб.

Зауважимо, що зростання тривалості перебування іммігрантів у країні вселення відбувається одночасно зі збільшенням їх віку. Таким чином, зміна величини індексів щастя та задоволеності життям у часі здійснюється під одночасним впливом двох темпоральних показників. Задоволеність життям місцевого населення та іммігрантів різних вікових груп трансформується за майже однаковими траєкторіями. Єдиною різницею є деяке зростання аналізованого показника серед найстарших іммігрантів, що вибивається із загальної тенденції зменшення паралельно зі зростанням віку (табл. 3). Вікові зміни індексу щастя місцевих мешканців повторюють траєкторію попереднього індексу, натомість у мігрантів наявні незначні коливання. Гендерний аналіз вікової гнучкості індексів щастя та задоволеності життям показує, що у найстарших чоловіків спостерігається деяке зростання індикаторів незалежно від наявності міграційного досвіду. Натомість самооцінки якості життя жінок з обох груп поступово зменшуються і досягають найнижчих значень серед найстарших представниць. Утім, загальні показники щастя та задоволеності життям прибулих жінок незначно (на 0,2 та 0,1 в. п.) перевищують індекси, зафіксовані серед чоловіків. Поміж місцевого населення ЄСД виявило гендерну різницю показників лише на рівні декількох сотих.

Результати Американського дослідження з використання часу показують наявність суттєвих відмінностей у вкорінених стратегіях поведінки представників різних статей, народжених поза межами США. У разі укладання шлюбу між іммігрантами й місцевими мешканцями, жінки, народжені за кордоном, витрачають більше часу на оплачувану працю та виконання домашніх обов'язків у порівнянні як зі своїми чоловіками, так і з жінками, одруженими з іммігрантами. Натомість для іммігрантів-чоловіків вступ у шлюбні стосунки з місцевими жінками не передбачає додаткового часового навантаження [23]. На жаль, це дослідження не містило запитання щодо задоволеності життям або відчуття щастя, тому немає можливості прослідкувати наявність тенденції до конвертації несправедливого часового навантаження у самооцінювання якості життя представників різних статей.

Серед іммігрантів, які нещодавно прибули у країну призначення, зазвичай, небагато осіб старшого віку. Поміж тих, хто проживає у новій місцевості понад 20 років, — відсутні наймолодші іммігранти. Тому ґрунтовно прослідкувати вікові зміни індексів щастя та задоволеності життям у межах кожної групи тривалості перебування немає змоги. Серед іммігрантів, які прибули до нової країни менше чотирьох років тому, найщасливішими були наймолодші респонденти ЄСД, а всі інші опитані демонстрували

приблизно однаковий рівень щастя. Серед іммігрантів, тривалість перебування яких коливається у межах 5—9 років, 10—14 років, 15—19 років повікові індекси щастя змінювалися по-різному: у першому визначеному діапазоні значення показника стабільно зменшувалося паралельно до зростання віку, в інших випадках — коливалося, проте найстарші групи, все ж, були менш щасливими у порівнянні з наймолодшими.

Свобода є одним з основних напрямів оцінювання якості життя населення у методології *International Living* [5, с. 32], а ВООЗ визначає рівень незалежності осіб важливою сферою їхнього добробуту [5, с. 33]. Міжнародні мігранти у країнах призначення або транзиту часто перебувають у специфічному становищі відсутності безпосереднього впливу на власні життєві ситуації. Так трапляється, наприклад, у випадку отримання певного правового статусу, візи, коли адміністративні приписи, дії або бездіяльність представників офіційних органів визначають траєкторію майбутнього мігрантів більшою мірою ніж їхні власні наміри та зусилля. У разі співпраці з нелегальними перевізниками через кордони мігранти нерідко не потрапляють на територію бажаної країни прибуття. Втім, навіть в успішних випадках потрапляння в омріяний пункт призначення, у процесі подорожі вони не лише не мають права голосу щодо визначення елементів маршруту, а й, більше того, часто не мають уявлення про перебіг цього

Таблиця 3. Повікові показники задоволеності життям і відчуття щастя в іммігрантів та місцевого населення

Показник якості життя	Категорії опитаних	до 20 років	20—29 років	30—39 років	40—49 років	50—59 років	60—69 років	70+
Задоволеність життям	Місцеві							
	Обидві статі	7,8	7,4	7,3	7,1	6,9	6,9	6,9
	Чоловіки	7,8	7,3	7,3	7,0	6,9	7,0	7,0
	Жінки	7,7	7,4	7,3	7,1	6,9	6,8	6,7
	Іммігранти							
	Обидві статі	7,8	7,5	7,5	7,2	6,9	6,9	7,1
Індекс щастя	Чоловіки	7,8	7,3	7,4	7,1	6,8	7,0	7,2
	Жінки	7,8	7,6	7,6	7,3	7,0	7,0	7,0
	Місцеві							
	Обидві статі	8,0	7,7	7,7	7,5	7,3	7,2	7,1
	Чоловіки	8,0	7,6	7,6	7,4	7,2	7,3	7,3
	Жінки	8,0	7,9	7,7	7,6	7,4	7,2	7,0
	Іммігранти							
	Обидві статі	8,1	7,7	7,9	7,7	7,4	7,5	7,4
	Чоловіки	8,3	7,6	7,9	7,6	7,3	7,5	7,5
	Жінки	8,0	7,9	8,0	7,8	7,6	7,5	7,3

Джерело: авторські розрахунки на основі дев'ятого раунду ЄСД [19].

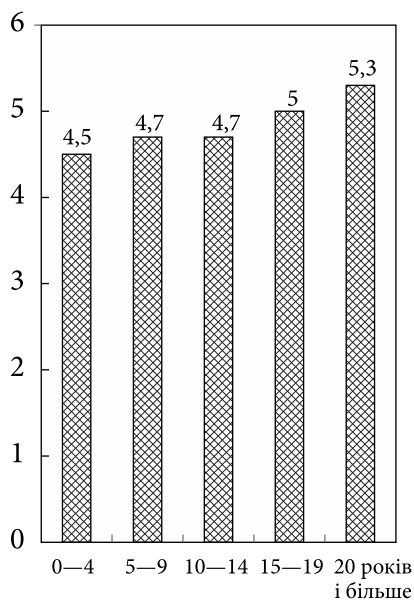

Рис. 3. Середній бал планування майбутнього іммігрантами залежно від тривалості перебування (роки) у країні призначення
Джерело: авторські розрахунки на основі даних дев'ятого раунду ЄСД [19].

процесу. Науковці описують подібні випадки поняттями часового відчуження або втрати часового суверенітету [24]. За результатами деяких досліджень, можливість діяти, впливати на обставини свого життя здатна певною мірою корегувати сприйняття мігрантами інших аспектів їхнього добробуту (зокрема йдеться про здоров'я та матеріальне становище) [25].

Згідно з результатами ЄСД, іммігранти та особи, народжені у країнах проживання, демонстрували однаковий за-

гальний рівень планування свого життя. Відповідаючи на запитання «Ви плануєте майбутнє чи приймаєте прийдешній день таким, як він є?» за 10-бальною шкалою⁵, рівень планування обох груп опитаних у середньому складав 5,1. У представників імміграційних груп значення цього показника планомірно зростає паралельно до збільшення тривалості перебування у країні (рис. 3). Така ситуація цілком закономірна, оскільки переїзд до іншої країни потребує залучення організаційних ресурсів особи. Після облаштування на новому місці, вирішення базових питань щодо місця проживання, роботи, оформлення документів тощо з'являється можливість дещо послабити контроль у деяких життєвих сферах.

Залежність планування життя від вікових характеристик є однаковою для місцевого та прибулого населення (рис. 4). Наймолодші респонденти демонструють середні для вибірки результати. Найчастіше переймаються життєвими планами старша молодь та особи середнього віку, а представники найбільш поважного віку сприймають сьогодення переважно як даність. Темпоральні фактори тривалості перебування у країні вселення та віку здійснюють неоднаковий вплив на планування майбутнього у середовищі іммігрантів, про що свідчить порівняння профілів, представлених на рис. 3 та рис. 4.

Принципи вільного визначення працівником організації трудової діяльності мають велике значення при оцінюванні добробуту. Зокрема, експерти використовують індекс якості робочого часу, що визначається на

⁵ Цифра 1 цієї шкали відповідала варіанту «планую майбутнє настільки, наскільки це можливо», а цифра 10 — варіанту «сприймаю день таким, як він є».

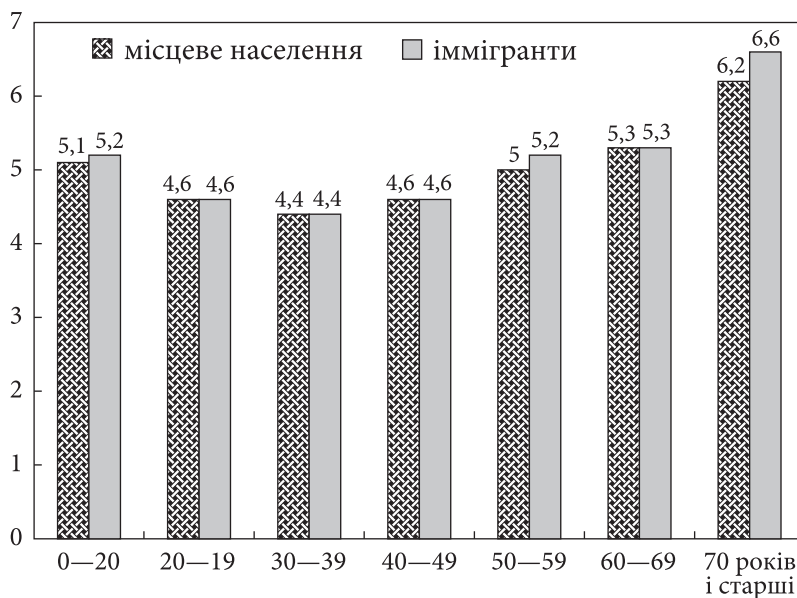

Рис. 4. Середній бал планування майбутнього імігрантами та місцевим населенням залежно від віку

Джерело: авторські розрахунки на основі даних дев'ятого раунду ЄСД [19].

підставі вимірювання його тривалості, застосування нетипового робочого часу (наприклад, змінної роботи), можливості вибору між різними графіками та гнучкістю [26, с. 11]. Останнє вимірюється, зокрема, спроможністю визначати перерви під час робочого дня. Виділяють чотири основних типи гнучких умов праці: просторова, часова, функціональна та числова [26, с. 10]. Свободу управління робочим часом визначають важливою складовою умов праці. Результати ЄСД показують, що за самооцінками імігрантів та місцевого населення обидві групи мають однакову загальну здатність впливати на організацію щоденної праці (6,1 балів за 10-бальною шкалою⁶ для обох груп). Дослідження виявило несистемні коливання аналізованого показника серед прибулих з різною тривалістю перебування у країні. Зі збільшенням віку поступово зростає і можливість управління робочим часом для мігрантів і місцевих працівників. Така ситуація, очевидно, пояснюється тим, що вищі кар'єрні щаблі надають кращі можливості часової гнучкості. Просування сходами службової ієрархії на додачу до особистих зусиль потребує також часових ресурсів з боку як народжених у країні осіб, так і прибулих.

⁶ Де 1 означає «не маю ніякого впливу на організацію трудового розпорядку», а 10 — «здійснюю повний контроль».

Висновки. Поточна відсутність концептуалізації часових аспектів якості життя населення свідчить про недостатнє усвідомлення значимості цієї тематики поміж експертів. Разом з тим, частота їх використання у сучасних системах вимірювання добробуту переконує у протилежному. Усвідомлення цієї суперечності породжує багатообіцяючу нішу для наукових пошуків. Наявні інструменти та практики оцінювання якості життя всього населення доцільно застосовувати також досліджуючи добробут мігрантів. Це дає змогу порівнювати певні характеристики становища місцевого та прибулого населення. Пересування часовою віссю координат уможлиблює відслідковування динаміки добробуту певної категорії осіб. У такому дослідженні зникає необхідність вибору референтної групи для порівняння, оскільки відбувається зіставлення аналізованих ознак у різні моменти часу.

Зміни якості життя мігрантів втілюються у результаті одночасного впливу декількох темпоральних показників. Результати ЄСД показують, що трансформація соціальних смислів щастя та задоволеності життям, яка спостерігається з плином часу, частково викликана адаптацією до суспільства вселення, а частково — віковими змінами, що характерні для всіх осіб незалежно від наявності міграційного досвіду. Отже, на часі розробка дієвих інструментів для відокремлення впливу різних темпоральних чинників на якість життя населення загалом та окремих соціальних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. How is Life? 2020 Measuring well-being. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2020_7185aa8b-en (дата звернення: 01.10.2020).
2. Migrant's well-being: moving to a better life. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/how_life-2017-en/1/2/3/index.html?itemId=/content/publication/how_life-2017en&_cs_p_=02d072ed869489bd22d5f40e1bac7573&itemIGO=oecd&itemContentType=book#chapter00003 (дата звернення: 01.10.2020).
3. Helliwell J. F., Layard R., D. Sachs J. World Happiness Report. 2018. 167 p. URL: https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2018/WHR_web.pdf (дата звернення: 01.10.2020).
4. European Social Survey. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/> (дата звернення: 10.01.2021).
5. Населення України. Демографічний вимір якості життя: кол. моногр. / За ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Київ, 2019. 392 с.
6. Майданік І. П. Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2020. 270 с.
7. The Economist Intelligence Unit's Quality of Life Index. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/media/pdf/qualityoflife.pdf> (дата звернення: 11.12.2020).
8. Traffic. Numbeo database. URL: <https://www.numbeo.com/traffic/> (дата звернення: 01.10.2020).
9. Measuring Well-being and Progress: Well-being Research / OECD. URL: <http://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm> (дата звернення: 05.01.2020).
10. Genuine Progress Indicator. *Gross National Happiness USA*. URL: <https://gnhusa.org/genuine-progress-indicator/> (дата звернення: 01.10.2020).

11. European Quality of Life Survey (EQLS). URL: <https://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys> (дата звернення: 11.12.2020).
12. Quality of life / Eurostat. Your key to European statistics; European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 01.10.2020).
13. Harttgen K., Klassen S. Well-being of Migrant Children and Migrant Youth in Europe. URL: https://www.researchgate.net/publication/46468667_Wellbeing_of_Migrant_Children_and_Migrant_Youth_in_Europe (дата звернення: 19.10.2020).
14. Canadian Index of Well-being. URL: <https://uwaterloo.ca/canadian-index-wellbeing/about-canadian-index-wellbeing> (дата звернення: 01.12.2020).
15. Юозас Р., Иванова С. Качество жизни на работе: концепция и исследования. *Public administration aspects*. 2019. № (1—2). С. 81—94.
16. Бурбело О. Р. Культурний шок — стрес акультурації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 3. С. 100—111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_3_10. (дата звернення: 01.10.2020).
17. Питерова А. Ю. Культурный шок: особенности и пути преодоления. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2014. № 4 (8). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-shok-osobennosti-i-puti-preodoleniya/viewer> (дата звернення: 21.01.2021).
18. Hendriks M. Does Migration Increase Happiness? It Depends. *Migration Information Source*. URL: <https://www.migrationpolicy.org/article/does-migration-increase-happiness-it-depends> (дата звернення: 21.01.2021).
19. ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway — Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS9-2018> (дата звернення: 21.01.2021).
20. Блинова О. Є. Психологічне здоров'я мігрантів: результати емпіричного дослідження. *Освіта регіону : Політологія. Психологія. Комунікації*. 2013. № 2 (32). С. 244—248.
21. ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway — Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS5-2010> (дата звернення: 21.01.2021).
22. ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data (2014). Data file edition 2.2. NSD — Norwegian Centre for Research Data, Norway — Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS7-2014> (дата звернення: 21.01.2021).
23. Grossbard S. A., Vernon V. Do immigrants pay a price when marrying natives? Lessons from the US time use survey. *IZA Journal of Development and Migration*. 2020. 11:16. URL: <http://ftp.iza.org/dp13340.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).
24. Swerner S. The Times of Migration. *Journal of Ethnic and Racial Studies*. 2001. N 27:1. P. 7—36.
25. Lietaert I. Migrants' Post-Return Wellbeing: A View From the Caucasus. <https://doi.org/10.1111/imig.12777> (дата звернення: 21.01.2021).
26. Гнучкі умови праці державних службовців. Міжнародний досвід. НАДС. 2020. 66 с. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Mignarodniy%20dosvid/gnuchki-umovu.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).

REFERENCES

1. *How is Life?* (2020). Measuring well-being. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2020_7185aa8b-en
2. OECD (2017). “Migrants’ well-being: Moving to a better life?”, in *How’s Life? 2017: Measuring Well-being*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/how_life-2017-7-en.
3. Helliwell, J. F., Layard, R., & D. Sachs, J. (2018). World Happiness Report. Retrieved from https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2018/WHR_web.pdf

4. European Social Survey (n.d.). Retrieved from <https://www.europeansocialsurvey.org/>
5. Hladun, O. M. (Ed.). (2019). *Naselennia Ukrainy. Demografichnyy vymir iakosti zhyttia* [Population of Ukraine. Demographic dimension of quality of life]. NAN Ukrainy, In-t demografii ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M. V. Ptukhy [in Ukrainian].
6. Maidanik, I. P. (2020) *Temporal'ni kharakterystyky zovnishnoi trudovoi mihratsii v Ukraini* [Temporal characteristics of external labor migration in Ukraine]. Instytut demografii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. The Economist Intelligence Unit's Quality of Life Index (n.d.). *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/media/pdf/qualityoflife.pdf>
8. Numbeo database (n.d.). Traffic. Retrieved from <https://www.numbeo.com/traffic/>
9. OECD (n.d.). Measuring Well-being and Progress: Well-being Research. Retrieved from <http://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm>
10. Gross National Happiness USA (n.d.). Genuine Progress Indicator. Retrieved from <https://gnhusa.org/genuine-progress-indicator/>
11. European Quality of Life Survey (EQLS) (2017). Eurofound. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Retrieved from <https://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys>
12. Eurostat (n.d.). Quality of life. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
13. Harttgen, K. & Klasen, S. (2009). *Well-being of Migrant Children and Migrant Youth in Europe*. Ibero-America Institute for Economic Research (IAI). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/46468667_Wellbeing_of_Migrant_Children_and_Migrant_Youth_in_Europe
14. Canadian Index of Well-being (n.d.). Retrieved from <https://uwaterloo.ca/canadian-index-wellbeing/about-canadian-index-wellbeing>
15. Yuoza, R., & Yvanova, S. (2019). Kachestvo zhyzny na rabote: kontseptsyia y yssledovanyia [Quality of life at work: concept and research]. *Public administration aspects*, (1-2), 81-94 [in Russian].
16. Burbelo, O. R. (2010) Kul'turnyj shok - stres akul'turatsii [Culture Shock - acculturation stress]. *Mizhnarodnyj naukovyj forum: sotsiologhiia, psykhologhiia, pedahohika, menedzhment - International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management*, 3, 100-111. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_3_10 [in Ukrainian].
17. Pyterova, A. Yu. (2014) Kul'turnyj shok: osobennosty y puty preodoleniya [Culture shock: features and ways to overcome]. *Elektronnyj nauchnyj zhurnal "Nauka. Obschestvo. Hosudarstvo" - Electronic scientific journal "Science. Society. State"*, 4 (8). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnyy-shok-osobennosti-i-puti-preodoleniya/viewer> [in Russian].
18. Hendriks, M. (2018). Does Migration Increase Happiness? It Depends. *Migration Information Source*. Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/does-migration-increase-happiness-it-depends>
19. ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2.0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS9-2018>
20. Blynova, O. Ye. (2013) Psykhologichne zdorovia mihrantiv: rezul'taty empirychnoho doslidzhennia [Mental health of migrants: results of empirical research]. *Osvita rehionu: Politologhiia. Psykhologhiia. Komunikatsii - Education of the region: Political Science. Psychology. Communications*, 2 (32), 244-248 [in Ukrainian].
21. ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS5-2010>

22. ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data (2014). Data file edition 2.2. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway - Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi:10.21338/NSD-ESS7-2014>
23. Grossbard, S. A., & Vernon V. (2020). Do immigrants pay a price when marrying natives? Lessons from the US time use survey. *IZA Journal of Development and Migration*, 11:16. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp13340.pdf>
24. Cwerner, S. (2001). The Times of Migration. *Journal of Ethnic and Racial Studies*, 27: 1, 7-36.
25. Lietaert, I. (2020). Migrants' Post-Return Wellbeing: A View From the Caucasus. *International Migration*. <https://doi.org/10.1111/imig.12777>
26. *Hnuchki umovy pratsi derzhavnykh sluzhbovtiv. Mizhnarodnyj dosvid* [Flexible working conditions for civil servants. International experience] (2020). NADS. Retrieved from <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Mignarodniy%20dosvid/gnuchki-umovy.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 26.01.2021.

I. P. Maidanik, PhD (Sociology), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID: 0000-0003-0422-1364

QUALITY OF LIFE TEMPORAL ASPECTS IN INTERNATIONAL MIGRATION STUDIES

The article is devoted to revealing the scientific potential of temporal aspects in studying the quality of life of international migrants. The purpose of this paper is to initiate a scientific discussion on temporal indicators of population well-being and present empirical evidence of their importance in migration research. The scientific novelty lies in revealing the widespread use of temporal elements in the structure of systems for quality of life assessing, substantiation the need to use time indicators in studies of international migrants' well-being. The article uses methods of system approach, analysis and synthesis, grouping, comparison.

The study showed that contemporary approaches of the quality of life analysis abounds with time-dependent elements. However, conceptualization of temporality is absent there. Temporal indicators connected with duration and rhythm are most often used. The main empirical basis for studying the migrants' quality of life in this article is the results of the European Social Survey (ESS). The reference group for comparing the migrants' well-being in this study is local population. The integrated indicator of quality of life assessment, the average happiness score, is used. It shows almost identical overall values of this indicator for both population groups (the difference was 0.1 points on a 10-point scale). There was a lack of territorial universality to identify a happier group because in half of the analyzed countries the locals were happier than newcomers whereas in the rest of the territories there was the opposite situation or the same values of the indicator. The average happiness scores and life satisfaction scores among migrants decrease in parallel with the increase in length of stay in the destination country. A separate effect of age and length of stay temporal characteristics on the quality of life of international migrants is established. The degree of freedom, the agency to influence their own lives is considered a separate temporal element of the migrants' well-being. According to the ESS, the average value of this indicator for newcomers and locals coincides.

Keywords: migrants, international migrants, temporality, quality of life.

Cite: Lutchyn, N. P. (2021). Statystychna otsinka ta informatysyne zabezpechennya analizu yakosti zhyttya osib z invalidnistyu v Ukraini: problemy ta perspektyvy doslidzhennya [Statistical Assessment and Information Support for Analysis Quality of Life of Persons with Disabilities in Ukraine: Problems and Modern Development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 82-99. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.082>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.082>

УДК 314.68(477)

JEL CLASSIFICATION: I13

Н. П. ЛУТЧИН, канд. екон. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка

79008, м. Львів, проспект Свободи, 18

E-mail: nataliya.lutchyn@lnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0727-0842

Scopus ID:56669952500

СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена проблемам аналізу якості життя осіб з інвалідністю в Україні. Метою роботи є об'єктивна оцінка якості життя осіб з інвалідністю із залученням даних із офіційних джерел та формування обстежень даної категорії осіб в Україні з врахуванням суб'єктивного оцінювання. Актуальність дослідження зумовлена складністю оцінки проблем осіб з інвалідністю як особистості в сучасному суспільстві. Існуючі проблеми пов'язані з відсутністю в Україні на регіональному і національному рівнях достатнього інформаційного забезпечення. В роботі був здійснений аналіз осіб неповносправних, виходячи з наявної інформаційної бази Державної статистичної служби України, Міністерства соціальної політики України, Державного центру зайнятості та Фонду соціального захисту інвалідів. Проаналізована динаміка чисельності та структура причин інвалідності, доступ до освітніх послуг та рівень зайнятості осіб неповносправних. Частково проаналізований рівень забезпеченості осіб з інвалідністю товарами тривалого використання, які полегшують фізичне навантаження та забезпечують їм більш комфортне існування в суспільстві. Визначено фактори, що впливають на рівень працевлаштування осіб з інвалідністю. Для дослідження чинників впливу на рівень працевлаштування осіб з інвалідністю застосовано класичний кореляційно-регресійний метод з використанням пакета Statistica. Виявлено, що варіація працевлаштування інвалідів на 28 % залежить від доступу до вищої освіти осіб з інвалідністю, зокрема, більший вплив на рівень працевлаштування має доступ інвалідів до вищої освіти повного циклу навчання. Результати дослідження показали,

що в Україні відсутній комплексний підхід щодо дослідження соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю, що не дає можливості формування ефективної соціальної політики держави. В роботі запропонований авторський підхід щодо суб'єктивного оцінювання якості життя осіб неповносправних та сформульовані пропозиції для оцінки всіх аспектів, які формують якість життя осіб з інвалідністю.

Ключові слова: якість життя, об'єктивна оцінка якості життя, суб'єктивна оцінка якості життя, особи з інвалідністю.

Постановка проблеми, актуальність. Завданням кожного людського життя є розвиток, пов'язаний з виконанням життєвих завдань і соціальних функцій. А життєвою метою кожного є фізичний розвиток, навчання, робота, вибір способу життя, створення сім'ї та відповідальність за життя, що пов'язано з фінансовою та емоційною незалежністю. Все це й визначає якість життя.

Актуальність дослідження зумовлена складністю дослідження проблем осіб з інвалідністю як особистостей в сучасному суспільстві. В Україні проблема набуває особливої гостроти з врахуванням політичної ситуації в країні, військових дій на Сході зі всіма негативними наслідками.

Згідно з визначенням ВООЗ, якість життя — це сприйняття людиною свого положення у житті в контексті культурних та ціннісних орієнтацій відповідно до її особистих цілей, очікувань, стандартів та піклування. Іншими словами, якість життя визначається як суб'єктивна задоволеність людини своїм фізичним, психічним та соціальним благополуччям у всіх аспектах суспільного функціонування [1].

Для різних соціальних груп населення якість життя може бути різною. Особливо це стосується осіб з інвалідністю. Виникає питання, чи інвалідність впливає на якість життя людей, які живуть з нею?

Що таке інвалідність? При розгляді її детальних визначень можна сказати, що вона охоплює дисфункції організму, а саме психічні та соціальні дисфункції. Таким чином інвалідність впливає на людину, її родину та суспільне життя, використання культурних благ та дозвілля.

Наслідки інвалідності можуть зачіпати сфери незалежності, соціальної активності, соціальної інтеграції, міжособистісних контактів, соціальної ізоляції. Отже, інвалідність стосується не тільки особи з інвалідністю, а й найближчого соціального середовища, особливо сім'ї.

Поняття якості життя вже давно з'явилося в літературі європейських країн стосовно функціонування людей з обмеженими можливостями. Серед дослідників, однак, немає однастайності щодо змісту і форми поняття. Для одних це дуже широке поняття, а для інших це певні елементи життя в його психологічних і соціальних аспектах.

Незважаючи на цю диференціацію, існує згода щодо фундаментальних припущень концепції якості життя людей з інвалідністю. У цих припущеннях передбачено, що поняття якості життя має соціальний характер,

розроблений на межі взаємодії багатьох сфер життя — освіти, медицини, психічного здоров'я і використовується частіше для оцінки допомоги для цих людей. Важливим аспектом є також те, що концепція стосується самих осіб з інвалідністю та організаторів підтримки [2].

Проблемою оцінки якості життя інвалідів в Україні є її децентралізація за окремими міністерствами та відомствами, що не сприяє можливості створення комплексного соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю. Так, Міністерство соціальної політики веде облік кількості осіб з інвалідністю в розрізі статі, вікових груп, регіонів та причин захворювання. Є інформація стосовно працевлаштованих осіб з інвалідністю в Державному центрі зайнятості та кількості осіб, які здобувають освіту за даними Міністерства науки і освіти України. Проте, це далеко не всі характеристики, необхідні для формування комплексної оцінки.

Отже, дуже важливим і корисним може бути отримання соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю та дослідженню їх потреб на основі державних спостережень за умовами життя домогосподарств.

Дослідження варто проводити за такими аспектами:

- багатовимірна бідність;
- рівень освіти;
- рівень зайнятості;
- витрати на медичне обслуговування;
- суб'єктивна оцінка якості життя.

Особливу увагу варто приділити визначенням потреб осіб з інвалідністю щодо можливості доступу до освітніх, медичних та культурних послуг.

У роботі здійснений аналіз осіб з інвалідністю, виходячи з наявного інформаційно-аналітичного забезпечення Державної статистичної служби України, Міністерства соціальної політики, Фонду соціального захисту інвалідів та Державної служби зайнятості, яке дає можливість отримання лише часткового соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінювання якості життя осіб з інвалідністю розробляється в європейських країнах понад десять років і набуває подальшого розвитку. В Польщі такі дослідження мають фундаментальний характер, це, зокрема, роботи П. Боровецького (P. Boro-wiecki) [3], А. Фірковської-Манкевич (A. Firkowska-Mankiewicz) [4], Д. Шумського (G. Szumski) [5], М. Фланчевської-Вольни (M. Flanczewska-Wolny) [6], З. Паляк (Z. Palak) [7], М. Стрась-Романовської (M. Straś-Romanowska) [8], К.-Я. Заблоцького (K.-J. Zabłocki) [2] та ін. Частково дослідженням осіб неповносправних займається Головне управління статистики Польщі. Так, в обстеженні умов життя домогосподарств Польщі є окремий розділ, який стосується осіб з інвалідністю. За результатами такого спостереження можна отримати інформацію стосовно рівня освіти, цивільно-правового стану, економічної активності, поточної економічної діяльності (за допо-

могою самооцінки), частоти доїзду до основного місця роботи, джерел існування та причин інвалідності. Однак, на думку польських науковців, цього замало для формування комплексної оцінки якості життя осіб з інвалідністю. В цих спостереженнях недостатньо проаналізовано потреби неповносправних осіб та їхня самооцінка.

В Україні вивчення якості життя осіб з інвалідністю дотепер було обмеженим та практично не проводилося. Певні дослідження виконано науковцями-медиками — А. Кириченко (А. Kyrychenko) [9], В. Лехан (V. Lekhan) [10] та Л. Соколова (L. Sokolova) [11] і стосувались вони передусім соціальної медицини. Дослідження трудових відносин та соціального захисту уразливих верств населення є в роботах О. Галицького (O. Galytskij) [12], І. Заюкова (I. Zajukov) [2], Е. Лібанової (E. Libanova) [13] та ін. Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення при Міністерстві соціальної політики частково аналізує становище осіб з інвалідністю в Україні, але такі дослідження не мають систематичного характеру [14] і жодних обстежень, які би стосувалися соціальних стандартів та в кінцевому результаті характеризували б якість життя інвалідів, не проводиться.

Новизна дослідження полягає в оцінці існуючих характеристик осіб з інвалідністю в Україні та формуванні пропозицій щодо отримання соціально-економічного профілю даних осіб з врахуванням суб'єктивного оцінювання та дослідженням їхніх потреб. Це необхідно для оцінки якості життя осіб з інвалідністю з метою створення ефективної державної соціальної політики.

Метою статті є об'єктивна оцінка якості життя осіб з інвалідністю з врахуванням наявної інформаційної бази.

Методологія, методи дослідження. Дослідження ґрунтувалося на застосуванні низки статистичних методів. Оцінка здійснювалась із використанням групування осіб з інвалідністю за статтю, віком, причинами захворюваності та рівнем зайнятості. Основною проблемою реалізації дослідження стала обмеженість, а подекуди і відсутність необхідної інформації щодо відповідних характеристик осіб з інвалідністю. До прикладу, починаючи з 2018 року показник кількості працевлаштованих осіб з інвалідністю за регіонами відповідно до плану державних статистичних спостережень не розробляється. Окрім того, в обстеженні умов життя домогосподарств не виділяються в окрему групу домогосподарства з проживаючими інвалідами.

Для дослідження чинників впливу на рівень працевлаштування осіб з інвалідністю був застосований класичний кореляційно-регресійний метод з використанням пакета *Statistica*.

Вклад основного матеріалу дослідження. Близько 17 % населення світу живе з певною формою інвалідності. Про економічне життя людей з інвалідністю, особливо в країнах, що розвиваються, відомо мало. Ефектив-

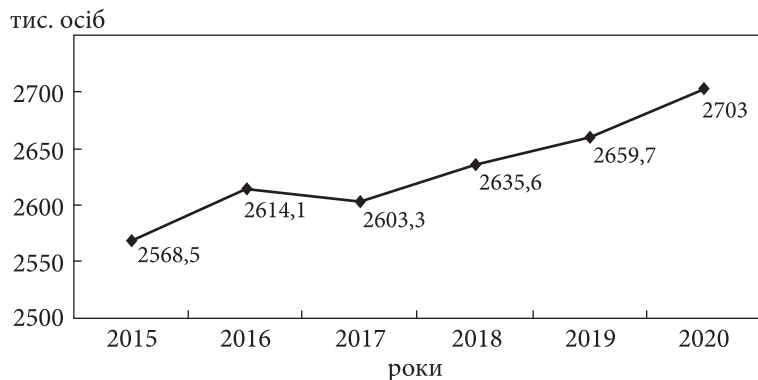

Рис. 1. Динаміка чисельності осіб з інвалідністю в Україні на початок року, тис. осіб
Джерело: побудовано автором за даними [16].

ність заходів політики щодо інвалідів буде високою, коли вона зосереджуватиметься на реальних проблемах цих осіб і розглядатиме відносини, що впливають на відповідні сфери життя інвалідів. Таким чином, необхідною умовою пошуку правильних рішень є ретельний і систематичний моніторинг становища осіб з інвалідністю.

Забезпечення гідності та повного включення людей з інвалідністю до суспільства є одним із головних завдань, передбачених планом дій Ради Європи на 2016—2020 роки щодо сприяння повній соціальній участі людей з інвалідністю.

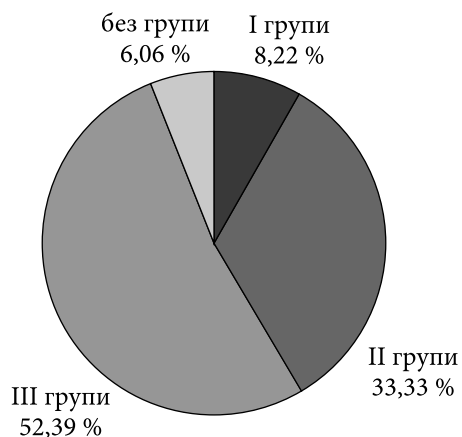
У грудні 2006 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права інвалідів [15]. Вона окреслювала основні стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людей з інвалідністю. Тепер у центрі уваги перебуває вже не «інвалідність», а сама людина з інвалідністю, яка має бути здатною, наскільки це можливо, самостійно жити в суспільстві [15].

У колективній монографії за редакцією Е. М. Лібанової дано визначення інвалідності: «інвалідність окреслює ту межу, за якою травми, хвороби та інші порушення здоров'я обертаються стійким зниженням працездатності та звуженням “простору” життєдіяльності» [13, с. 143].

У національній доповіді «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» зазначено, що інвалід — це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [16]. Тобто, після ратифікації Конвенції політика держави має бути спрямована не лише на соціальний захист, а й на усунення бар'єрів до нормальної життєдіяльності осіб з інвалідністю.

На 1 січня 2020 р. в Україні зареєстровано 2703,0 тис. інвалідів, це 6,45 % від загальної кількості населення. Майже 80 % із них — це особи

Рис. 2. Структура інвалідів в Україні за групами на початок 2020 року, відсотки
Джерело: побудовано автором за даними [16].

працездатного віку. Проти 1 січня 2019 р. загальна кількість інвалідів зростає на 1,6 %, а проти 1 січня 2016 — на 3,4 % [16].

Значну частку в структурі осіб з інвалідністю становлять діти (до 18 років) — понад 164 тис. (2 % від усього дитячого населення). Щодо статевої структури, то 44,1 % складають жінки. Однак якщо дотримуватися міжнародних класифікацій, то така кількість людей з інвалідністю є значно вищою, оскільки інвалідність може бути тимчасовою, необов'язково вродженою чи набутою [1]. Динаміка кількості осіб з інвалідністю в Україні наведена на рис. 1.

Як видно з рис. 1, після незначного зменшення чисельності осіб з інвалідністю у 2017 році спостерігається чітка тенденція до зростання.

Дані за структурою груп інвалідності наведені на рис. 2.

Залежно від ступеня втрати здоров'я дорослим встановлюється одна з трьох груп інвалідності:

I група інвалідності — особа, яка повністю втратила працездатність і вимагає постійної опіки;

II група інвалідності — особа здатна до самообслуговування, але не здатна до праці в звичайних виробничих умовах;

III група інвалідності встановлюється тим, хто здатен працювати в полегшених умовах.

Найбільшу частку займають інваліди III групи, хоча частка інвалідів II групи теж досить велика (33,3 %). У порівнянні з 2016 роком структура інвалідів за групами змінилася в сторону зростання частки інвалідів III групи з 49,4 % до 52,4 %.

Серед виділених причин інвалідності дітей до 18 років найбільшу частку становить інвалідність за причиною хвороби центральної нервової системи та розладу психіки та поведінки (рис. 3).

Серед осіб 18 років і старше найбільшу частку у 2019 р. займає інвалідність за причиною хвороби системи кровообігу (23,1 %; рис. 4). Досить велику частку займає інвалідність за причиною травм, яка зростає проти 2015 р. на 1,2 %. Це частково може бути пов'язано зі зростанням інвалідності в результаті військових дій на Сході країни.

Якість життя інвалідів залежить від видатків держави на соціальний захист за функцією «Інвалідність». На основі даних Національних рахунків

соціального захисту в Україні у 2016 році (табл. 1) можна зробити міждержавні порівняння цих витрат за 2016 рік.

Отже, при доволі значних (порівняно з розвинутими європейськими країнами) витратах на соціальний захист соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення уповні не задовольняються. Навіть при найменшому рівні видатків серед європейських країн у 2016 р., він зменшився в Україні проти 2012 р. на 33,3 %.

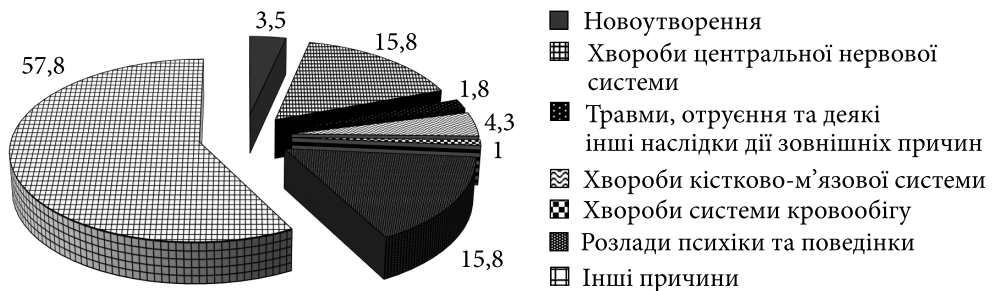

Рис. 3. Питова вага причин інвалідності дітей до 18 років у 2019 році, %
Джерело: побудовано за даними [16].

Таблиця 1. Видатки на соціальний захист за функцією «Інвалідність» у країнах Європейського Союзу та України, у % до ВВП

Країна	2012	2016	Темп змін (%)	Країна	2012	2016	Темп змін (%)
Австрія	2,1	2,0	95,2	Нідерланди	2,3	2,7	117,4
Бельгія	2,1	2,4	114,3	Німеччина	2,2	2,3	104,5
Болгарія	1,3	1,3	100,0	Польща	1,6	1,6	100,0
Велика Британія	1,8	1,7	94,4	Португалія	1,8	1,8	100,0
Греція	1,8	1,7	94,4	Румунія	1,2	1,1	91,7
Данія	4,1	4,2	102,4	Словаччина	1,6	1,6	100,0
Естонія	1,7	1,8	105,9	Словенія	1,6	1,3	81,3
Ірландія	1,2	1,0	83,3	Угорщина	1,6	1,4	87,5
Іспанія	1,8	1,7	94,4	Україна	0,3	0,2	66,7
Італія	1,6	1,8	112,5	Фінляндія	3,4	3,3	97,1
Кіпр	0,7	0,7	100,0	Франція	2,0	2,0	95,2
Латвія	1,2	1,3	108,3	Хорватія	2,7	2,5	114,3
Литва	1,5	1,4	93,3	Чехія	1,4	1,2	100,0
Люксембург	2,5	2,5	100,0	Швеція	3,6	3,3	94,4
Мальта	0,7	0,6	85,7				

Джерело: сформовано за [17].

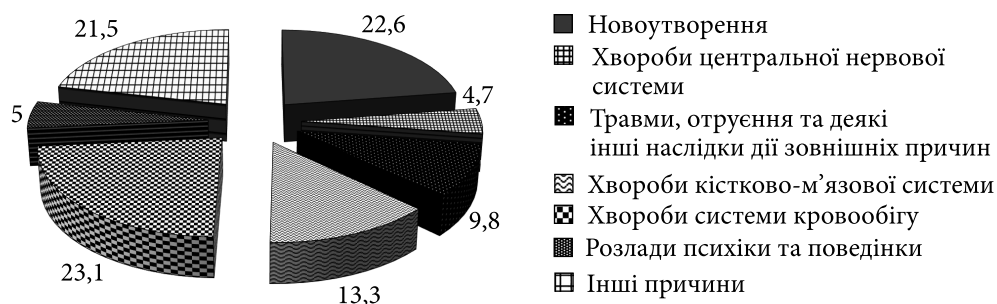

Рис. 4. Питома вага причин інвалідності осіб від 18 років і старше у 2019 році, %
Джерело: побудовано автором за даними [16].

Для характеристики соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю важливе місце має визначення рівня бідності, що практично за наявною нині інформаційною базою здійснити неможливо. Оцінити рівень бідності за даними обстежень домогосподарств можна за типом домогосподарств із врахуванням кількості дітей, типами поселень та регіонами. Однак домогосподарства з особами з інвалідністю в окрему групу не виділяються.

Тут важлива оцінка окремо для непрацюючих та працюючих інвалідів. Якщо врахувати, що виплати та пенсії інвалідам встановлено на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (незалежно від групи інвалідності), то для домогосподарства, в якому проживає особа з інвалідністю, суттєво зростає ризик бідності. Цілком зрозуміло, що зазначені державні соціальні гарантії не сприяють забезпеченню гідного життя [1]. Це пов'язано з тим, що витрати на медичні послуги та обслуговування особи з інвалідністю є значно більші ніж особи повносправної. Оцінити цей факт за наявною інформаційною базою неможливо, оскільки такі витрати для домогосподарств з особами з інвалідністю не фіксуються. Ще менше інформації ми маємо стосовно працюючих осіб з інвалідністю.

Важливе значення для характеристики має також визначення рівня освіти осіб неповносправних та оцінка можливості доступу до освітніх послуг. За статистичними даними, у загальноосвітніх навчальних закладах на початок 2019/2020 навчального року навчалося 74 452 учнів з інвалідністю і проти 2012/2013 н. р. ця кількість зросла на 27 %. Таке зростання пов'язано насамперед з розвитком інклюзивної освіти в Україні та інтеграції дітей з інвалідністю до загальноосвітніх навчальних закладів. Серед випускників професійно-технічної освіти у 2019 р. особи з інвалідністю складали всього 1,7 %. Найбільше учнів цієї категорії навчалось у Полтавській (3,10 %), Черкаській (2,54 %) та Волинській (2,21 %) областях, а найменше — у Луганській (0,95 %) та Херсонській (1,03 %) областях. Щодо частки осіб з інвалідністю, які здобувають вищу освіту, до загальної кількості

кості студентів станом на 01.01.2020 р., то вона становить 7,46 %. Частка осіб, котрі навчаються в коледжах, технікумах та училищах, складає 1,71 %, а тих, що навчаються в університетах, академіях та інститутах, — 5,75 %.

Загальна чисельність осіб з інвалідністю, які здобували вищу освіту в Україні, за останні три роки зменшилась (табл. 2). Це відбулось передусім за рахунок зменшення чисельності студентів короткого циклу вищої освіти при одночасному зростанні чисельності студентів бакалаврату або його еквівалента.

Інформація щодо існуючого рівня освіти осіб з інвалідністю загалом в Україні відсутня. Також немає інформації щодо проблем в отриманні освітніх послуг для осіб з інвалідністю, яку можна отримати лише на основі спеціальних обстежень.

Найбільше досліджень в Україні проводилось стосовно рівня зайнятості осіб з інвалідністю, однак вони не носять систематичний характер. За даними Звіту про зайнятість і працевлаштування інвалідів на вимогу Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [19], у 2019 р. фактично працювали на підприємствах 417,2 тис. осіб [20], що становить всього 2,3 % робочої сили. Серед осіб працездатного віку цей відсоток складає 2,5 %, що значно нижчий ніж у більшості європейських країн. За даними Державної служби зайнятості, кількість осіб з інвалідністю, які були працевлаштовані за сприяння служби у 2020 році, становила 13,8 тис. осіб, що на 5 % більше ніж у 2019 р. На нові робочі місця з компенсацією витрат роботодавцю єдиного внеску працевлаштовано 332 особи з інвалідністю [21].

Так, у роботі І. В. Заюкова [1] наголошено на головних проблемах, що знижують шанси інвалідів на працевлаштування:

- невідповідність напрямів підготовки потребам ринку праці;

Таблиця 2. Динаміка чисельності осіб з інвалідністю, які здобували вищу освіту в Україні, на початок навчального року

Навчальний рік	Чисельність студентів з інвалідністю, осіб		
	Усього	У т.ч. студенти короткого циклу вищої освіти (5 рівень за МСКО)*	У т.ч. студенти бакалаврату або його еквівалента (6 рівень за МСКО)**
2017/2018	13 216	3481	9735
2018/2019	12 788	3069	9719
2019/2020	12 959	2970	9989

* До 2016/17 навчального року — вищі навчальні заклади I—II рівнів акредитації

** До 2016/17 навчального року — вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації
Джерело: сформовано за [18].

- низька конкурентоспроможність інвалідів на ринку праці внаслідок недостатньої професійної підготовки;
- відсутність необхідного досвіду;
- медичні показання і стан здоров'я шукачів роботи із числа інвалідів.

Варто проаналізувати, чи впливає на рівень працевлаштування інвалідів можливість отримання ними вищої освіти. Оскільки починаючи з 2018 року показник «Кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку» за регіонами відповідно до плану державних статистичних спостережень не розробляється, тому аналіз проведемо за показниками 2017 р. Для розрахунку кореляції були взяті показники рівня доступу до вищої освіти з лагом у два роки, тобто за 2015 рік. Рівень досту-

Таблиця 3. Показники для розрахунку впливу рівня доступу до вищої освіти осіб з інвалідністю на рівень їх працевлаштування, %

Області	Рівень доступу до ВО (коледжі, технікуми, училища)	Рівень доступу до ВО (університети, академії, інститути)	Рівень працевлаштування
Вінницька	0,176	0,431	0,650
Волинська	0,214	0,335	0,397
Дніпропетровська	0,186	0,480	0,514
Донецька	0,023	0,110	0,419
Житомирська	0,183	0,425	0,621
Закарпатська	0,024	0,105	0,198
Запорізька	0,109	0,421	0,597
Івано-Франківська	0,173	0,365	0,409
Київська	0,117	0,188	0,362
Кіровоградська	0,206	0,486	0,634
Луганська	0,054	0,302	0,376
Львівська	0,082	0,453	0,407
Миколаївська	0,149	0,398	0,446
Одеська	0,088	0,109	0,254
Полтавська	0,119	0,406	0,726
Рівненська	0,314	0,411	0,615
Сумська	0,133	0,679	0,641
Тернопільська	0,240	0,636	0,495
Харківська	0,219	0,787	0,441
Херсонська	0,286	0,329	0,485
Хмельницька	0,227	0,253	0,564
Черкаська	0,139	0,323	0,569
Чернівецька	0,322	0,303	0,366
Чернігівська	0,131	0,260	0,468

Джерело: власні розрахунки за [22].

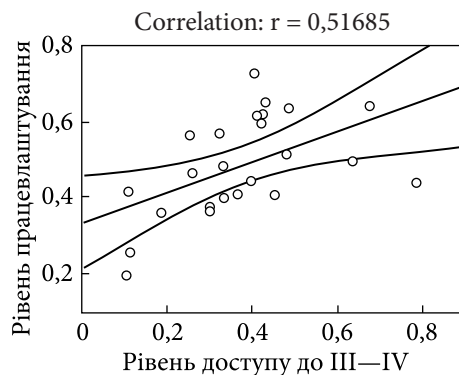
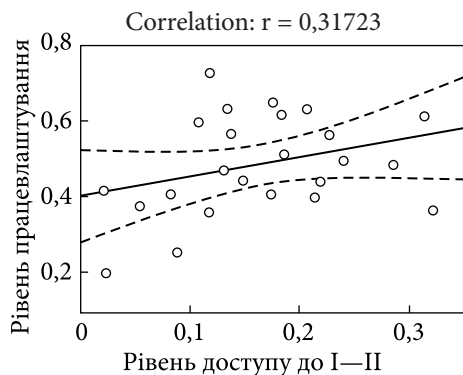

Рис. 5. Взаємозв'язок між рівнем доступу до вищої освіти для ВНЗ I—II рівня акредитації (коледжі, технікуми, училища) та рівнем працевлаштування інвалідів
Джерело: власні розрахунки за даними табл. 2.

Рис. 6. Взаємозв'язок між рівнем доступу до вищої освіти для ВНЗ III—IV рівня акредитації (університети, академії, інститути) та рівнем працевлаштування інвалідів
Джерело: власні розрахунки за даними табл. 2.

пу до вищої освіти визначено у відсотках і розраховується відношенням осіб з інвалідністю, які навчалися у ВНЗ I—II рівня акредитації (коледжі, технікуми, училища) та III—IV (університети, академії, інститути) рівня акредитації на початок 2015/16 навчального року до загальної кількості осіб з інвалідністю відповідної вікової категорії (в розрахунок не враховувалися інваліди 1 групи, які потребують постійної опіки і мають дуже обмежений доступ до освіти). Рівень працевлаштування — це відношення працевлаштованих осіб з інвалідністю до загальної кількості осіб з інвалідністю у віці 18 років і старше. Дані для розрахунку наведено в табл. 3.

На рис. 5 і 6 наведено графіки взаємозалежності між рівнем доступу до вищої освіти для ВНЗ I—II рівня акредитації (коледжі, технікуми, училища) та III—IV рівнем акредитації (університети, академії, інститути) і рівнем працевлаштування.

Як видно з рис. 5 і 6, більший вплив на рівень працевлаштування має доступ інвалідів до вищої освіти повного циклу навчання (6 рівень за МСКО).

В табл. 4 наведено результати регресійного аналізу між чинниками доступу до вищої освіти та рівнем працевлаштування.

За даними результатів регресії, значущими є обидва чинники, де при імовірності 0,9 p -level менший значення 0,1. Вільний член є теж істотним. Отже, рівняння залежності буде мати вигляд:

$$y = 0,316 + 0,213 x_1 + 0,360 x_2 \quad (1)$$

де: y — рівень працевлаштування, відсотки; x_1 — рівень доступу до ВО (коледжі, технікуми, училища), відсотки; x_2 — рівень доступу до ВО (університети, академії, інститути), відсотки.

Це означає, що при зростанні рівня доступу до освіти I—II рівня акредитації на один відсоток, рівень працевлаштування зростає на 0,21 % і при зростанні рівня доступу до освіти III—IV рівня акредитації на один відсоток — рівень працевлаштування зростає на 0,36 %.

Для оцінки адекватності моделі використовуємо критерій Фішера, який розраховується за формулою:

$$F = \frac{\eta_{теор}^2}{1 - \eta_{теор}^2} \frac{n - k}{k - 1} \quad (2)$$

Розрахунковий критерій Фішера становить 4,12 і його потрібно порівняти з табличним значенням. Якщо значення розрахункового критерію Фішера більше за значення теоретичного, то вважають, що рівняння регресії є адекватним. У нашому випадку табличне значення становить 3,47 при заданому рівні істотності (0,05) і ступенях свободи 2 і 21, отже, модель є адекватною.

Загалом варіація працевлаштування інвалідів на 28 % залежить від доступу до вищої освіти особами з інвалідністю. Це, звичайно, не дуже великий вплив, але він був оцінений на основі моментних показників і не враховував загальний рівень отриманої освіти осіб старше 18 років. При наявності таких даних, які передбачають відповідне опитування осіб з інвалідністю, залежність може бути більша. Однак проведений аналіз усе ж таки показує певні тенденції щодо працевлаштування осіб з інвалідністю і свідчить про те, що більший вплив на рівень працевлаштування має доступ інвалідів до вищої освіти повного циклу навчання (з 2017 р. — 6 рівень за МСКО). Це є позитивним результатом, оскільки за останні роки спостерігається зростання даної категорії студентів серед інвалідів. Покращення

Таблиця 4. Результати регресійного аналізу між чинниками доступу до вищої освіти та рівнем працевлаштування осіб з інвалідністю

Regression Summary for Dependent Variable: рівень працевлаштування (інваліди) R = 0,53105799 R ² = 0,28202258 Adjusted R ² = 0,21364378 F(2,21) = 4,1244						
Показники	Beta	Std. Err.	B	Std. Err.	t (21)	p-level
Intercept			0,315981	0,065776	4,803864	0,000095
Рівень доступу до ВО (коледжі, технікуми, училища)	0,132966	0,201468	0,213436	0,323393	0,659988	0,096436
Рівень доступу до ВО (університети, академії, інститути)	0,464048	0,201468	0,359664	0,156149	2,303335	0,031581

Джерело: власні розрахунки в пакеті *Statistica*.

ситуації можливе й за умови пристосування інфраструктури навчальних закладів до потреб інвалідів, що потребує додаткових обстежень закладів вищої освіти за такими характеристиками.

Важливе значення в оцінці якості життя осіб з інвалідністю має посідати аналіз їх забезпеченості автотранспортом, технічними та іншими засобами реабілітації, комп'ютерами та пристроями комфортного проживання в житлі та доступом до всіх сфер комунікації. За даними Держстату, відома інформація лише стосовно забезпеченості осіб з інвалідністю автотранспортом та технічними засобами реабілітації. Так, станом на 01.01.2019 р. особи старше 18 років забезпечені автотранспортом на 39,6 %. Найбільша частка осіб, які перебувають на обліку і не забезпечені автотранспортом, у Луганській (4,49 %), Чернігівській (3,85 %) та Чернівецькій (3,54 %) областях. Технічними засобами реабілітації забезпечені особи з інвалідністю на 55,0 %. Серед дорослих найбільшими є потреби в протезах суглобів (18,4 %), протезуванні зубів (14,3 %) та слухових апаратах (10,1 %). Діти до 18 років найбільше потребують слухових апаратів (24,9 %). Інформація щодо інших потреб інвалідів в офіційній статистиці відсутня.

Усі наведені характеристики стосуються об'єктивної оцінки якості життя і не враховують їх суб'єктивної оцінки. На відміну від рівня життя,

Таблиця 5. Оцінка рівня задоволення (самооцінки) аспектами якості свого життя

№ п/п	Аспект життя	Дуже задоволений(а)	Задоволений(а)	Ані задоволений(а), ані незадоволений(а)	Незадоволений(а)	Дуже незадоволений(а)	Не стосується
1	Якість життя загалом						
2	Сімейний стан						
3	Відносини з іншими людьми, знайомими, друзями						
4	Спосіб проведення вільного часу						
5	Місце працевлаштування						
6	Стан здоров'я						
7	Якість навколишнього середовища в місці проживання						
8	Умови проживання						
9	Освіта						
10	Фінансова ситуація						

Джерело: власна розробка.

що фактично відображає соціальне та економічне становище населення, якість життя враховує теж суб'єктивне оцінювання. В оцінці якості життя саме розуміння населенням власного стану та ступеня комфортності проживання в суспільстві набуває вирішального значення. Подібні обстеження проводяться на постійній основі з відповідною періодичністю Центральним статистичним управлінням Польщі на основі спеціальних досліджень соціальної згуртованості (*Badanie spójności społecznej*) [23]. Аналогічні обстеження розглядаються для впровадження стосовно осіб з інвалідністю. Тому для всебічного дослідження якості життя осіб з інвалідністю в Україні необхідно здійснювати самооцінку даної категорії населення різних аспектів якості свого життя. Пропозиції щодо аналізу наведено в табл. 5.

Такий аналіз самооцінки осіб з інвалідністю дає розуміння суб'єктивного добробуту з метою подальшого розвитку досліджень та напрямків соціальної політики держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз доводить, що в Україні відсутній комплексний підхід щодо дослідження соціально-економічного профілю осіб з інвалідністю. Це не дає можливості формування державної політики щодо осіб даної категорії та їх адаптації в соціумі. Адже від того, як піклується держава про таких осіб, можна зробити висновки про ступінь її соціально-економічного розвитку.

Отже, з врахуванням досвіду таких обстежень в європейських країнах, зокрема в Польщі, слід в обстеження умов життя домогосподарств додати розділ, який стосується оцінки всіх аспектів, що формують якість життя осіб з інвалідністю. Додаткові питання мають стосуватись оцінки потреб осіб з інвалідністю. Важливої уваги варто також приділити суб'єктивній оцінці якості життя, тобто сприйняття людиною своєї життєвої позиції в контексті системи цінностей, в яких вона живе. Такий підхід дасть можливість Україні отримати статус сучасної європейської держави з «людиноорієнтованим» підходом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заюков І. В., Стахов О. І. Проблеми та перспективи зайнятості інвалідів в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. 2015. № 1 (29). С. 127—132.
2. Zabłocki K.-J., Woźniak W. Jakość życia osób z niepełnosprawnością. *Łódzkie Studia Teologiczne*. Łódź: Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego. 2013. T. 22. S. 223—228.
3. Borowiecki P. Jakość życia osób z niepełnosprawnością i ich rodzin w perspektywie zewnętrznej wewnętrznej — przegląd wybranych badań. *Niepełnosprawność — zagadnienia, problemy, rozwiązania*. Nr III (20). Warszawa: Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, 2016. S. 81—91.
4. Firkowska-Mankiewicz A. Jakość życia osób niepełnosprawnych intelektualnie — prezentacja QOL-Kwestionariusza Jakości Życia. *Sztuka Leczenia*. 1999. Nr 5 (3). S. 17—18.

5. Szumski G., Firkowska-Mankiewicz A., Lebuda I., Karwowski M. Predictors of Success and Quality of Life in People with Borderline Intelligence: The Special School Label, Personal and Social Resources. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*. 2018. 31 (6):1021—31. URL: <http://doi.org/10.1111/jar.12458>
6. Flanczewska-Wolny M. (red.). Jakość życia w niepełnosprawności. Mity i rzeczywistość. Gliwice-Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2007. 294 s.
7. Palak Z., Lewicka A., Bujnowska A. Jakość życia a niepełnosprawność: konteksty psychopedagogiczne. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
8. Straś-Romanowska M., Frąckowiak T. Rola relacji międzyludzkich w budowaniu jakości życia osób niepełnosprawnych (perspektywa personalistyczno-egzystencjalna) (red. J. Patkiewicz). Rola więzi w rozwoju dzieci i młodzieży niepełnosprawnej. Wrocław: Wyd. TWK, 2007. S. 47—57.
9. Кириченко А. Г. Визначення якості життя в осіб з обмеженими можливостями. *Соціальна медицина*. 2014. Т. XIX. Вип. 14. № 1. С. 135—145.
10. Лехан В. М., Іпатов А. В., Паніна С. С. Якість життя хворих на хронічні захворювання та інвалідів: загальні закономірності. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2004. № 3. С. 20—24.
11. Соколова Л. І., Гудзенко Г. В. Дослідження показників якості життя, пов'язаних зі здоров'ям, у хворих на розсіяний склероз. *Український неврологічний журнал*. 2009. № 3. С. 46—50.
12. Галицький О. М., Гришова Р. В. Світовий досвід реалізації державної політики підтримки осіб з інвалідністю та його впровадження в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 6. С. 122—127. URL: <http://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.6.122>
13. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків [колект. наук.-аналіт. монографія] / За ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. 496 с.
14. Про становище осіб з інвалідністю в Україні. Національна доповідь. 2013. URL: <http://ipzn.org.ua/category/publikatsiyi/> (дата звернення: 18.12.2020).
15. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006. Ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> (дата звернення: 18.12.2020).
16. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.12.2020).
17. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).
18. Вища освіта в Україні. Статистичні збірники 2017—2019 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).
19. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (ред. № 1030 від 02.12.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.12.2020).
20. Фонд соціального захисту інвалідів. URL: <https://www.ispf.gov.ua/> (дата звернення: 19.12.2020).
21. Інформація щодо ситуації на ринку праці та діяльності державної служби зайнятості. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> (дата звернення: 20.12.2020).
22. Державна служба статистики. України. База даних. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.12.2020).
23. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Łodzi. 2017. Jakość życia w Polsce w 2015 r.: wyniki badania spójności społecznej. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/> (дата звернення 22.12.2020).

REFERENCES

1. Zaiukov, I. V., & Stakhov, O. I. (2015). *Problemy ta perspektyvy zainiatosti invalidiv v Ukraini* [Problems and prospects of employment of disabled people in Ukraine]. *Bulletin of Berdiansk University of Management and Business. Demography, labor economics, social economy and politics*, 1 (29), 127-132 [in Ukrainian].
2. Zabłocki, K.-J., & Woźniak, W. (2013). *Jakość życia osób z niepełnosprawnością* [The quality of life of people with disabilities]. *Lodz Theological Studies*, vol. 22, 223-228. Lodz: Publishing House of the Higher Theological Seminary [in Polish].
3. Borowiecki, P. (2016). *Jakość życia osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin w perspektywie zewnętrznej wewnętrznej – przegląd wybranych badań* [The quality of life of people with disabilities and their families in the external and internal perspective – a review of selected studies.] *Disability – issues, problems, solutions*, III (20), 81-91. Warsaw: State Fund for the Rehabilitation of the Disabled [in Polish].
4. Firkowska-Mankiewicz, A. (1999). *Jakość życia osób niepełnosprawnych intelektualnie – prezentacja QOL-Kwestionariusza Jakości Życia* [The quality of life of people with intellectual disabilities – presentation of the QOL-Quality of Life Questionnaire]. *The Art of Treatment*, 5 (3), 17-18 [in Polish].
5. Szumski, G., Firkowska-Mankiewicz, A., Lebeda, I., & Karwowski, M. (2018). Predictors of Success and Quality of Life in People with Borderline Intelligence: The Special School Label, Personal and Social Resources. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31 (6), 1021-31. <https://doi.org/10.1111/jar.12458>
6. Flanczewska-Wolny, M. (Ed.). (2007). *Jakość życia w niepełnosprawności. Mity i rzeczywistość* [Quality of life in a disability. Myths and Reality]. Gliwice-Kraków: Impuls Publishing House [in Polish].
7. Palak, Z., Lewicka, A., & Bujnowska, A. (2006). *Jakość życia a niepełnosprawność: konteksty psychopedagogiczne* [Quality of life and disability: psycho-pedagogical contexts]. Lublin: Publisher Maria Curie-Skłodowska [in Polish].
8. Straś-Romanowska, M., & Frąckowiak, T. (2007). Rola relacji międzyludzkich w budowaniu jakości życia osób niepełnosprawnych (perspektywa personalistyczno-egzystencjalna) [The role of interpersonal relations in building the quality of life of people with disabilities (personalistic and existential perspective)]. J. Patkiewicz (Ed.). *The role of ties in the development of disabled children and youth*, 47-57. Wrocław: TWK Publishing House [in Polish].
9. Kyrychenko, A. H. (2014). *Vyznachennia yakosti zhyttia v osib z obmezhenymy mozhlyvostiamy* [Determining the quality of life in people with disabilities]. *Social medicine*. Is. 14, vol. XIX (1), 135-145 [in Ukrainian].
10. Lekhan, V. M., Ipatov, A. V., & Panina, S. S. (2004). *Yakist zhyttia khvorykh na khronichni zakhvoriuvannia ta invalidiv: zahalni zakonornosti* [Quality of life of patients with chronic diseases and the disabled: general patterns.] *Bulletin of social hygiene and health care organization of Ukraine*, 3, 20-24 [in Ukrainian].
11. Sokolova, L. I., & Hudzenko, H. V. (2009). *Doslidzhennia pokaznykiv yakosti zhyttia, poviazanykh zi zdoroviam, u khvorykh na rozsiiani skleroz* [Study of health-related quality of life indicators in patients with multiple sclerosis]. *Ukrainian Journal of Neurology*, 3, 46-50 [in Ukrainian].
12. Halytskyi, O. M., & Hryshova, R. V. (2019). *Svitovyi dosvid realizatsii derzhavnoi polityky pidtrymky osib z invalidnistiu ta yoho vprovadzhennia v Ukraini* [World experience in implementing the state policy of support for people with disabilities and its implementation in Ukraine]. *Investments: practice and experience*, 6, 122-127. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.6.122> [in Ukrainian].

13. Libanova, E. M. (Ed.). (2010). *Liudskiy rozvytok v Ukraini: minimizatsiia sotsialnykh ryzykiv (kolektyvna naukovo-analitychna monohrafiia)* [Human development in Ukraine: minimization of social risks (collective scientific-analytical monograph)]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research. MV Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine, State Statistics Committee of Ukraine [in Ukrainian].
14. *Pro stanovyshche osib z invalidnistiu v Ukraini* [On the situation of persons with disabilities in Ukraine] (2013). National report. Retrieved from <http://ipzn.org.ua/category/publikatsiyi/> [in Ukrainian].
15. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Ratified by law from 16.12.2009 No. 1767-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. *Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy* [Social protection of the population of Ukraine] (2019). Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. *Natsionalni rakhunky sotsialnoho zakhystu (NRSZ) v Ukraini u 2016 rotsi. Statystychnyi zbirnyk* [National Social Protection Accounts (NRSA) in Ukraine in 2016. Statistical Yearbook] (2016). State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. *Vyshcha osvita v Ukraini. Statystychni zbirnyky* [Higher education in Ukraine. Statistical Yearbook]. (2017-2019). State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Law of Ukraine On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine. from. 02.12.2020 No. 1030 (2020, December, 20). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. *Fond sotsialnoho zakhystu invalidiv* [Fund for Social Protection of the Disabled] (2020). Retrieved from: <https://www.ispf.gov.ua/> [in Ukrainian].
21. *Informatsiia shchodo situatsii na rynku pratsi ta diialnosti derzhavnoi sluzhby zainiatosti* [Information on the situation on the labor market and the activities of the state employment service]. (2019). State Employment Center. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> [in Ukrainian].
22. *Baza danykh Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Database of the State Statistics Service of Ukraine] (2020). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
23. *Wojewódzki Urząd Statystyczny w Łodzi* (2017). Jakość życia w Polsce w 2015 r.: wyniki badania spójności społecznej. Retrieved from <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/> [in Polish].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.01.2021

N. P. Lutchyn, PhD (Economics), Associate Professor
Ivan Franko National University of Lviv
79008 Lviv, 18 Svobody Avenue
E-mail: nataliya.lutchyn@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0727-0842
Scopus ID: 56669952500

STATISTICAL ASSESSMENT AND INFORMATION
SUPPORT FOR ANALYSIS QUALITY OF LIFE
OF PERSONS WITH DISABILITIES IN UKRAINE:
PROBLEMS AND MODERN DEVELOPMENT

The article is devoted to the problems of analyzing the quality of life of people with disabilities in Ukraine. The purpose of the article is to carry out an objective assessment of the quality of life of persons with disabilities, taking into account the existing information support. Pro-

posals are formed for full-fledged surveys of this category of persons in Ukraine, taking into account the subjective assessment. The relevance of the study is due to the lack of sufficient information support in Ukraine, both at the regional and national level. The analysis of persons with disabilities is carried out based on the available database of the State Statistical Service of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, State Employment Center and the Fund for Social Protection of the Disabled. The paper analyzes the dynamics of the number and structure of the causes of disability, access to educational services and the level of employment of people with disabilities. The level of provision of persons with disabilities with durable goods that ensure their functioning in society is partially analyzed. The impact factors on the level of employment of people with disabilities are identified. The classical regression method with the help of Statistica software package is used to determine the impact of factors on the level of employment of persons with disabilities. It was found that the variation of employment of people with disabilities by 28 % depends on their access to higher education, in particular, the access of people with disabilities to higher education of full cycle of study has a greater impact on the level of employment. The results of the study showed that in Ukraine there is no comprehensive approach to the study of the socioeconomic profile of persons with disabilities, which does not allow the formation of effective social policy. The paper proposes an author's approach to the subjective assessment of the quality of life of people with disabilities and formulates proposals for assessing all aspects that form the quality of their life.

Keywords: quality of life, objective assessment of quality of life, subjective assessment of quality of life, persons with disabilities.

Cite: Arulraj, A., & Rena, R. (2021). Mediating Effects on Poverty Reduction in India Through Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 100-119. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.100>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.100>

УДК 311, 331.5, 364.22

JEL CLASSIFICATION: C12, H11, I32

A. ARULRAJ, Dr., Assistant Professor, P.G. & Research Department of Economics

Rajah Serfoji Government College

Thanjavur – 613 005, Tamilnadu, India

Email: arulraj.antony@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0767-8231

R. RENA, Prof., Dr. Professor of Economics,

NWU Business School, North-West University - Mahikeng Campus

Private Bag: X 2046, Mmbatho, 2745, South Africa,

Email: ravinder.rena@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4156-8693

Scopus ID: 56441653000

MEDIATING EFFECTS ON POVERTY REDUCTION IN INDIA THROUGH MAHATMA GANDHI NATIONAL RURAL EMPLOYMENT GUARANTEE PROGRAMME

The employment opportunities in rural areas have significantly decreased for the last few decades in India. Therefore, Government of India introduced Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme (MGNREGP) to create employment opportunities for rural people. The Programme is considered as a “silver bullet” for eradicating rural poverty and unemployment in India. The purpose of this empirical research study is to develop a new model for poverty reduction in rural India through this Programme. The novelty of this article is an attempt to develop an empirical research model that assists the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme when mapping the level of economics service quality and thereby enhance the same. This Programme provides an alternative source of livelihood, which will have an impact on reducing migration, restricting child labor, alleviating poverty, and making villages self-sustaining through productive assets creation such as road construction, cleaning up of water tanks, soil and water conservation work, etc. for which it has been considered as the largest anti-poverty programme in the world. The paper critically examines the implementation process of this Programme and its impact on tribal livelihoods. The following research methodology is used in the article: the data were collected using a structured questionnaire. The sampling procedure used for this study is stratified random sampling. The stratification is done based on the Taluks are Kumbakonam (Thanjavur District), Keeranur (Pudukottai District)

and Nagappatinam (Nagappatinam District) of Tamilnadu state of South-India for the nature of region South, East, Centre, West and North while selecting the MGNREGP Employees from each category, non-probabilistic convenience and judgmental sampling technique is used. The findings and conclusions of the study reveal that millions of rural poor with the inclusion of new works under this Programme could able to get some employment which supports their livelihoods. Efforts are exerted to improve more transparency and accountability in implementing this programme to ensure that the benefits reach out to the poor and the needy villagers. The regression analysis revealed that the Poverty Eradication on the various dimensions of Economic Development, influenced Economic Development followed by Social Development. The visual representation of results suggest that the relationships between the dimensions of Economic Development, Social development resulted in a significant impact on the mediated factor 'Poverty Eradication'. The paper suggests the policy framework for the stakeholders in effective implementation of the Programme.

Keywords: modelling, mediating effects, poverty reduction, Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme, economics service quality, India and service quality assurance.

Introduction. Rural poverty and unemployment in India have grown in an unprecedented manner during the last few decades. There is a growing incidence of illiteracy, blind faith, hungry people, malnourished children, anaemic pregnant women, farmer suicides, starvation deaths, migration resulting from inadequate employment, poverty, and the failure of subsistence production during droughts. To make the solution to these problems and to provide livelihood security to the rural unemployed, the Government of India (GOI) enacted the National Rural Employment Guarantee Act (NREGA) in September 2005.

Relevance of research. The GOI introduced one of the largest development programmes in human history, the National Rural Employment Guarantee Scheme (NREGS). The NREGS came into effect, on a pilot basis, on February 2, 2006 in 200 economically disadvantaged districts of the country. In the second phase of implementation, it was extended to 130 additional districts, and the remaining districts were covered in the third phase on April 1, 2008 (Ambasta, et al., 2008). The programme was dedicated to Mahatma Gandhi, Father of the Nation, on his birthday, i.e., 2nd of October 2010, since then this programme has been popularly known as Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MGNREGA). This social welfare programme is primarily intended to enhance the livelihood securities of the people in rural areas by supplementing wage employment opportunities to the unskilled labor force. Therefore, it is considered as a "Silver Bullet" for eradicating rural poverty and unemployment, by way of generating demand for a productive labor force in villages.

The purpose of the article. The article aims to provide a conceptualized Research Model that can propose a framework on how to maintain sustainable rural employment opportunities for the people of rural India. The MGNREGA is an important segment of the Indian rural economy. It is indeed a landmark legislation in Indian history of social security legislation after it gained indepen-

dence in 1947. After the successful enactment of this programme, there was a victory for the fully-fledged right to employment in rural India, particularly for women and aged men. The programme aims at fulfilling the needs of the rural masses by employing at least one member of the family. The main objective of MGNREGA was the creation of durable assets and strengthening the livelihood resource based on the rural poor. Some of the encouraging features of this programme are as follows: (i) generation of the slew of female employment (ii); enhancing greater economic security, higher farm wages, lower migration and building of infrastructure and so on.

The Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme (MGNREGS) primary objective is to augment the wage employment and its auxiliary objective is to strengthen natural resource management through works that address causes of chronic poverty like drought, deforestation, soil erosion, etc., and thus encourage sustainable development.

Analysis of recent studies and publications. Since the date of its implementation, many social scientists attempted to study the impact of the Programme and also its implementation procedures. Sen et al. (2009) attempted to measure the outcome of good governance practised by Gram Panchayats (GPs) of the West Medinipur district of West Bengal through the employment generated under NREGS. Data regarding different parameters such as transparency, accountability, effectiveness and efficiency, equity was taken into consideration in this study.

Khan, Ullah and Salluja (2007) have discussed the direct and the indirect effects of NREGS on employment generation and poverty reduction in a local area. For this, a detailed survey was done in a poor agricultural village with 400 households, nearly 2500 people.

Dey and Bedi (2010) studied the functioning of the NREGA between February 2006 and July 2009 in Birubham district, West Bengal. This study shows that, in Birubham, there was a great awareness about the NREGA in rural areas.

Nayak, Behera, and Mishra (2008) conducted their study in 2 districts of Orissa, mainly Mayurbhanj and Balasore. NREGA programme was first introduced in 200 most underdeveloped districts of the country.

Mathur (2007) alluded that a system of a regular and continuous flow of authoritative information is essential for NREGS government officials, panchayat functionaries, elected representatives, NGOs and community groups.

Mathur (2009) states that in a social audit undertaken in Andhra Pradesh, it was found that in certain villages, some people revealed that they had not been paid for the work done, which led to financial irregularities of Rs. 50,000.

The scientific novelty of the article. It is the biggest poverty alleviation programme in the world, which started with an initial outlay of Rs. 11,300 crore in 2006-2007 and then increased to Rs. 40,000 crore in 2010-2011. The Act provides a legal guarantee of employment for 100 days in every financial year to adult

members (at least one in a family) of any rural household that will do public work-related unskilled manual work at the statutory minimum wage. This minimum wage varies from state to state, in some states it is Rs. 80 whereas in others it is Rs. 125 or Rs. 120. According to the Act, the minimum wage cannot be less than Rs. 60. The 100 days of work was estimated because the agricultural sector does not employ people throughout the year. Therefore, unskilled workers have no alternative source of income for the remainder of the year.

The other key attributes of this scheme are a time-bound guarantee, labor-intensive work, decentralised participatory planning, women's empowerment, worksite facilities and, above all, transparency and accountability through the provision of social audits and right to information. There is an effort to separate payment agencies from implementing agencies, thereby preventing embezzlement of wages (Vanaik and Siddhartha, 2008).

MGNREGP, which has been adopted in India as a strategy of inclusive growth, is alleged to have several shortcomings. Though its effective and fair implementation at the grass-root level may bring social equity and strengthen the income resource base of the poor, the fruits of its implementation are yet to be realized. The benefits of the program to the non-poor instead of the poor can exercise the former's economic power and contribute to the campaign funds of the major political parties in exchange for preferential treatment in welfare services (Jha et al., 2009).

Research methods and data. Nine dimensions are framed for this study. These are: i) Providing Employment Opportunity, ii) Plan Working and Administrative Management, iii) Minimum Wage Awareness, iv) Social Development, v) Banking Services and Utility, vi) Health and Insurance, vii) Poverty Eradication, viii) Children Education and Health, and ix) Economic Development. Here Demographic variables Providing Employment Opportunity, Plan Working and Administrative Management, Minimum Wage Awareness, Social Development, Banking Services, Health and Insurance, Children Education and Health are independent variables, and Poverty Eradication and Economic Development are the dependent variable. The article investigates how and to what extent the independent variables make changes in the dependent variable. The proposed conceptual research model shows the process of research as follows: (Fig. 1).

The research employed a cross-sectional methodological approach. The methodology described as cross-sectional "is one used to collect data on all relevant variables at one time" (O'Sullivan and Rassel, 1999). This approach is particularly useful for studies designed to collect information on attitudes and behaviors of large geographically diverse populations (O'Sullivan and Rassel, 1999).

Surveys generally fall into one of two categories, descriptive or relational. Descriptive surveys are designed to provide a snapshot of the current state of affairs, while relational surveys are designed to empirically examine relationships among two or more constructs either in an exploratory or in a confirmatory

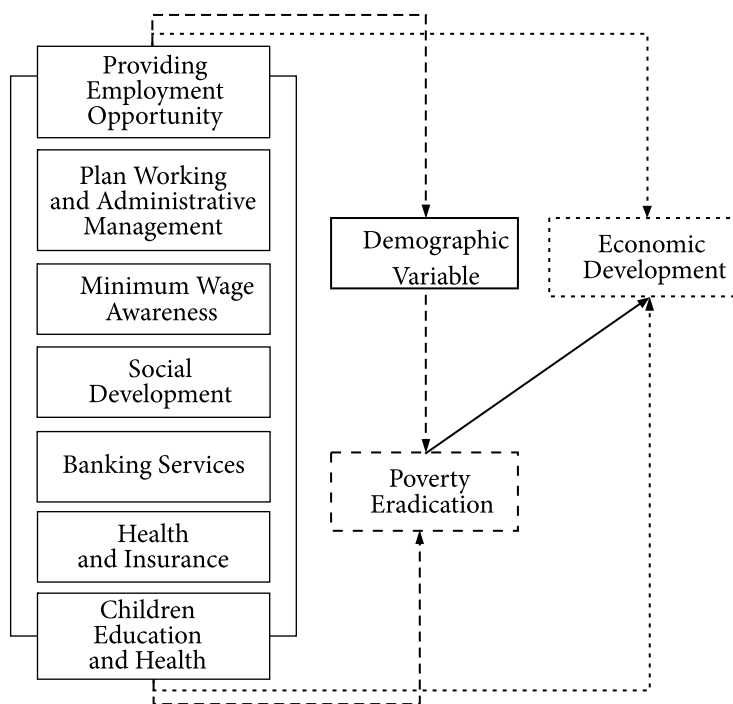

Fig. 1. Conceptual Model for studying Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme in Rural India
Source: Authors' own creation.

manner. The current study is a relational survey that seeks to explore the relationship between Providing Employment Opportunities (E), Plan Working and Administrative Management (AM), Minimum Wage Awareness (MW), Social Development (SD), Banking Services (BS), Health and Insurance (HI), Poverty Eradication (PE), Children Education and Health (CEH), and Economic Development (ED) on the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme.

Construct Measures and Data Collection. Data were collected by means of a structured questionnaire comprising nine marked dimensions. Providing Employment Opportunities consists of six questions, Plan Working and Administrative Management consists of six questions, Minimum Wage Awareness consists of seven questions, Social Development consists of seven questions, Banking Services consists of four questions, Health and Insurance consists of five questions, Poverty Eradication consists of five questions, Children Education and Health consists of four questions, and Economic Development consists of six questions. Finally, demographic profile information was given in the ten questions about respondents. All the dimensions were presented as statements on the questionnaire, with the same rating scale used throughout and measured on

a seven-point, Likert-type scale that varied from 1 highly dissatisfied to 7 highly satisfied and Strongly Disagree to Strongly Agree. For conducting an empirical study, data were collected from respondents in the Wetland area and Dryland area in Rural India. Assurance was given to the respondents that the information collected from them will be kept confidential and will be used only for academic research purposes.

Stratified sampling was the sampling procedure used for the study. The stratification has been done based on the Taluks are Kumbakonam (Thanjavur District), Keeranur (Pudukottai District) and Nagappatinam (Nagappatinam District) for the nature of region south, east, centre, west and north while selecting the MGNREGP Employees from each category, non-probabilistic convenience and judgmental sampling technique was used. However, within such District, the respondents were selected by stratified random sampling. The data collected were analyzed for the entire sample (also see IIT, Madras, 2009).

Procedure for Data Analysis. The data collected were analyzed for the entire sample. Data analyses were performed with Statistical Package for Social Sciences (SPSS) using techniques that included descriptive statistics, Correlation analysis and Analysis of Moment Structures (AMOS) package for Structural Equation Modelling and Bayesian estimation and testing.

Structural Equation Modelling. The main study used Structural Equation Modelling because of two advantages: “(1) Estimation of Multiple and Interrelated Dependence Relationships, and (2) The Ability to Represent Unobserved Concepts in These Relationships and Account for Measurement Error in the Estimation Process” (Hair et al., 1998). Therefore, multiple regressions were simultaneously estimated; the direct and indirect effects were identified (Tate, 1998). However, a series of separate multiple regressions had to be established based on “theory, prior experience, and the research objectives to distinguish which independent variables predict each dependent variable” (Hair et al., 1998). In addition, because SEM considers a measurement error, the reliability of the predictor variable was improved. AMOS 7.0 (Arbuckle and Wothke, 2006), a computer program for formulating, fitting and testing Structural Equation Models (SEM) to observed data, was used for SEM, and the data preparation was conducted with SPSS 13.0.

Linear Structural Equation Models (SEMs) are widely used in sociology, econometrics, management, biology, and other sciences. A SEM (without free parameters) has two parts: a probability distribution (in the Normal case specified by a set of linear structural equations and a covariance matrix among the “error” or “disturbance” terms), and an associated path diagram corresponding to the causal relations among variables specified by the structural equations and the correlations among the error terms. It is often thought that the path diagram is nothing more than a heuristic device for illustrating the assumptions of the model. However, in this research study, we try to show how path

diagrams can be used to solve several important problems in structural equation modelling.

Structural Equation Models with latent variables are more and more often used to analyze relationships among variables in marketing and consumer research (see for instance Bollen, 1989; Bentler, 1995; Schumacker and Lomax, 1996; Batista-Foguet and Coenders, 2000, for an introduction and Bagozzi, 1994 for applications to marketing research). Some reasons for the widespread use of these models are their parsimony (they belong to the family of linear models), their ability to model complex systems (where simultaneous and reciprocal relationships may be present, such as the relationship between quality and satisfaction), and their ability to model relationships among non-observable variables while taking measurement errors into account (which are usually sizeable in questionnaire data and can result in biased estimates if ignored).

As is usually recommended, a Confirmatory Factor Analysis (CFA) model is first specified to account for the measurement relationships from latent to observable variables. In our case, the latent variables are the four perception dimensions and the observed variables the 30 perception items. The relationships among latent variables cannot be tested until a well-fitting CFA model has been reached. In our case, the relationships among Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme (MGNREP), the mediating impact of Poverty Eradication with the E, AM, WA, SD, BS, HI, CEH and ED dimensions are of interest. This modelling sequence stresses the importance of the goodness of fit assessment. As a combination of regression, path and factor analyses, in SEM, each predictor is used with its associated uncontrolled error and, unlike regression analyses, predictor multi-collinearity does not affect the model results.

Bayesian Estimation and Testing in SEM. With modern computers and software, a Bayesian approach to structural equation modelling is now possible. Posterior distributions over the parameters of a structural equation model can be approximated to arbitrary precision with AMOS, even for small samples. Being able to compute the posterior over the parameters allows us to address several issues of practical interest. First, prior knowledge about the parameters may be incorporated into the modelling process in AMOS. Second, we need not rely on asymptotic theory when the sample size is small, a practice that is misleading for inference and goodness-of-fit tests in SEM (Boomsma, 1983). Third, the class of models that can be handled is no longer restricted to just identified or over-identified models. Whereas each identifying assumption must be taken as given in the classical approach, in a Bayesian approach some of these assumptions can be specified with perhaps more realistic uncertainty.

Regression Model of the “MGNREGP QUAL” Mediated Structural Model. In hierarchical regression, the predictor variables are entered in sets of variables according to a predetermined order that may infer some causal or potentially mediating relationships between the predictors and the dependent variable

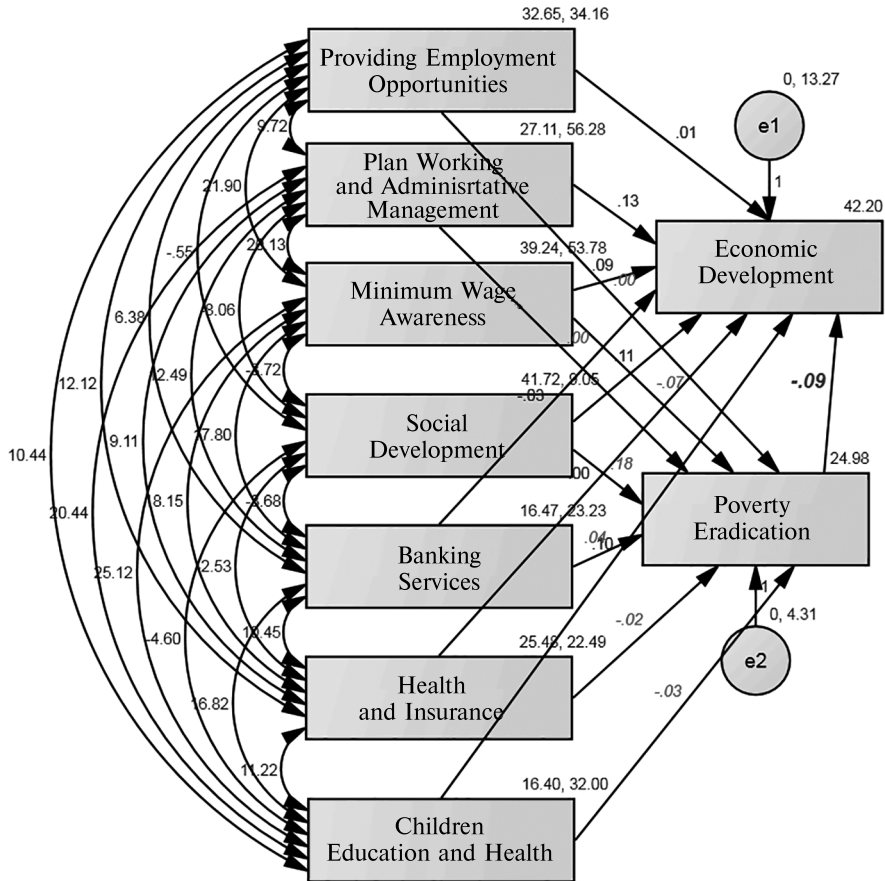

Fig. 2. Shows The AMOS Output with Regression Weights of "MGNREGP QUAL" Mediated Model
 Source: Authors' own creation.

(Francis, 2003). Such situations are frequently of interest in the social sciences. The logic involved in hypothesizing mediating relationships is that "The Independent Variable Influences the Mediator Which, In Turn, Influences the Outcome" (Holmbeck, 1997). However, an important precondition for examining mediated relationships is that the independent variable is significantly associated with the dependent variable before testing any model for mediating variables (Holmbeck, 1997). Of interest is the extent to which the introduction of the hypothesized mediating variable reduces the magnitude of any direct influence of the independent variable on the dependent variable (Baron and Kenny, 1986). Hence the research report empirically tested the hierarchical regression for the model conceptualized in Figure 3 within the AMOS 20.0 graphics environment.

With the analyses conducted, the parameter estimates are then viewed within AMOS graphics and it displays the standardized parameter estimates. The regres-

sion analysis revealed that the Poverty Eradication on the various dimensions of Economic Development (ED), Poverty Eradication (PE) influenced -0.09 of the Economic Development followed by Social Development (SD) which explains $.18$. The R^2 value of -0.09 is displayed above the box Economic Development (ED) in the AMOS graphics output. The visual representation of results suggests that the relationships between the dimensions of Economic Development, Social Development (SD) $\Rightarrow$ (PE) Poverty Eradication = $.18$ resulted in a significant impact on the mediated factor 'Poverty Eradication. Providing Employment Opportunities (E), Plan Working and Administrative Management (AM), Minimum Wage Awareness (MW), Banking Services (BS), Children Education and Health (CEH) resulted in very limited influence on the Poverty Eradication. It shows that the Poverty Eradication towards the Social Development (SD) and Health and Insurance (HI) towards the outcome of Economic Development (ED) is insignificant whereas the impact of the same is very high on mediating variable.

Bayesian Estimation and Testing for "MGNREGP QUAL" Mediated Structural Equation Model. The research model is an SEM, while many management scientists are most familiar with the estimation of these models using software

Table 1. Bayesian Convergence Distribution for "MGNREGP QUAL" Regression Model

Regression Weights									
	Mean	S.E.	S.D.	C.S.	Skewness	Kurtosis	Min	Max	Name
PE<-E	-0.004	0.000	0.016	1.000	-0.047	0.010	-0.067	0.065	W1
PE<-M	0.002	0.000	0.012	1.000	0.027	-0.025	-0.044	0.053	W2
PE<-W	-0.068	0.000	0.015	1.000	-0.014	-0.032	-0.123	0.000	W3
PE<-SD	0.185	0.001	0.027	1.000	-0.078	0.017	0.062	0.290	W4
PE<-BS	0.036	0.001	0.021	1.000	-0.046	-0.064	-0.052	0.132	W5
PE<-HI	-0.017	0.000	0.021	1.000	0.027	0.020	-0.107	0.074	W6
PE<-CEH	-0.026	0.001	0.02	1.000	0.041	0.021	-0.113	0.055	W7
ED<-PE	0.254	0.001	0.066	1.000	-0.026	0.013	0.547	0.033	W8
Means									
	Mean	S.E.	S.D.	C.S.	Skewness	Kurtosis	Min	Max	Name
E	32.658	0.006	0.220	1.000	0.014	0.127	31.710	33.574	M1
AM	27.110	0.006	0.281	1.000	-0.004	0.051	25.961	28.392	M2
MW	39.239	0.007	0.277	1.000	0.031	0.034	38.169	40.401	M3
SD	41.713	0.003	0.112	1.000	-0.043	0.038	41.233	42.191	M4
BS	16.472	0.005	0.180	1.000	-0.030	-0.052	15.724	17.135	M5
HI	25.483	0.003	0.174	1.000	0.030	-0.074	24.802	26.142	M6
CEH	16.394	0.005	0.214	1.000	0.044	-0.005	15.589	17.303	M7

Intercepts									
	Mean	S.E.	S.D.	C.S.	Skewness	Kurtosis	Min	Max	Name
PE	25.001	0.024	1.358	1.000	0.056	0.015	19.034	30.693	I1
ED	59.996	0.044	1.953	1.000	0.020	-0.024	51.435	68.677	I2
Covariance's									
	Mean	S.E.	S.D.	C.S.	Skewness	Kurtosis	Min	Max	Name
E<->CEH	10.661	0.032	1.299	1.000	0.087	-0.030	5.651	15.690	C1
AM<->CEH	20.856	0.051	1.784	1.000	0.191	0.096	14.426	28.862	C2
MW<->CEH	25.650	0.041	1.832	1.000	0.208	0.201	19.019	34.384	C3
SD<->CEH	-4.688	0.016	0.671	1.000	-0.119	-0.073	-7.276	-2.424	C4
BS<->CEH	17.198	0.028	1.186	1.000	0.181	0.113	12.242	22.676	C5
HI<->CEH	11.467	0.028	1.091	1.000	0.100	0.051	7.186	16.067	C6
E<->HI	12.383	0.030	1.166	1.000	0.161	0.097	7.963	17.694	C7
AM<->HI	9.341	0.040	1.385	1.000	0.121	0.094	3.822	15.455	C8
MW<->HI	18.538	0.045	1.506	1.000	0.177	0.081	12.736	24.559	C9
SD<->HI	-2.585	0.013	0.545	1.000	-0.091	0.047	-4.936	-0.345	C10
BS<->HI	10.695	0.023	0.951	1.000	0.236	0.167	7.171	14.956	C11
E<->BS	6.503	0.028	1.076	1.000	0.056	0.009	2.643	10.769	C12
AM<->BS	12.776	0.034	1.440	1.000	0.229	0.197	7.134	19.458	C13
MW<->BS	18.194	0.037	1.492	1.000	0.195	0.122	12.072	24.152	C14
SD<->BS	-3.746	0.012	0.567	1.000	-0.098	0.051	-6.308	-1.556	C15
MW<->SD	-3.773	0.022	0.834	1.000	-0.124	0.088	-7.337	-0.750	C16
AM<->SD	-8.257	0.020	0.909	1.000	-0.143	0.133	-12.595	-5.188	C17
E<->SD	-0.565	0.017	0.655	1.000	-0.095	0.009	-3.402	1.893	C18
E<->MW	22.369	0.033	1.837	1.000	0.179	0.122	15.225	31.264	C19
E<->AM	9.975	0.044	1.707	1.000	0.129	0.036	2.877	18.365	C20
AM<->MW	20.586	0.060	2.212	1.000	0.132	0.058	12.548	30.960	C21
Variances									
	Mean	S.E.	S.D.	C.S.	Skewness	Kurtosis	Min	Max	Name
E	34.942	0.042	1.849	1.000	0.218	0.002	28.786	44.888	V1
AM	57.608	0.075	3.033	1.000	0.216	-0.005	47.142	71.453	V2
MW	54.932	0.070	2.884	1.000	0.196	0.124	44.423	68.260	V3
SD	9.273	0.011	0.499	1.000	0.272	0.103	7.538	11.401	V4
BS	23.771	0.031	1.235	1.000	0.192	0.056	19.179	28.976	V5
HI	22.966	0.039	1.225	1.001	0.207	0.010	18.644	28.298	V6
CEH	32.687	0.030	1.704	1.000	0.206	0.093	26.654	39.721	V7
e2	4.380	0.004	0.232	1.000	0.266	0.229	3.538	5.683	V8
e1	15.851	0.022	0.824	1.000	0.167	0.033	12.981	19.709	V9

Source: Authors' own calculation using Amos output 20.0

that analyses covariance matrix of the observed data (e.g. LISREL, AMOS, EQS), the research report adopts a Bayesian approach for estimation and inference in AMOS 20.0 environment (Senthilkumar and Arulraj, 2011; Arbuckle and Wothke, 2006). Since it offers numerous methodological and substantive advantages over alternative approaches.

Posterior Diagnostic Plots of ‘MGNREGP QUAL’ Mediated Regression Model. To check the convergence of the Bayesian MCMC method, the posterior diagnostic plots are analyzed. Figure 4 shows the posterior frequency polygon of the distribution of the parameters across the 78 000 samples. The Bayesian MCMC diagnostic plots reveals that for all the figures the normality is achieved, so the structural equation model fit is accurately estimated.

The trace plot also called as time-series plot shows the sampled values of a parameter over time. This plot helps to judge how quickly the MCMC procedure converges in distribution. Figure 5 shows the trace plot of the mediated MGNREGP QUAL model for the mediated factor Poverty Eradication Economic Development dimension across samples. If we mentally break up this plot into a few horizontal sections, the trace within any section would not look much different from the trace in any other section. This indicates that the convergence in

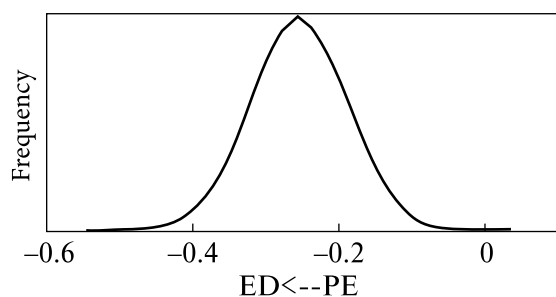

Fig. 3. Posterior frequency polygon distribution of the Mediating Factor Economic Development and Poverty Eradication
Source: Authors' own creation.

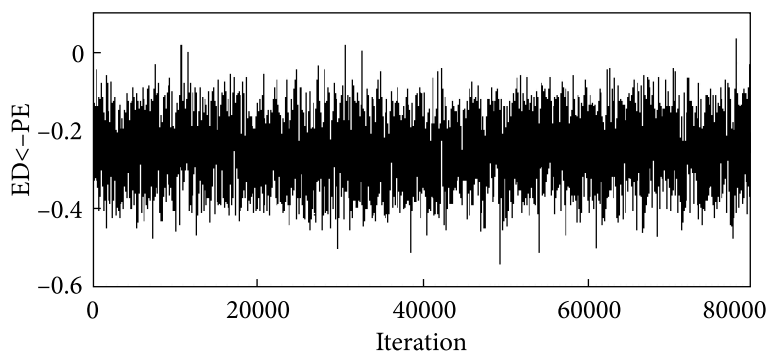

Fig. 4. Posterior trace plot of the MGNREGP QUAL Regression Model for the Mediated Factor Economic Development and Poverty Eradication
Source: Authors' own creation.

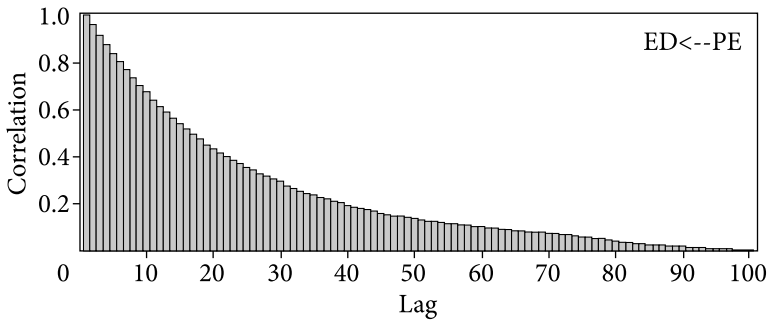

Fig. 5. Posterior correlation plot of the MGNREGP QUAL Regression Model for the Mediated Factor Economic Development and Poverty Eradication
Source: Authors' own creation.

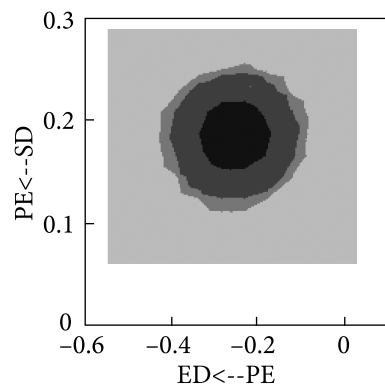
distribution takes place rapidly. Hence the mediated MGNREGP QUAL MCMC procedure very quickly forgets its starting values.

To determine how long it takes for the correlations among the samples to die down, an autocorrelation plot which is the estimated correlation between the sampled value at any iteration and the sampled value k iterations later for $k = 1, 2, 3, \dots$ is analyzed for the MGNREGP QUAL regression model. Figure 6 shows the correlation plot of the MGNREGP QUAL model for the mediated factor Poverty Eradication to Economic Development dimension across samples. The figure exhibits that at lag 100 and beyond, the correlation is effectively 0. This indicates that by 90 iterations, the MCMC procedure has essentially forgotten its starting position. Forgetting the starting position is equivalent to convergence in distribution. Hence it is ensured that convergence in distribution was attained and that the analysed samples are indeed samples from the true posterior distribution.

Even though marginal posterior distributions are very important, they do not reveal relationships that may exist among the two parameters. The frequency polygons given in the figure 4 describes only the marginal posterior distributions of the parameters.

Figure 7 displays the two-dimensional plot of the bivariate posterior density across 78 000 samples. Ranging from dark to light, the three shades of gray represent 50 %, 90 % and 95 % credible regions, respectively. From the figure it is revealed that the sample respondent's responses are normally distributed.

Fig. 6. Two-dimensional plot of the bivariate posterior density for the Regression Weights Social Development to Poverty Eradication and Economic Development
Source: Authors' own creation.

*Mediated Model for Poverty Reduction in MGNREGP in the Wetland area
and Dryland area in Rural India*

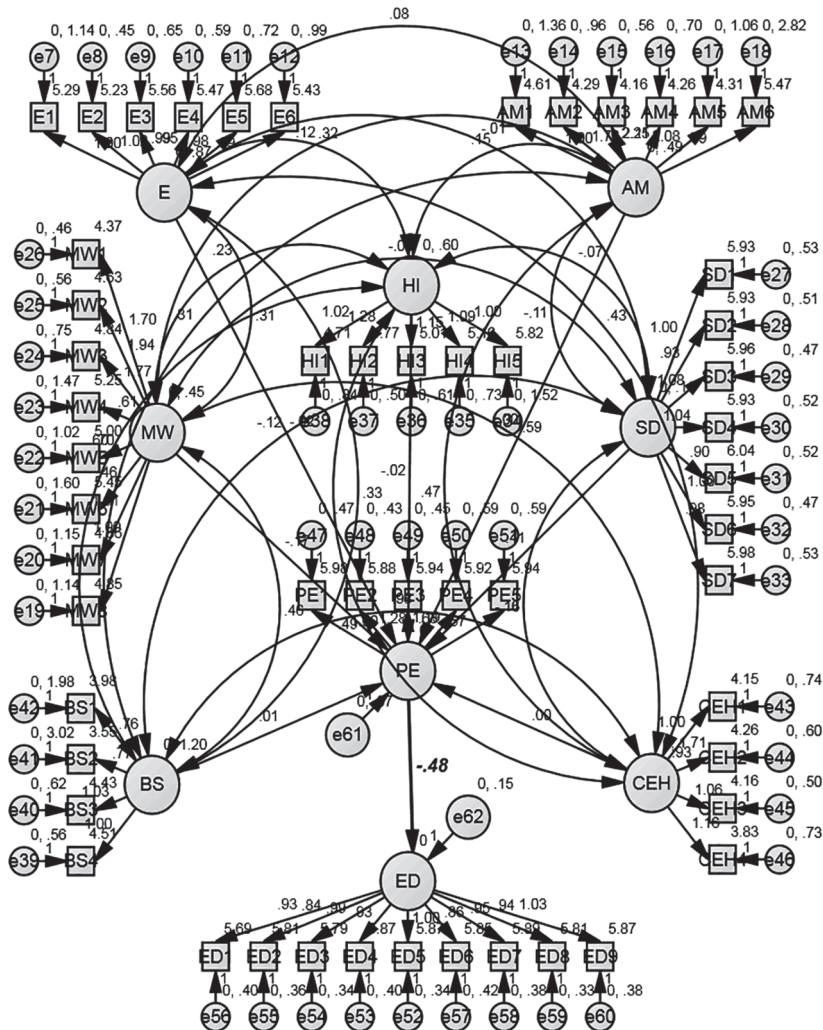

Fig. 7. Shows AMOS path diagram output for the overall MGNREGP QUAL Structural Equation Model

Source: Authors' own creation.

The various diagnostic plots featured from Figure 4 to Figure 7 of the Bayesian estimation of convergence of the MCMC algorithm confirms the fact that the convergence takes place and the normality is attained. Hence, the absolute fit of the MGNREGP QUAL Regression Model. From the MGNREGP QUAL regression model, which is empirically tested with mediated factor Poverty Eradication with dimensions of Social Development, and the Economic Development (ED),

it is evident that the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme should concentrate on the Poverty Eradication (PE) as the mandatory aspect of Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme in the Wetland area and Dryland area in Rural India, India. The overall regressed model statistically proved that the poverty reduction is mediated effects on the economic development process in the above-stated programme in India.

Structural Equation Modeling of “MGNREGP QUAL” Mediated Model. Since the Economic Development in MGNREGP is a theoretical construct, the research study has defined its dimension based on the setting used to explore the construct. If Mediated “MGNREGP QUAL” Model is to be applicable in the Indian context, the dimensions and the sub-dimensions on Economic Development have to be reliable and valid in measuring Economic Development in the MGNREGP. The model examines the relative importance of dimensions of Economic Development and Poverty Eradication in Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme in the Wetland area and Dryland area in Rural India.

Figure 8 shows AMOS's path diagram output for the Overall MGNREGP QUAL Structural Equation Model. You can see that the Providing Employment Opportunities (E) dimension consists of 6 sub-dimension, Plan Working and Administrative Management (AM) dimension consists of 6 sub-dimensions, Minimum Wage Awareness (MW) dimension consists of 7 sub-dimensions, Social Development (SD) dimension consists of 7 sub-dimensions, Banking Services (BS) dimension consists of 4 sub-dimensions, Health and Insurance (HI) dimension consists of 5 sub-dimensions, Poverty Eradication (PE) dimension consists of 5 sub-dimensions, Children Education and Health (CEH) dimension consists of 4 sub-dimensions, and Economic Development (ED) dimension consists of 6 sub-dimensions. The RMSEA fit statistics for the model was 0.05, which was considered as a best-fit model (Browne and Cudeck, 1993; Diamantopoulos and Siguaw, 2000). The sampling distribution for the RMSEA can be derived, which makes it possible to compute confidence intervals. These intervals allow research reports to test for a close fit and not only for an exact fit, as the X2 does. If both extremes of the confidence interval are below 0.05, then the hypothesis of close fit is rejected in favour of the hypothesis of better than close fit. If both extremes of the confidence interval are above 0.05, then the hypothesis of close fit is rejected in favour of the hypothesis of bad fit (Senthilkumar and Arulraj, 2011). The path diagram shows the Poverty Eradication is the Mediating factor for Economic Development. The regression coefficient -0.48 signifies the impact of mediating factor Poverty Eradication (PE) on the on the other dimensions towards Economic Development (ED) the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme.

Main results of the research. This research has adopted the procedure of assessing convergence of MCMC algorithm of maximum likelihood. To estimate

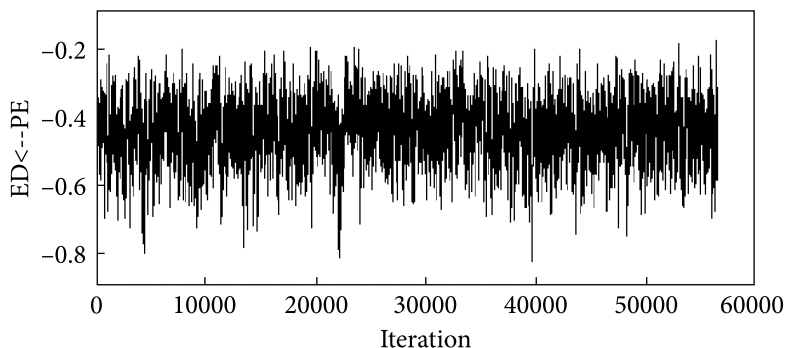

Fig. 8. Posterior trace plot of the MGNREGP QUAL Medicated model for the mediated factor Economic Development (ED) and Poverty Eradication

Source: Authors' own creation.

the MCMC convergence, the research report has adopted two methods, namely convergence in distribution, the convergence of posterior summaries. The values of the posterior mean accurately estimate the MGNREGP QUAL mediated SEM model. The highest value of Convergence Statistics (C.S) is 1.001 which is less than the 1.002 conservative measures (Gelman et al., 2004).

The trace plot shows the sampled values of a parameter over time. This plot helps to judge how quickly the MCMC procedure converges in distribution. The following figure 9 shows the trace plot of the mediated MGNREGP QUAL model for the mediated factor Poverty Eradication with Economic Development dimension across 57000 samples. If we mentally break up this plot into a few horizontal sections, the trace within any section would not look much different from the trace in any other section. This indicates that the convergence in distribution takes place rapidly. Hence, the mediated MGNREGP QUAL MCMC procedure very quickly forgets its starting values.

To determine how long it takes for the correlations among the samples to die down, an autocorrelation plot which is the estimated correlation between the sampled value at any iteration and the sampled value k iterations later for $k = 1, 2, 3, \dots$ is analysed for the MGNREGP QUAL regression model. Figure 10 shows the correlation plot of the MGNREGP QUAL model for the mediated factor Poverty Eradication with Economic Development dimension across 57 000 samples. The figure exhibits that at lag 100 and beyond, the correlation is effectively 0. This indicates that by 90 iterations, the MCMC procedure has essentially forgotten its starting position. Forgetting the starting position is equivalent to convergence in distribution. Hence it is ensured that convergence in distribution was attained and that the analysis samples are indeed samples from the true posterior distribution.

Economical Implication. From this empirical analysis, the research identified that Poverty Reduction and Economic Development is the Moderating or

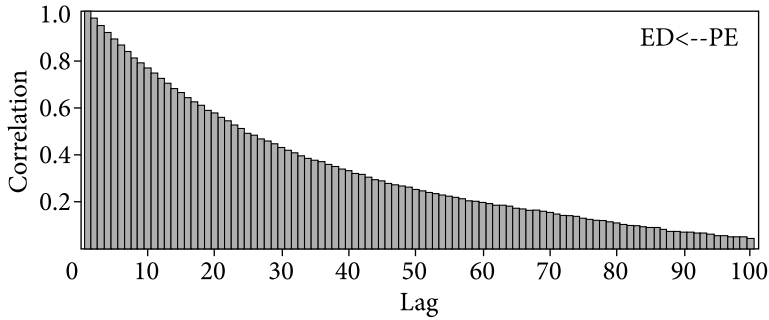

Fig. 9. Posterior correlation plot of the MGNREGP QUAL Mediated model for the mediated factor Economic Development and Poverty Eradication
Source: Authors' own creation.

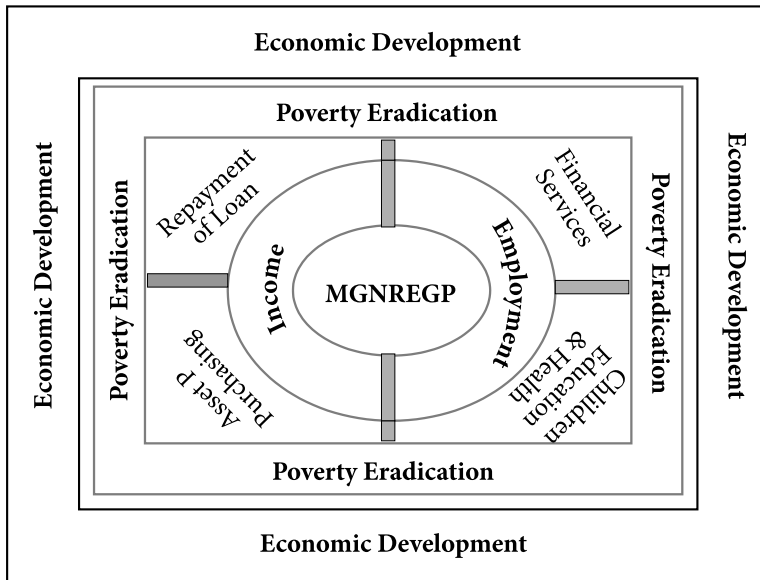

Fig. 10. Strategic Economic Planning for the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme
Source: Authors' own creation.

most influential dimension for the MGNREGP at Wetland area and Dryland Area in Rural India.

Interestingly, three dimensions are negatively influenced by the resulting dimension MGNREGP they are Wage Awareness (-0.38). But all the dimensions of MGNREGP Model are positively associated with the Moderated dimensions of Poverty Reduction and Economic Development.

In India, the Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Programme faces the challenge of employing a broad range of beneficiaries. Thus,

what appears from the critical examination of some of the poverty alleviation programmes is that the various rural development programmes have achieved expected development and may have been very little progress. It is a continuous process. Although rural poverty cannot be eliminated immediately, continuous efforts should be made to develop the rural areas on a priority basis. The crux of the problem is that the rural poor have to be further organized and motivated on an on-going basis to improve their living conditions. See figure 11 for more understanding.

Conclusion. In this article we provided a conceptualized research model that can offer a framework on how to maintain sustainable development in rural India through the MGNREGP. MGNREGP is the ultimate employment generating scheme for reducing the poverty in a rural area and sustainability common resource property in a village of India. Hence, the MGNREGA is considered as a “Silver Bullet” for eradicating rural poverty and unemployment, by way of generating demand for a productive labor force in villages. MGNREGA is distinctive for its unique vision to redefine avenues of providing employment opportunities to the deprived in rural India. But the possibility and efficient chances of employment largely come with a better level of awareness as it marks the level of accessibility. It thus necessitates sufficient awareness amongst the intended beneficiaries regarding provisions like guaranteed days of employment, unemployment allowance, minimum wages, availability of complaint register, etc. As most of the worker respondents are illiterate and belong to the economically poor class, the extent of awareness about NREGA has emerged out to be a major concern in all the hamlets. The procedural and implementation aspects of NREGA have never been free from confronting some basic challenges like general awareness, understanding policy nitty-gritty, sufficient access etc.

Given the socioeconomic background of the respondents, the structural issues such as transparency, maintenance of documents and accountability were difficult things to actualize from the workers’ point of view. Above stated models is more correlated to economic development in the study area. Nevertheless, poverty could be reduced by providing employment opportunities for rural India.

MGNREGA is a landmark legislation in the history of social security legislation in India after independence. Enacted after a successful struggle for a comprehensive employment guarantee law, this legislation is a partial victory towards a full-fledged right to employment. Though MGNREGA is well-thought-out legislation, a powerful tool in the hands of the common people to get their basic livelihood, its poor execution deprives the rural poor of their basic rights. The study reveals that despite numerous problems, MGNREGA is a program that has begun to make a difference in the lives of women. For example, women have started asserting their voices in family matters and the nature of spending money. Though awareness continues to be a stiff challenge, women in the study area have become pro-active learners and participants in the schemes.

We conclude that the MGNREGP creates a right-based framework for wage employment programmes, by conferring legal entitlements and the right to demand employment upon the workers and makes the Government accountable for employing in a time-bound manner. In recent years, the delta districts of fertile lands have been converting to housing plots and landlords have introduced highly technical aspects to the agricultural process. Above causes unemployment burden to the rural side laborers such as landless laborers and artisans. All the causes of unemployment are abolished in rural delta districts in Tamilnadu through the MGNREGP.

REFERENCES

1. Ambasta, P., Shankar, P. S., & Shah, M. V. (2008). Two Years of NREGA: The Road Ahead. *Economic and Political Weekly*, 43 (8): 41-50.
2. Arbuckle, J. L. & Wothke, W. (2006). *Amos 7.0 user's Guide*. Chicago: Small Waters Corporation.
3. Bagozzi, R. P. (1994). *Structural equation models in marketing research: basic principles* R. P. Bagozzi (Ed.): Principles of Marketing Research. Cambridge: Basil Blackwell, 317-385.
4. Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). *The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6):1173-1182.
5. Batista-Foguet, J. M. & Coenders, G. (2000). *Modelos de Ecuaciones Estructurales [Structural Equation Models]*. Madrid, Spain: La Muralla.
6. Bentler, P. M. (1995). *EQS: Structural equations program manual*. Encino, CA: Multivariate Software, Inc.
7. Bollen, K. A. (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York: Wiley.
8. Boomsma, A. (1983). On the robustness of LISREL (maximum likelihood estimation against small sample size and non-normality. Amsterdam: Socio-metric Research Foundation, (Doctoral dissertation, University of Groningen, The Netherlands).
9. Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K.A. Bollen and J.S. Long (Eds.): *Testing Structural Equation Models*. Thousand Oaks: Sage, 136-162.
10. Dey, S., & Bedi, A. (2010). The National Rural Employment Guarantee Scheme in Birbhum. *Economic and Political Weekly*, XLV (41).
11. Diamantopoulos, A., & Siguaw, J. A. (2000). *Introducing LISREL*. Sage, London.
12. Francis, G. (2003). *Multiple Regression: Swinburne University Press*. Frankel, F.R. India's Political Economy, 1947-77. OUP. Delhi. 1977.
13. Gelman, A., Carlin, J. B., Stern, H. S., & Rubin, D. B. (2004). *Bayesian Data Analysis*, 2nd ed. Boca Raton: Chapman and Hall/CRC.
14. Hair, J. F., Anderson, R. E, Tatham, R. L. & Black, W. C. (1998). *Multivariate Date Analysis International Edition*, 5th ed. N. J.: Prentice-Hall, New Jersey.
15. Holmbeck, G. N. (1997). Toward terminological, conceptual, and statistical clarity in the study of mediators and moderators: Examples from the child-clinical and pediatric psychology literatures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 4, 599-610.
16. Indian Institute of Technology, Madras, Chennai (2009). Evaluation of National Rural Employment Guarantee Act: In Districts: Cuddlore, Dindugal, Kanchipuram, Nagai, Thiruvallalur: State: TamilNadu, May.

17. Jha, R., Bhattacharya, S., Gaiha, R., & Shankar, S. (2009). Capture' of Anti-Poverty Programs: An Analysis of the National Rural Employment Guarantee Program in India. *Journal of Asian Economics*, 20 (4): 456-464.
18. Khan, A. U., & Saluja, M. R. (2007). Impact of MNREGA on Rural Livelihoods, Paper Presented in 10th
19. Mathur, L. (2007). Employment Guarantee: Progress So Far. *Economic and Political Weekly*, 42 (52), 17-20.
20. Mathur, L. (2009). Silent but successful initiative. *The Hindu*. 1st March.
21. Narayan, Chandra Nayak, Bhagirath, Behera, & Pulak, Mishra (2008). Appraisal of Processes and Procedures of NREGS in Orissa: A Study of Mayurbhanj and Balasore District. Project Report. Indian Institute of Technology, Kharagpur.
22. O'Sullivan, E., & Rassel, G. R. (1999). *Research methods for Public Administrators*, New York, NY: Longman.
23. Schumacker Randall E. & Richard G. Lomax (1996). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*, Mahwah, NJ: Earlbaum Associates.
24. Sen, B., Narayan, D. & Hull, K. (2009). *Moving out of poverty in India: An overview. The promise of empowerment and democracy in India*. Washington, DC: World Bank.
25. Senthilkumar, N. & Arulraj, A. (2011). SQM-HEI determination of service quality measurement of higher education in India. *Journal of Modelling in Management*, 6 (1), 60-78.
26. Tate, R. (1998). *An introduction to modelling outcomes in the behavioural and social sciences*, Boston, MA: Pearson Custom Publishing.
27. Vanaik, Siddhartha, Anish. (2008). Bank Payments: End of Corruption in NERGA? *Economic and Political Weekly*, April 26th, 33-39.

Article submitted on 05.02.2021

A. Арулрай, д-р, асист. проф., Науково-дослідний відділ економіки
Урядовий коледж Раджа Серфоджі
Танджавур – 613 005, Тамілнад, Індія
Email: arulraj.antony@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0767-8231

Р. Рена, д-р, проф. екон.,
Бізнес-школа NWU, Північно-Західний університет — кампус Мафікент
Особиста скринька: X 2046, Ммабато, 2745, Південна Африка
E-mail: ravinder.rena@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4156-8693
Scopus ID: 56441653000

ОПОСЕРЕДКОВАНИЙ ВПЛИВ НА СКОРОЧЕННЯ БІДНОСТІ В ІНДІЇ ЧЕРЕЗ НАЦІОНАЛЬНУ ПРОГРАМУ ГАРАНТІЙ СІЛЬСЬКОЇ ЗАЙНЯТОСТІ МАХАТМИ ГАНДІ

За останні кілька десятиліть в Індії значно зменшилися можливості працевлаштування в сільській місцевості. Тому уряд Індії запровадив Національну Програму Гарантій Сільської Зайнятості Махатми Ганді (НПГСЗМГ), щоб створити можливості зайнятості для сільських людей. Програма розглядається як просте рішення комплексної проблеми, якою є викорінення бідності в сільській місцевості та безробіття в Індії. Метою цього емпіричного дослідження було розроблення нової моделі скорочення бідності в сільській місцевості Індії за допомогою цієї Програми. Новизна дослідження полягає у спробі розробити емпіричну дослідницьку модель, яка б сприяла НПГСЗМГ при відображенні рівня якості економічних послуг та її посиленню. Цей документ забезпечує альтернативне джерело засобів до існування, він матиме вплив

на зменшення міграції, обмеження дитячої праці, полегшення бідності та створення сіл самоокупності сільських поселень завдяки створенню виробничих активів: дорожнього будівництва, очищення водних резервуарів, роботи зі збереження ґрунту та води та ін. Документ вважають найбільшою програмою, спрямованою проти бідності у світі. У статті критично розглядався процес реалізації цієї Програми та її вплив на засоби існування племен. У роботі використано методологію дослідження даних за допомогою структурованої анкети. Процедурою вибірки була стратифікована випадкова вибірка на основі талуків — Кумбаконам (Тайурурський район), Кееранур (Пудукотський район) та Нагаппатинам (Нагаппатинамський район) Тамілнаду (Південна Індія) за регіонами: південь, схід, центр, захід і північ. Під час вибору співробітники НПГСЗМГ з кожної категорії використовували вибірку на основі оціночних суджень та не-імовірнісну вибірку на основі зручності. Результати та висновки дослідження показують, що мільйони бідних сільських жителів із залученням до нових робіт за цією програмою змогли отримати роботу, яка підтримує їх життєзабезпечення. Зусилля спрямовуються на підвищення прозорості та підзвітності у впровадженні цієї програми — щоб забезпечити переваги бідних та нужденних жителів села. Регресійний аналіз показав, що ліквідація бідності вплинула на економічний та соціальний розвиток. Візуальне представлення результатів свідчить про взаємозв'язок цих розмірів розвитку, що призвели до суттєвого впливу на опосередкований фактор «Ліквідація бідності». У роботі запропоновано заходи ефективного впровадження програми для зацікавлених сторін.

Ключові слова: моделювання, сезонні ефекти, скорочення бідності, Махатма Ганді, Національна сільська гарантія зайнятості, якість обслуговування економіки, Індія та забезпечення якості обслуговування.

Cite: Bila, I. S., & Sandugey, V. V. (2021). Sotsializatsiya ekonomichnykh sub'yektiv yak umova realizatsiyi sotsial'nykh tsiley suspil'stva [Socialization of Economic Subjects as a Condition for the Realization of Social Goals of Society]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 120-135. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.120>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.120>

УДК 330.341

JEL Classification: P 11

І. С. БІЛА, канд. екон. наук, доц. каф. економічної теорії
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
04655, Україна, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2
E-mail: i.bila@ukma.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2000-6198

В. В. САНДУГЕЙ, канд. екон. наук., доц. каф. економіки освіти
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
01054, Україна, м. Київ, вул. М. Пирогова, 9
E-mail: Vv_sandugei@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9979-5119

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ СУСПІЛЬСТВА

Соціалізація економіки є процесом, який передбачає підпорядкування економічних процесів інтересам самої людини, перерозподіл результатів виробництва, поліпшення умов праці і життєдіяльності людей в напрямку реалізації соціальних цілей суспільства та спрямований на засвоєння та використання людьми соціальних норм, цінностей, шаблонів поведінки й взаємодії із суспільством з метою забезпечення нормального функціонування. Автори статті впевнені, що соціалізація економічних суб'єктів є об'єктивним процесом розвитку економічної системи ринкового типу та способом вирішення її проблем. Ринкова трансформація економіки України спричинила виникнення низки негативних наслідків у соціально-економічному житті країни, що зумовлює необхідність знаходження механізмів оптимальної участі економічних суб'єктів у реалізації соціальних цілей суспільства. Мета статті — ідентифікувати основні прояви соціалізації держави та бізнесу в сучасній економіці з метою визначення рівня їх соціалізації в Україні в напрямку реалізації соціальних цілей суспільства. Новизна статті — виокремлення проявів соціалізації економічних суб'єктів набуло подальшого розвитку та дало змогу оцінити рівень соціалізації держави та бізнесу в Україні як недостатній для реалізації їх потенціалу у досягненні соціальних цілей суспільства. Методи дослідження: наукова абстракція, аналіз, наукове узагальнення, діалектична логіка, дедуктивний метод. На думку авторів статті, основними проявами соціалізації держави є розвиток її соціальної відповідальності та соціалізація бюджету. Со-

ціалізацію бізнесу підтверджують такі аспекти економічного буття, як його соціальна відповідальність та поява соціального підприємництва. Аналіз означених проявів соціалізації економічних суб'єктів в Україні дав підстави констатувати, що рівень соціалізації держави та бізнесу є незначним. Це обумовлено тим, що: рівень суспільного добробуту є низьким та підтверджується місцем України у міжнародних рейтингах; соціальні видатки державного бюджету є недостатніми, коефіцієнт їх соціалізації характеризується спадною тенденцією при низькому рівні життя населення; відсутні конкретні механізми поширення соціальної відповідальності бізнесу, який практично не має ні зацікавленості, ні стимулів, ні досвіду успішної реалізації подібних проєктів; недостатніми є стимули з боку держави для розвитку соціального підприємництва та низькою є обізнаність суспільства щодо його значення у вирішенні соціально-економічних проблем.

Ключові слова: соціалізація економіки, держава, соціальна держава, бізнес, соціальна відповідальність бізнесу, соціалізація видатків, соціальне підприємництво, соціальна економіка.

Постановка проблеми та актуальність. Людина, її потреби, цінності, потенціал та пріоритети є центром сучасного соціально-економічного розвитку, а процеси соціалізації економіки все більше охоплюють різноманітні аспекти функціонування розвинених країн світу. Важливо розуміти, що соціалізація як усебічний процес трансформацій капіталістичних за своєю сутністю економік розвинених країн є напрямком подовження їх життєздатності, виправлення або згладжування їх недоліків і суперечностей, важливою і неминучою умовою їх подальшого розвитку. Соціалізація економіки, починаючись зі створення сприятливих умов для задоволення людських потреб, завершується перетворенням людини не тільки на головний чинник виробництва, а на кінцеву його мету.

Соціалізація економіки може бути розглянута крізь призму її суб'єктів — бізнесу та держави, діяльність та пріоритети яких підлягають змінам. Саме прояви соціалізації зазначених суб'єктів значною мірою є фактором формування соціальної економіки, що характеризується значними перспективами в вирішенні проблем соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціалізації економіки, визначенню місця та ролі соціальних факторів економічного розвитку, розгляду сутності та необхідності розвитку соціальної держави, аналізу процесів соціальної відповідальності присвятили свої праці такі вчені: В. Геець (V. Geets) [3], О. Головінов (O. Golovinov) [4], А. Гриценко (A. Hrytsenko) [5], В. Гришкін (V. Grychkin) [6], Ю. Зайцев (Yu. Zaytsev) [10], В. Кириленко (V. Kyrylenko) [12], А. Колот (A. Kolot) [13], Н. Кравченко (N. Kravtchenko) [14], О. Попадинець (O. Popadynets) [19] та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій та їх наукову цінність, чимало питань проблематики залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень. Зокрема, актуальним є розгляд соціалізації економіки крізь призму її суб'єктів.

Мета статті — ідентифікувати основні прояви соціалізації держави та бізнесу в сучасній економіці з метою визначення рівня їх соціалізації в Україні в напрямку реалізації соціальних цілей суспільства.

Новизна статті — набуло подальшого розвитку виокремлення проявів соціалізації економічних суб'єктів, що дало змогу оцінити рівень соціалізації держави та бізнесу в Україні як недостатній для реалізації їх потенціалу у досягненні соціальних цілей суспільства.

Методи дослідження: наукова абстракція, аналіз, наукове узагальнення, діалектична логіка, дедуктивний метод.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку продуктивних сил та виробничих відносин держава та бізнес, як основні економічні суб'єкти, знаходяться у постійному пошуку «точок дотику», різноманітних форм ефективної взаємодії, яка б уможливила найефективніше оптимізувати їх діяльність — мультиплікативно збільшити вигоди й нівелювати ризики та загрози. Так, ефективний діалог між державою та бізнесом здатний забезпечити багато вигод, серед яких можна назвати: підвищення конкурентоспроможності окремих підприємств, національного бізнесового сектору і країни в цілому; досягнення суспільних цілей і реалізація стратегій соціально-економічного розвитку шляхом консолідації зусиль держави та потенціалу бізнесового сектору; отримання бізнесом гарантій щодо захисту своїх інтересів та можливостей використання різних форм взаємодії із державою на паритетній основі; наявність механізмів захисту від корупції та ситуацій, за яких інтереси держави підміняються інтересами окремих її представників; покращення механізмів використання ресурсів на рівні країни за рахунок підвищення ефективності процесів виробництва, управління та збуту продукції на рівні підприємств; покращення ділової репутації як окремих компаній, так і країни, транслявання їх відповідального ставлення до споживачів, конкурентів, довкілля, ресурсів тощо [1].

Соціалізація є всеохоплюючим процесом, що значно видозмінює ціннісні орієнтири держави. Основною функцією держави в сучасних умовах є створення високого рівня суспільного добробуту, як ступеня забезпеченості громадян суспільства необхідними для життєдіяльності благами. Цікавим, на нашу думку, є той факт, що розрахунок рівня суспільного добробуту все частіше і більше включає не показники суто економічного розвитку, як, наприклад, рівень життя чи ВВП на душу населення, а показники соціального характеру. Національні рахунки добробуту складаються з трьох основних компонентів: особистий добробут (емоційна рівновага, задоволення життям, позитивне існування, життєздатність, стійкість та самооцінка); соціальний добробут (відносини, що підтримують; довіра та приналежність до певних суспільних груп); задоволення роботою. Зі свого боку, індекс людського розвитку охоплює широкий діапазон статистичних

даних добробуту, об'єднаних у чотири індекси: очікувана середня тривалість життя; індекс освіти; доступність освіти; рівень життя [7]. Цікавим для оцінки суспільного добробуту є міжнародний індекс щастя, головною ідеєю розрахунку якого є вимір «реального» добробуту нації, оскільки кінцева мета більшості людей не бути багатими, а бути щасливими та здоровими [2]. Це означає, що саме розвиток соціальної сфери стає ключовим показником якісних трансформацій економічної системи ринкового типу, мірилом рівня життя населення, втіленням найкращих практик розвитку країн світу.

Усе частіше в літературі зустрічається термін «соціальна держава», під якою розуміють державу, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, а її політика спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Така держава є закономірним продуктом еволюції громадянського суспільства і за змістом характеризується соціальною відповідальністю держави. Соціальна відповідальність держави повинна базуватись на визначенні та конкретизації обов'язків держави і її інститутів щодо встановлення «правил гри», тобто прийняття, а найголовніше, виконання законів, нормативних та правових документів, які спрямовані та забезпечують збереження, ефективне використання всіх ресурсів, додержання і реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, створення умов і можливостей формування та накопичення людського і соціального капіталу тощо [18, с. 117]. Високий рівень соціальної відповідальності держави виражається, на наше переконання, в тому, що органи державної влади та держава в цілому беруть на себе більшу відповідальність, аніж покладають на громадян.

Отже, соціалізація все більше зачіпає державу та її функції, стає важливою умовою загальної соціалізації економіки. Така переорієнтація держави в розвинених країнах усе менше схожа на тактичні кроки, все більше нагадує довгострокову стратегію побудови високорозвиненої економіки ринкового типу соціального спрямування. Разом з тим потрібно розуміти, що соціальна функція економіки — це не навантаження на економіку, а її органічна складова, один із найважливіших внутрішніх ресурсів і стимуляторів економічного розвитку. Без реалізації цієї функції вже в середньостроковому періоді економіка втрачає здатність не тільки до підвищення своєї ефективності, а й до простого відтворення. Застій призводить до того, що не прагнення до підвищення ефективності виробництва, а соціальні проблеми, необхідність зупинити деградацію соціальної сфери, стає чинником, передумовою і метою економічних перетворень.

В Україні відбувається становлення процесів соціалізації держави. В цьому розумінні парадоксальною є наявність суперечності між бажанням зменшити роль держави в економіці (за даними Державної служби статис-

тики України, у першому півріччі 2020 р. частка державного сектору становила 11,5 %, питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору — 4,2 %, питома вага чистого доходу від реалізації продукції — 9,8 % [17]) та необхідністю розвитку і утвердження соціальної держави. Недовіра до представників державної влади, недооцінка її ролі в соціально-орієнтованій економіці, відсутність відпрацьованих економічних, а не адміністративних механізмів регулювання економіки, зрощення влади і бізнесу, корупція та значна роль «зовнішніх факторів впливу» на розробку та реалізацію економічної політики стають вагомими перепонами на шляху побудови держави, яка керується суспільними цінностями.

Низький рівень суспільного добробуту в Україні засвідчено місцем України у рейтингах: 92 місце у 2020 р. із 167 країн світу у Світовому рейтингу добробуту, 74 місце у 2020 р. із 189 країн світу за Індексом людського розвитку (рис. 1, табл. 1) та 123 місце у 2020 р. із 156 країн світу за Індексом щастя [24].

Як бачимо із рис. 1, у цілому спостерігається позитивна динаміка щодо місця України в інтегральному рейтингу оцінки рівня людського розвитку. Однак дані табл. 1. свідчать, що Україна має значно нижчий показник від середнього серед країн Європи та Центральної Азії: якщо за рівнем освіти в країні досить високе значення, то ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності значно погіршує позицію України у даному рейтингу.

На наш погляд, варто здійснити детальніший аналіз тривалості життя в Україні, оскільки цей показник є похідним від стану сфери охорони здоров'я в країні, екологічної ситуації тощо. Як демонструють дані рис. 2, середня тривалість життя за останні майже два десятиліття з кожним роком зростає: проти 2002 р. середня тривалість життя зросла на 3,69 року, серед жінок зростання відбулось на 2,85 року, серед чоловіків — на 4,22 року. Незважаючи на зростання середньої тривалості життя чоловіків, такий показник більше як на 10 років нижчий порівняно з жінками. Існують різні точки зору, що обґрунтовують причини цього явища, більшість із них виходять із різних реакцій чоловіків та жінок на стресові ситуації, відмінностях у ставленні до процесу стеження за станом здоров'я, схильність до шкідливих звичок та ін.

Хоч динаміка середньої тривалості життя населення України є позитивною, варто зазначити, що згідно з результатами дослідження *Global Burden of Disease Study 2019*, які полягають у визначенні для кожної країни так званої очікуваної тривалості здорового життя (*Healthy life expectancy, HALE* — показник років життя, проведених у доброму здоров'ї), в Україні цей показник у 2019 р. становив 61,7 року, що менше за середнє світове значення, яке становить 63,5 роки. Для порівняння: у Білорусі показник HALE — 65,0, у Польщі — 68,0, у Чехії — 68,5, у Франції — 71,2, у Німеч-

чині — 69,5, в Італії — 71,0, в Іспанії — 71,3, у Великій Британії — 68,9, у Японії — 73,3, у Сингапурі — 73,9, у США — 65,2 року [11].

Реалізація соціальних функцій держави, на нашу думку, може бути оцінена, проаналізувавши видатки державного бюджету на соціальну сферу, соціальні захист та забезпечення, адже саме ці статті витрат державного бюджету спрямовані на людський розвиток (табл. 2).

Як демонструють наведені дані, за останнє десятиріччя найбільша питома вага бюджетних видатків спрямовується на соціальний захист та со-

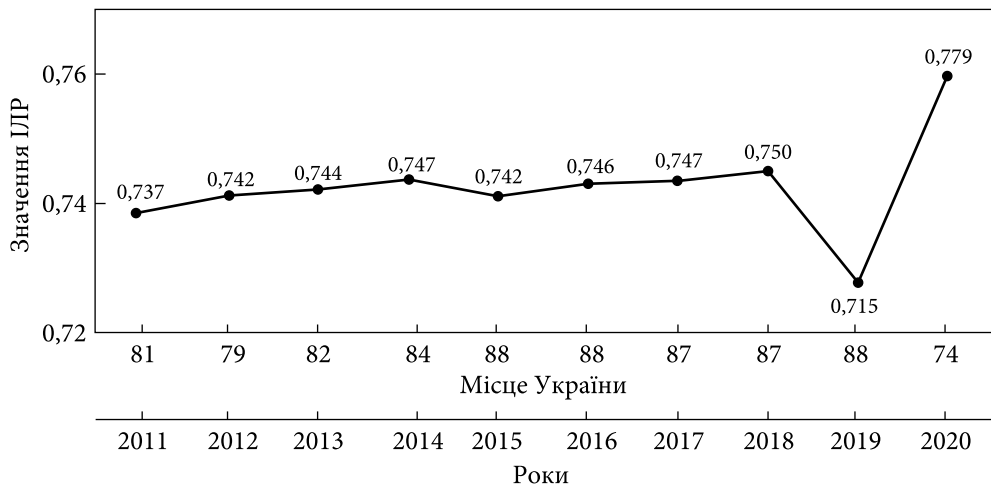

Рис. 1. Динаміка Індексу людського розвитку у 2011—2020 рр. [15]

Таблиця 1. Індекс людського розвитку в деяких країнах Європи та Центральної Азії, 2019 р.

Місце в рейтингу	Країна	Значення індексу	Очікувана тривалість життя, років	Очікувана кількість років навчання	ВНД на душу населення (за ПКС, тис. дол.)
36	Польща	0,855	77,6	16,4	24,117
49	Російська Федерація	0,804	70,3	15,0	23,286
52	Білорусь	0,796	71,5	15,7	15,629
70	Грузія	0,769	75,0	13,9	8,856
71	Туреччина	0,767	75,5	14,6	18,705
84	Вірменія	0,743	74,9	12,7	8,189
88	Україна	0,715	71,1	15,3	7,361
107	Молдова	0,699	71,1	11,8	5,026
—	Європа, Центральна Азія	0,756	72,6	13,9	12,862

Джерело: складено авторами на основі [15].

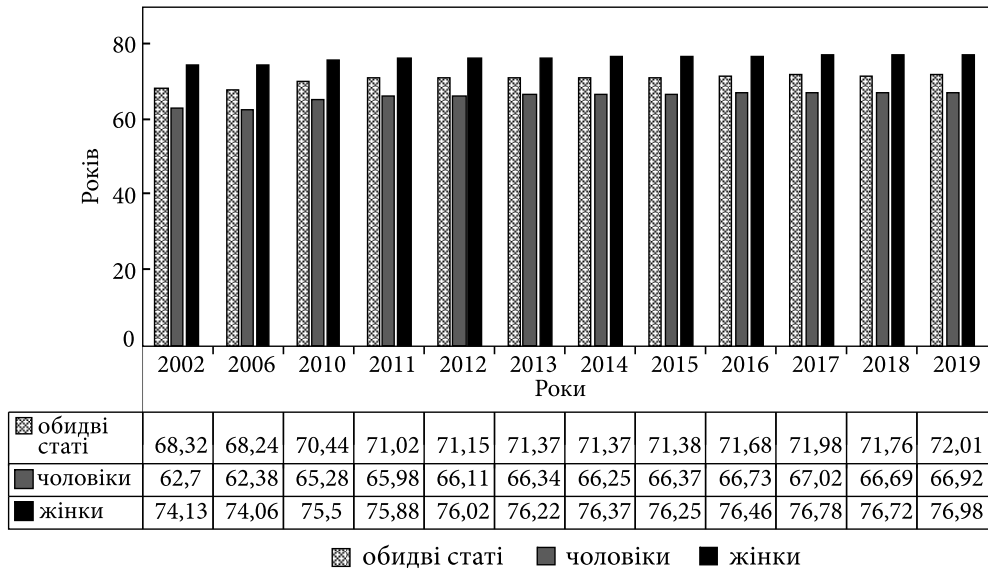

Рис. 2. Динаміка середньої тривалості життя в Україні за статтю у 2002—2019 рр.
Джерело: побудовано авторами на основі [11].

Таблиця 2. Видатки зведеного бюджету України на людський розвиток за 2011—2019 рр.

Роки	Освіта		Охорона здоров'я		Духовний та фізичний розвиток		Соціальний захист та соціальне забезпечення	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2011	86,2	20,7	48,9	11,7	10,8	2,6	105,4	25,3
2012	101,6	20,6	58,5	11,9	13,6	2,8	125,3	25,4
2013	105,5	20,9	61,6	12,2	13,7	2,7	145,1	28,7
2014	100,1	19,1	57,2	10,9	13,9	2,6	138,0	26,4
2015	114,2	16,8	71,0	10,4	16,2	2,4	176,3	25,9
2016	129,4	15,5	75,5	9,0	16,9	2,0	258,3	30,9
2017	177,9	16,8	102,4	9,7	24,3	2,3	285,8	27,0
2018	210,0	16,8	115,8	9,3	28,9	2,3	309,4	24,7
2019	238,7	17,3	128,3	9,3	31,5	2,2	321,7	23,4

Джерело: сформовано і розраховано авторами на основі даних [22].

ціальне забезпечення. Варто звернути увагу на те, що частка витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення коливається в різні роки від 23,4 % до 30,9 %. На наш погляд, це суттєва стаття витрат державного бюджету, натомість частка видатків на освіту за останні роки скоротилась

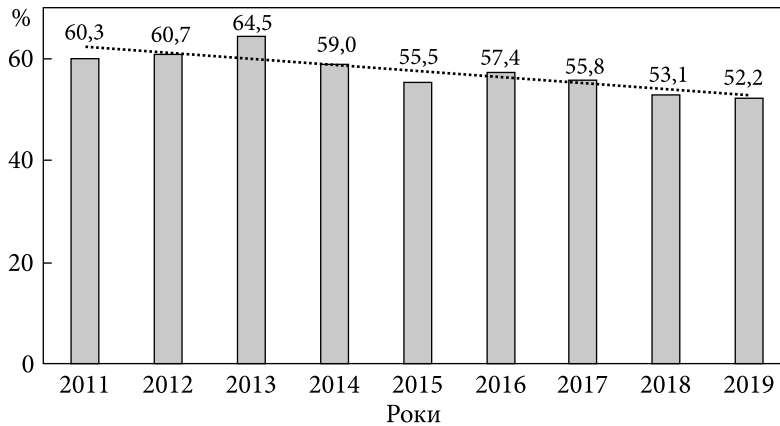

Рис. 3. Коефіцієнт соціалізації поточних видатків бюджету в Україні у 2011—2019 роках, %

Джерело: розраховано та побудовано авторами самостійно на основі [22].

до 16—17 %, а частка витрат на охорону здоров'я — менше 10 %, на духовний розвиток — 2,2 %.

Оцінка соціальної спрямованості державного бюджету щодо використання фінансових ресурсів може бути здійснена в тому числі за рахунок коефіцієнта соціалізації видатків, який становить собою відношення видатків на виконання соціальних функцій держави до загального обсягу видатків. До видатків на виконання соціальних функцій держави прямо або опосередковано відносяться саме видатки на охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення. Рис. 3 демонструє, що рівень соціалізації державного бюджету в Україні зменшується упродовж 2011—2019 років, значення коефіцієнта знизилось на 8,1 в.п.

Вартий уваги той факт, що незважаючи на значне фінансування сфери соціального захисту та соціального забезпечення, рівень життя в країні не зростає, а рівень бідності осіб, що потребують соціального захисту, щороку лише поглиблюється. Це обумовлено тим, що хоч коефіцієнт соціалізації державних видатків досить значний (52,2 % у 2019 р.), а соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти складають третину (32 % у 2019 р.) всіх доходів домогосподарств [17], такий рівень фінансування є недостатнім. Останнє підтверджує той факт, що частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць нижчими від фактичного прожиткового мінімуму є достатньо високою, та складала: 51,9 % у 2015 р., 51,1 % у 2016, 34,9 %, 27,6 % та 23,1 % відповідно у 2017, 2018 та 2019 роках [17]. Виходячи з цього, на наш погляд, для підвищення ефективності використання коштів державного бюджету потрібно переглянути структуру його видатків у напрямку збільшення фінансування на освіту та

охорону здоров'я, адже це сприятиме покращенню умов людського розвитку, без чого неможливо підвищити якість життя населення країни.

Отже, як підтверджує вітчизняна практика, значне фінансування соціальної сфери не є достатнім для підвищення рівня добробуту населення країни, соціальна функція держави не зводиться лише до фінансування соціальної сфери. Очевидно, що потрібно виробити механізм побудови соціальної держави, який би передбачав досягнення цієї мети шляхом використання різноманітних методів та інструментів на адміністративному, інституційному, економічному та інших рівнях.

Сучасний бізнес також усе частіше звертається до соціальних аспектів життєдіяльності суспільства. Світова практика демонструє поступову відмову від прибутку як головної цілі підприємства та організацію своєї діяльності на основі множинності цілей. Так, наприклад, у 2019 р. керівники *Apple, Boeing, FedEx, General Motors* та ще понад 170 глобальних корпорацій з мережі *Business Roundtable*, сукупний дохід яких перевищує 7 трлн дол., зробили заяву, що прибуток більше не є кінцевою метою їх діяльності [25]. Основними аспектами, на які наставляє бізнес свої зусилля, стають: частка на ринку, репутація та статус, перемога в конкурентній боротьбі, а також задоволення потреб стейкхолдерів — працівників, споживачів, постачальників ресурсів тощо. Фактично це означає, що спосіб досягнення цілей стає метою. Така переорієнтація, з одного боку, може бути сприйнята як певний суспільний «примус», необхідність, тобто відповідь на вимоги часу. Те, що бізнес стає більш «керований цінностями», є певною мірою результатом достатньо великої практики його безвідповідальності та нехтування економічними законами, надмірної експлуатації природи та найманих працівників. З іншого ж боку, поєднання у бізнесі комерційних та суспільних цілей безперечно є продуктом трансформації суспільства, економічних відносин та продуктивних сил.

Тенденцію до соціалізації бізнесу підтверджують такі аспекти економічного буття, як соціальна відповідальність бізнесу та поява нового виду підприємництва — соціального. Соціальна відповідальність бізнесу стає філософією довгострокового розвитку капіталізму і включає етичну поведінку стосовно власного персоналу й етичну, відповідальну поведінку стосовно зовнішнього середовища — добросовісну сплату податків, охорону довкілля, знаходження «точок дотику» у взаєминах із державою, благодійну діяльність тощо.

Інструментарій соціальної відповідальності бізнесу великий — від корпоративного управління та розширення участі акціонерів у цьому процесі, реалізації соціально-відповідальних програм та маркетингу, доброчесності до соціальної звітності та соціального підприємництва. На наше переконання, на практиці основні форми реалізації соціальної відповідальності бізнесу полягають у гарантуванні для працівників безпечних ро-

бочих місць; належним рівнем заробітної плати, який надавав би можливості простого та розширеного відтворення робочої сили (що є необхідною умовою зростання рівня людського капіталу в країні); забезпеченні умов кар'єрного зростання, розробці преміальної системи та інших методів матеріального та морального заохочення тощо.

Так, великі корпорації щорічно публікують соціальні звіти про свою діяльність, направлену на виконання певних поставлених соціальних місій, досягнення суспільного добробуту та оптимальної взаємодії із навколишнім середовищем. У світі розроблено низку стандартів такої звітності, а найбільш популярним та визнаним із них є *Global Reporting Initiative Sustainability Reporting Guidelines (GRI)* — стандарт звітності у сфері сталого розвитку, який охоплює економічну, екологічну та соціальну результативність організації. Сьогодні в розвинених країнах нефінансову звітність за стандартами GRI надають вже більше 4000 компаній, які є представниками великого і малого бізнесу. Варто зазначити, що незважаючи на посилення соціальної відповідальності бізнесу, в світі катастрофічно зростає нерівність в усіх її проявах та на всіх рівнях. Це ж стосується і корпорацій, які збільшують розрив у заробітній платі між верхньою та середньою ланками найманих працівників, що в глобальному вимірі стає головною причиною розмивання середнього класу, котрий традиційно був запорукою стабільності та основ громадянського суспільства.

В Україні підготовка нефінансових звітів залишається виключно прерогативою великих компаній та представництв міжнародних корпорацій, частка яких є досить мізерною, це 15 українських підприємств у 2016 році [8]. Показовим прикладом у процесі формування засад корпоративної соціальної відповідальності в Україні є досвід ПрАТ «Укргідроенерго» — компанії, єдиним акціонером якої є держава, і яка покликана забезпечити енергетичну безпеку, енергоефективність і конкурентоспроможність своїх підприємств і економіки країни. Стратегія корпоративної соціальної відповідальності ПрАТ «Укргідроенерго» спрямована на добровільну інтеграцію соціальних та екологічних аспектів у виробничо-економічну діяльність підприємства і їх реалізацію у взаємодії із зацікавленими сторонами. Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу «Укргідроенерго» має на меті покращення соціальної екосистеми у місцях присутності компанії. Як зазначено в Стратегії корпоративної соціальної відповідальності цієї компанії, її реалізація сприяє: збільшенню внеску «Укргідроенерго» в сталий розвиток у соціальній, економічній та екологічній сферах; зміцненню корпоративної культури; забезпеченню прозорості діяльності та поширенню корпоративної соціальної відповідальності в державному секторі економіки [23].

Основними стримуючими факторами у поширенні принципів соціальної відповідальності бізнесу в Україні, на наше переконання, є: відсутність

цілісної, системної концепції поширення соціальної відповідальності із конкретними механізмами їх реалізації; неготовність бізнесу до налагодження діалогу із суспільством та участі в житті громади, небажання бути її частиною та брати на себе роль спонсорів та благодійників через правовий нігілізм і деформовану правову свідомість, направлену на прагнення обійти законодавчу базу та ухилитися від відповідальності за її недотримання; незрілість підприємницької культури, відсутність відповідного досвіду та нерозвиненість практики взаємодії бізнесу із державою, яка не є стороннім спостерігачем або конкурентом, а виступає цивілізованим партнером тощо.

Соціальне підприємництво — це відносно молодий «інструмент бізнесу», вид діяльності, основою якої є створення соціальних цінностей в напрямку розв'язання соціальних викликів суспільства. На відміну від традиційного, соціальне підприємництво завжди має інноваційний характер, пов'язаний із тим, що соціальні підприємці намагаються вирішувати соціальні проблеми нестандартними шляхами. Г. Діз, директор центру розвитку соціального підприємництва Дюкського університету в США, зазначає, що поступово суспільство стало розв'язувати низку соціальних проблем підприємницькими методами, поєднавши соціальну спрямованість із властивими для бізнесу дисципліною, рішучістю та інноваціями [26].

Як показують дослідження Г. Ю. Міщук та Р. Р. Пилипчук, лідерами за рівнем розвитку соціального підприємництва серед європейських країн є Велика Британія та Італія. Так, наприклад, значний вплив соціального підприємництва на економіку Великої Британії засвідчує той факт, що надходження в економіку від даного виду діяльності становлять близько 24 млрд фунтів, а вклад у зайнятість — близько 1 млн осіб [16, с. 159]. В Україні розвиток такої новітньої форми бізнесу, як соціальне підприємництво, характеризується повільними тенденціями. Ключові проблеми, що перешкоджають його активізації: відсутність нормативно-правової бази, недостатність фінансової та інституційної державної підтримки, нестача мотивації створення соціальних підприємств, низький рівень інформованості суспільства про значний позитивний потенціал соціальних підприємств у вирішенні соціальних проблем. Однак практика демонструє значні успіхи функціонування, хоч і незначної, кількості соціальних підприємств (пекарня «Горіховий дім», м. Львів — підприємство, яке веде діяльність у хлібопекарській галузі за рахунок залучення праці жінок без постійного місця проживання; благодійний магазин «Ласка», м. Київ — магазин одягу, який займається реалізацією вживаних речей від населення, а виручені кошти спрямовує на благодійні фонди та соціальні проекти; піцерія «*Pizza Veterano*», м. Київ — заклад громадського харчування, який працевлаштовує ветеранів та постраждалих від збройних конфліктів, а частину прибутку спрямовує на соціальні цілі тощо) [16, с. 162].

Ці підприємства не тільки демонструють свою фінансову спроможність, але й вирішують складні соціальні проблеми вітчизняного суспільства. Як бачимо, підприємництво соціалізується, з'являються нові пріоритети його діяльності, що відходять від традиційних канонів бізнесу та спрямовані на вирішення соціальних проблем суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз означених проявів соціалізації економічних суб'єктів в Україні довів, що рівень соціалізації держави та бізнесу є незначним. Це обумовлено тим, що:

- рівень суспільного добробуту є низьким та підтверджується місцем України у міжнародних рейтингах, які оцінюють соціальну направленість держави та її дії у забезпеченні соціальних цілей суспільства;
- соціальні видатки державного бюджету є недостатніми, коефіцієнт їх соціалізації упродовж останніх 10 років характеризується спадною тенденцією при низькому рівні життя населення;
- відсутні конкретні механізми поширення соціальної відповідальності бізнесу, який практично не має ні стимулів, ні досвіду успішної реалізації подібних проектів;
- недостатніми є стимули з боку держави для розвитку соціального підприємництва та низькою є обізнаність суспільства щодо значного потенціалу такого прогресивного виду бізнесу у вирішенні соціально-економічних проблем.

У руслі вирішення означених проблем, доцільною, на наше переконання, буде згадка про концепцію створення «спільної цінності», базована на дослідженнях гарвардських економістів М. Портера та М. Крамера (2011 р.), яка полягає в тому, що успіх корпорацій та суспільний добробут взаємопов'язані. Бізнесу для успіху потрібні здорові та освічені працівники, а суспільству для процвітання — дохідні та висококонкурентні бізнеси, які створюють прибуток, податки та добробут. Саме механізмам партнерства держави та бізнесу в напрямку вирішення проблем їх соціалізації у вітчизняній економіці будуть присвячені наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла І. С., Шевченко О. О. Соціальна відповідальність держави та бізнесу як передумова розвитку соціальної економіки. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2020. Т. 5. Вип. 1. С. 10—15. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18241/Bila_Cotsialna_vidpovidalnist_derzhavy_ta_biznesu.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.12.2020).
2. Бутник О. О. Дослідження індексу щастя населення в контексті ефективного державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 22. С. 73—75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_22_18 (дата звернення: 29.12.2020).
3. Геець В. М. Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу й держави. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 9—23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009>

4. Головінов О. М. Соціально орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави. *Економіка та держава*. 2007. № 2. С. 10—12.
5. Гриценко А. А. Капіталізація і соціалізація економіки в ретроспективі і перспективі. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal> (дата звернення: 29.12.2020).
6. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія. Дніпро: Пороги, 2005. 498 с.
7. Гузь М. М. Аналіз показників економічного та суспільного добробуту населення. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2012. Вип. 36. С. 66—74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2012_36_9 (дата звернення: 29.12.2020).
8. Деліні М. М. Соціальна звітність в оцінці соціально-економічної відповідальності підприємництва. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 41—45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_6_10 (дата звернення: 28.12.2020).
9. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/2019_UN_Human_Development_Report.svg (дата звернення: 20.01.2021).
10. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2012. 188 с.
11. Здорове життя в Україні найкоротше серед країн Європи: дослідження. URL: <https://t.me/korrespondentnet/18.10.2020> (дата звернення: 21.01.2021).
12. Кириленко В. І. Соціалізація національної економічної політики в сучасних умовах. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/9317>
13. Колот А. М. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. Київ: КНЕУ, 2010. 348 [4] с.
14. Кравченко Н. В. Соціалізація як фактор розвитку інноваційного потенціалу підприємства в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4961> (дата звернення: 28.12.2020).
15. Місце незалежної України в індексах розвитку. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/24/infografika/suspilstvo/misce-nezaleznoyi-ukrayiny-indeksax-rozvytku> (дата звернення: 20.01.2021).
16. Міщук Г. Ю., Пилипчук Р. Р. Соціальне підприємництво: критерії ідентифікації та проблеми розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30). С. 152—165. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.152>
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.12.2020).
18. Панькова А. Д. Взаємодія суб'єктів соціальної відповідальності: концептуальні підходи та напрями забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 2. С. 115—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2014_2_25 (дата звернення: 28.12.2020).
19. Попадинець О. В. Соціалізація економіки як нова парадигма економічної теорії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 49. С. 228—231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2015_49_46 (дата звернення: 28.12.2020).
20. Статистичний збірник Міністерства фінансів України «Бюджет України 2017». URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 19.01.2021).
21. Статистичний щорічник України на 2019 р. / за ред. І. Є. Вернера. К., 2020. 459 с.
22. Стратегія корпоративної соціальної відповідальності ПрАТ «Укрідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/stalyy_rozvytok/korporatyvna-sotsialna-vidpovidalnist (дата звернення: 28.12.2020).
23. Україна в рейтингах: як змінювалися позиції країни за шість років. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/25/infografika/polityka/ukrayina-rejtynhax-yak-zminyuvalysya-pozyciyi-krayiny-shist-rokiv> (дата звернення: 28.12.2020).

24. Шакоотько Є. Етичний бізнес глобальних корпорацій. *Економічна правда*. 2019. 22 жовт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/10/22/652792/> (дата звернення: 28.12.2020).
25. Dees J. G. The Meaning of «Social Entrepreneurship». URL: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf (дата звернення: 28.12.2020).

REFERENCES

1. Bila, I. S., & Shevchenko, O. O. (2020). *Sotsialna vidpovidalnist' derzhavy ta biznesu yak peredumova rozvytku sotsial'noyi ekonomiky* [Social responsibility of the state and business as a prerequisite for the development of the social economy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky - Scientific Papers NaUKMA. Economics*, 1 (V), 10-15. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18241/Bila_Cotsialna_vidpovidalnist_derzhavy_ta_biznesu.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. Butnyk, O. O. (2017). *Doslidzhennya indeksu shchastya naselennya v konteksti efektyvnoho derzhavnogo upravlinnya* [Research of the population happiness index in the context of effective public administration]. *Investycii: praktyka ta dosvid*, 22, 71-75. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_22_18 [in Ukrainian].
3. Heiets, V. M. (2020). *Sotsializatsiya, sotsial'ni innovatsiyi ta sotsialna vzayemodiya biznesu y derzhavy* [Socialization, social innovations and social interaction of business and the state]. *Ukrains'kij socium*, 3 (74), 9-23. <https://doi.org/10.15407/socium2020.03.009> [in Ukrainian].
4. Golovinov, O. M. (2007). *Social'no orientvana rynkova ekonomika yak model' social'noyi derzhavy* [Socially oriented market economy as a model of the welfare state]. *Ekonomika ta derzhava*, 2, 10-12 [in Ukrainian].
5. Gritsenko, A. A. (2009). *Kapitalizatsiya i sotsializatsiya ekonomiki v retrospektive i perspective* [Capitalization and socialization of the economy in retrospect and perspective]. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/portal> [in Russian].
6. Grychkin, V. O. (2005). *Sotsializatsiya ekonomiky Ukrayiny: teoriya, metodologiya, perspektyvy: monografiya* [Socialization of Ukraine's economy: theory, methodology, perspectives: monograph]. Dnipro: Porohy [in Ukrainian].
7. Gyz', M. M. (2012). *Analiz pokaznikiv ekonomichnogo ta suspil'nogo dobrobutu naselennya* [Analysis of indicators of economic and social welfare of the population]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koyi systemy Ukrayiny*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprsu_2012_36_9 [in Ukrainian].
8. Delini, M. M. (2017). *Social'na zvitnist' v otsinci social'no-ekonomichnoyi vidpovidalnosti pidpryemnyctva* [Social reporting in the assessment of socio-economic responsibility of entrepreneurship]. *Intelekt XXI*, 6, 41-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_6_10 [in Ukrainian].
9. Dopovid' pro stan lyuds'kogo rozvytku za 2019 rik [Report on the state of human development for 2019]. (2019). *wikimedia.org*. Retrieved from https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/2019_UN_Human_Development_Report.svg [in Ukrainian].
10. Zajcev, U. K. (2012). *Sotsializatsiya ekonomiky Ukrayiny ta systemna transformatsiya suspilstva: metodologiya i praktyka: monografiya* [Socialization of the economy of Ukraine and systemic transformation of society: methodology and practice: monograph]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
11. Zdorove zhyttya v Ukrayini naykorotche sered krayin Yevropy - doslidzhennya [Healthy living in Ukraine is the shortest among European countries - research]. (2020). *Correspondent.net* Retrieved from <https://t.me/korrespondentnet/18.10.2020> [in Ukrainian].

12. Kyrylenko, V. I. (2010). *Sotsializatsiya nacional'noyi ekonomichnoyi polityky v suchasnykh umovakh* [Socialization of national economic policy in modern conditions]. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/9317> [in Ukrainian].
13. Kolot, A. M. (2010). *Sotsializatsiya vidnosyn u sferi praci v konteksti stiykogo rozvytku: monografiya* [Socialization of labor relations in the context of sustainable development: monograph]. KNEU [in Ukrainian].
14. Kravchenko, N. V. (2016). *Sotsializatsiya yak factor rozvytku innovatsiynogo potencialu pidpryyemstva v umovakh globalizatsiyi* [Socialization as a factor in the development of innovative potential of the enterprise in the context of globalization]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4961> [in Ukrainian].
15. Misce nezalezhnoyi Ukrainy v indeksah rozvytku [The place of independent Ukraine in development indices]. (2020). *slovoidilo.ua*. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/24/infografika/suspilstvo/misce-nezalezhnoyi-ukrainy-indeksah-rozvytku> [in Ukrainian].
16. Mischuk, G. U., & Pylypchuk, R. R. (2017). *Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: kryteriyi identyfikatsiyi ta problemy rozvytku* [Social entrepreneurship: identification criteria and development problems]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika -Demography and Social Economy*, 2(30), 152-165. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.152> [in Ukrainian].
17. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine] (2020). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. Pan'kova, A. D. (2014). *Vzayemodiya sub'yektiv sotsial'noyi vidpovidal'nosti: kontseptual'ni pidkhody ta napryamy zabezpechennya* [Interaction of subjects of social responsibility: conceptual approaches and directions of providing]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*, 2, 115-118. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2014_2_25 [in Ukrainian].
19. Popadynets', O. V. (2015). *Sotsializatsiya ekonomiky yak nova paradyhma ekonomichnoyi teorii* [Socialization of the economy as a new paradigm of economic theory]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti - Bulletin of Transport Economics and Industry*, 49, 228-231. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_49_46 [in Ukrainian].
20. Statystychnyy zbirnyk Ministerstva finansiv Ukrainy «Byudzhet Ukrainy 2017» [Statistical collection of the Ministry of Finance of Ukraine «Budget of Ukraine 2017»] (2018). *mof.gov.ua*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> [in Ukrainian].
21. Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy na 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]. (2020). State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
22. Stratehiya korporativnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti PrAT «Ukrhydroenerho» [Corporate Social Responsibility Strategy of PJSC Ukrhydroenergo] (2020). Retrieved from https://uhe.gov.ua/stalyy_rozvytok/korporativna-sotsialna-vidpovidalnist [in Ukrainian].
23. Ukrainyina v reytnyakh: yak zminyuvalysya pozytsiyi krayiny za shist' rokiv [Ukraine in the rankings: how the country's position has changed in six years]. (2020). Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/25/infografika/polityka/ukrayina-rejtnyax-yak-zminyuvalysya-pozyciyi-krayiny-shist-rokiv> [in Ukrainian].
24. Shakot'ko, Y. E. (2019). *Etychnyy biznes hlobal'nykh korporatsiy* [Ethical business of global corporations]. *Ekonomichna pravda - Economic truth*, 22.10. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/10/22/652792/> [in Ukrainian].
25. Dees, J. G. (2020). *Znachennya ponyattya «sotsial'ne pidpryyemnytstvo»* [The Meaning of «Social Entrepreneurship»]. Retrieved from http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf

Стаття надійшла до редакції журналу 10.01.2021

I. S. Bila, PhD (Economics), Assoc. Prof. of the Department of Economic Theory
National University of Kyiv Mohyla Academy
04655, Ukraine, Kyiv, H. Skovoroda Str., 2
E-mail: i.bila@ukma.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2000-6198

V. V. Sandugey, PhD (Economics), Assoc. Prof. of the Department of Educational Economics
National Pedagogical Dragomanov University
01054, Ukraine, Kyiv, M. Pirogov Str., 9
E-mail: Vv_sandugei@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9979-5119

SOCIALIZATION OF ECONOMIC SUBJECTS AS A CONDITION FOR THE REALIZATION OF SOCIAL GOALS OF SOCIETY

Socialization of the economy is a process that, on the one hand, involves the subordination of economic processes to the interests of man himself, redistribution of production results, improving working and living conditions in the direction of social goals, and, on the other hand, aimed at assimilating and using social norms, values, patterns of behavior and interaction with society in order to ensure normal functioning. The authors of the article are convinced that the socialization of economic entities is an objective process of development of a market-type economic system and a way to solve its problems. The market transformation of Ukraine's economy has led to a number of negative consequences in the socio-economic life of the country, which necessitates finding mechanisms for optimal participation of economic entities in the implementation of social goals of society. The purpose of the article is to identify the main manifestations of socialization of the state and business in the modern economy in order to determine the level of their socialization in Ukraine in the direction of realization of social goals of society. The novelty of the article is the further development of the separation of manifestations of socialization of economic entities, which allowed to assess the level of socialization of the state and business in Ukraine as insufficient to realize their potential in achieving social goals of society. Research methods: scientific abstraction, analysis, scientific generalization, dialectical logic, deductive method. According to the authors, the main manifestations of socialization of the state are the development of its social responsibility and socialization of the budget, while the socialization of business is confirmed by such aspects of economic life as its social responsibility and the emergence of social entrepreneurship. The analysis of the mentioned manifestations of socialization of economic entities in Ukraine allowed to state that the level of socialization of the state and business is insignificant. The latter is due to the fact that: the level of public welfare is low and is confirmed by Ukraine's place in international rankings; social expenditures of the state budget are insufficient, the coefficient of their socialization is characterized by a declining trend with low living standards; there are no specific mechanisms for spreading social responsibility of business, which has almost no interest, no incentives, no experience of successful implementation of winning projects; incentives on the part of the state for the development of social entrepreneurship are insufficient and public awareness of its importance in solving socio-economic problems is low.

Keywords: socialization of economy, state, social state, business, social responsibility of business, socialization of expenses, social entrepreneurship, social economy.

Cite: Dziuba, N. V. (2021). Sotsialno-ekonomichni nastanovy (oriantatsii) molodi kriz pryzmu subiektyvnykh otsinok [Youth Socio-Economic Guidelines (Orientations) Through Subjective Assessments]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 136-154. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.136>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.136>

JEL Classification: D 6

УДК 316.346.32-053.6

Н. В. ДЗЮБА, канд. соц. наук, старш. наук. співроб.

Державна установа «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

01001, м. Київ, вул. Еспланадна, 17, 4 поверх

E-mail: nataly.dzuba@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4868-4950

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСТАНОВИ (ОРІЄНТАЦІЇ) МОЛОДІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЦІНОК

Статистичні показники економічного розвитку держави не включають суб'єктивні фактори, що характеризують настрої населення країни. Отже, досить оптимістичні оцінки економічних показників України суперечать песимістичним настроям та почуттям української молоді. Актуальність даного дослідження обумовлена тим, що низький рівень задоволеності соціально-економічним становищем України та власними можливостями й перспективами молоді є основою для формування поведінкових орієнтирів, зокрема міграційних настроїв.

Мета статті — проаналізувати ставлення молоді до економічного середовища в Україні, оцінки молоді власного матеріального становища та взаємозв'язок таких суб'єктивних оцінок з міграційними настроями молоді. Застосовано загальнонаукові методи й спеціальні соціологічні методи для обробки та аналізу результатів дослідження «Молодь України — 2018». Згідно з даними опитування «Молодь України — 2018», значна частина молоді (88,9 %) думає, що економічна ситуація в країні за минулий рік погіршилась чи не змінилась. Оцінки молоді свого матеріального становища також песимістичні — 83,3 % молодих людей в Україні оцінюють матеріальне становище своєї сім'ї як середнє або нижче середнього. Новизна дослідження полягає в аналізі взаємозв'язку суб'єктивних оцінок молоді економічного середовища в Україні як середовища для реалізації особистих планів та намірів, оцінки власного матеріального становища та міграційних настроїв. Міграційні настрої молоді передусім формуються на основі незадоволеності економічною ситуацією в країні, низькою оцінкою свого матеріального становища та бажанням його покращення — через бажання заробити грошей чи знайти роботу. Міграційні орієнтації молоді проявляються залежно від їх сформованості. Ступінь сформованості міграційних намірів суттєво залежить від реальної можливості втілити їх у життя: чим нижчий рівень матеріального за-

безпечення, тим більш невизначені міграційні орієнтири. Молоде покоління є потенціалом соціально-економічного відродження України, тому його думки, оцінки та відчуття вкрай важливі для формування адекватної молодіжної політики. Врахування суб'єктивних чинників, які впливають на поведінкові орієнтири молоді, особливо важливі при формуванні обґрунтованої молодіжної політики України та потребують досліджень, аналізу та розробки відповідних інструментів.

Ключові слова: *молодь, задоволеність умовами життя, міграційні настрої, ціннісні орієнтири молоді, поведінкові орієнтири молоді, оцінка матеріального становища.*

Постановка проблеми та актуальність. В аналітичній доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» [1] відмічається, що економічний розвиток України в умовах агресії поступово відновлюється і позитивні темпи росту ВВП дали змогу знизити гостру макроекономічну та соціальну напругу. Так само доволі оптимістично виглядає економічне становище країни за даними, оприлюдненими в звіті «Економічне становище України 2018», підготовленому Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [2]: в 2018 р. проти 2017 р. зафіксовано економічне зростання (зміна реального ВВП), ріст промислового виробництва, ріст експорту товарів, незначний ріст середньої зарплати.

Також оптимістично виглядає рівень розвитку людини в Україні: за інтегральним соціальним показником — Індексом людського розвитку, що включений в Звіт про розвиток людства з Програми розвитку ООН, та складений на основі оціночних даних 2018 року і опублікований 9 грудня 2019 р. [3], Україна посідає 88 місце та входить до групи країн з високим Індексом людського розвитку (ІЛР). ІЛР є комплексним порівняльним показником очікуваної тривалості життя, грамотності, освіти і рівня життя для країн у всьому світі: індекс використовується для оцінки впливу економічної політики на якість життя. Цей сукупний показник іноді вживають як синонім до понять «якість життя» або «рівень життя».

Але згадані вище показники розраховуються на основі кількісних показників: зокрема, ІЛР, хоча і вважається показником рівня життя, розраховується на основі довголіття і здоров'я (індекс очікуваної тривалості життя при народженні), знання (індекс середньої тривалості навчання і очікуваної тривалості навчання) і гідного рівня життя (індекс ВНД на душу населення). Ці показники не враховують багато суб'єктивних чинників: духовний та моральний розвиток людини, задоволеність життям, впевненість у майбутньому, планування економічної активності, міграційні настрої тощо. При створенні систем оцінки соціально-економічного розвитку країни саме поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників є значною проблемою.

Врахування суб'єктивних чинників при оцінці соціального та економічного становища країни є значною проблемою при формуванні системи оцінки і для України. Це особливо важливо з огляду на доволі песимістич-

ні настрої українців, і особливо молодого покоління країни. Так, песимістичні настрої молоді, незадоволеність власним рівнем життя, невпевненість у можливості власного розвитку може не лише негативно впливати на перспективи економічного розвитку країни, а й стати однією з причин трудової міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях з 1960-х рр. використовується термін «суб'єктивне самовідчуття задоволеністю життям» або «суб'єктивне благополуччя» (*subjective well-being (SWB)*). У психології «задоволеність життям» аналізують як складний конструкт, який визначається великою кількістю особистісних детермінант. В економіці застосовують цю категорію як суб'єктивну оцінку якості життя. «Суб'єктивне благополуччя» відображає особисте сприйняття людиною свого стану і складається з трьох частин: «афекту» (сукупності почуттів і настроїв людини), щастя і задоволеності життям: щастя розглядається як деякий стан людини, при якому позитивні емоції превалюють над негативними, задоволеність життям — це суб'єктивна оцінка індивідом його економічного і соціального становища [4; 5].

Б. Стівенсон (B. Stevenson) і Дж. Вулферс (J. Wolfers) [6] провели дослідження з використанням великих масивів даних і з'ясували, що ефект доходу на щастя є, він лінійний, і кожен додатковий долар доходу приносить додаткове задоволення і в розвинених країнах, і в країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою. Ця лінійна залежність така само для багатих і бідних. Опитування всередині країн і міждержавні дослідження показали, що навіть у багатих країнах, у тому числі в США, збільшення доходів супроводжується збільшенням задоволеності життям. Тобто національне щастя зростає зі зростанням доходів.

Таку лінійну залежність підтвердили дані різних опитувань та досліджень [7, 8]. Висновки пізніших напрацювань такі: рівень щастя однаково залежить від доходу (між країнами і всередині країн); з ростом доходів рівень щастя та, природно, задоволеності життям збільшується, і в середньому, при інших рівних умовах, не має ефекту насичення. Дискусії з цього приводу точаться донині, оскільки така лінійна залежність простежується не завжди.

У цьому контексті слід згадати про результати досліджень, відомі в літературі як парадокс Істерліна (Easterlin) [9], що послужили базою для дискусії про розбіжності між об'єктивними і суб'єктивними показниками благополуччя. Згідно з ними, в довгостроковій перспективі 10 років і більше економічне зростання не справляє значущого ефекту на рівень щастя в суспільстві. На сьогодні не досягнуто консенсусу в теоретичних поясненнях ступеня розриву між цими індикаторами та відсутня узгодженість в оцінці взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного благополуччя у країнах, що розвиваються, і країнах із перехідною економікою.

Для країн із перехідною економікою така залежність не завжди справджується, що і природно з огляду на усталений за радянських часів рівень очікувань та стереотипів щодо умов життя. Як пише Н. Чінакова (N. Chinkova) [10], відхилення від лінійної залежності російські економісти С. Гурієв (S. Guriev) і Є. Журавська (E. Zhuravs'ka) пояснюють трьома чинниками: перший — це макроекономічна нестабільність: як наслідок зниження задоволеності життям і в розвинених країнах, і в країнах із перехідною економікою; другий — зниження якості і доступності суспільних благ: у людей в країнах із перехідною економікою були сформовані очікування щодо кількості і якості цих благ у минулому, коли ці блага були безкоштовними і прийнятною якості, тому це негативно вплинуло на задоволеність життям; третій — це вік: молоді люди в країнах із перехідною економікою так само щасливі, як і в розвинених країнах, а літні люди більш нещасні. Залежність задоволеності життям від віку в розвинених країнах має вигляд U-подібної кривої: задоволеність спочатку падає з віком до 35—40 років, потім починає рости і до 80—88 років досягає рівня 18-річних людей, а в країнах із перехідною економікою виявлена інша ситуація — з віком літні люди завжди менш щасливі ніж молодь.

Актуальність обраної теми. Уявлення людей про умови власного життя, суб'єктивні оцінки стану економіки країни загалом є важливими факторами формування суспільних настроїв та поведінкових орієнтирів. Особливо це стосується молодого покоління України, так як молодь знаходиться в активній стадії процесу становлення і розвитку особистості, освоєння соціальних норм, культурних цінностей і зразків поведінки тощо. В той же час суспільство постійно в різних формах, різними способами і з різним ефектом задає особистості орієнтири соціально прийнятної поведінки та мислення. Це, зі свого боку, стимулює процеси формування власних поведінкових стратегій через освоєння організуючих і орієнтуючих імпульсів, що йдуть від суспільства. Саме від задоволеності умовами власного життя, оцінки своїх можливостей для розвитку та матеріального благополуччя, умовами, що складаються в країні, залежить те, як людина налаштована.

Для молоді України характерним є низький рівень задоволеності соціально-економічним становищем України та власними можливостями й перспективами: на основі суб'єктивних оцінок благополуччя формуються уявлення особи про власне майбутнє, складаються плани та наміри, формуються поведінкові орієнтири. Одним із індикаторів, який відображає уявлення молоді щодо перспектив країни і своїх власних перспектив у країні, можна вважати міграційні настрої.

Високий рівень трудової чи освітньої міграції, особливо серед молоді, наразі є нагальною проблемою для України. Як зазначає Е. Лібанова (E. Libanova), «загальна чисельність українських трудових мігрантів, які одно-

часно працюють за кордоном, коливається від 1,5 до 5,0 млн осіб» [11, с. 13] і в той же час «велика частина активного, мобільного і конкурентоспроможного населення пов'язують можливості радикальних змін із зовнішньою міграцією. Загальна низька оцінка і ситуації в країні, і свого індивідуального життя, що акумулюється індексом соціального самопочуття, трансформується в бажання багатьох українців, особливо молодих, активних і конкурентоспроможних, виїхати за кордон на постійне місце проживання або на роботу чи навчання» [11, с. 11].

Серед молоді превалюють поведінкові орієнтації на трудову і освітню міграцію. Так, за матеріалами Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, 42 % учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти орієнтовані на роботу за кордоном, тоді як 33,5 % — на роботу в Україні (не визначилися 23,9 %) [12, с. 21].

Молоде покоління є потенціалом соціально-економічного відродження України, тому його думки, оцінки, відчуття вкрай важливі для формування адекватної молодіжної політики. Врахування суб'єктивних чинників, які впливають на поведінкові орієнтири молоді, особливо важливі при формуванні обґрунтованої молодіжної політики України та потребують досліджень, аналізу та розробки відповідних інструментів.

Мета даного дослідження — проаналізувати ставлення молоді до економічного середовища в Україні, оцінки молоді власного матеріального становища та взаємозв'язок таких суб'єктивних оцінок з міграційними настроями молоді.

Новизна роботи. Полягає в аналізі взаємозв'язку суб'єктивних оцінок молоді економічного середовища в Україні як середовища для реалізації особистих планів та намірів, оцінки власного матеріального становища та міграційних настроїв. Автором виявлені відмінності в міграційних настроях серед молоді з різним рівнем матеріального становища.

Виходячи з визначеної мети, доцільно проаналізувати на основі масових опитувань, що проводились останнім часом в Україні, ціннісні орієнтири молодого покоління, оцінку економічного середовища країни та власного матеріального положення молоді, взаємозв'язок матеріального положення та зайнятості й міграційних настроїв молоді.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано загальнонаукові й спеціальні соціологічні методи: метод «тріангуляції» (узагальнення інформації з різних джерел), системний, традиційний, порівняльний; структурно-функціональний аналіз для дослідження взаємозв'язку суб'єктивних оцінок молоді та поведінкових орієнтирів, зокрема міграційних настроїв; методи математичної і статистичної обробки даних для аналізу результатів дослідження «Молодь України — 2018» [13], проведеного товариством з обмеженою відповідальністю «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, в розробці інструмента-

рію якого автор брала участь¹ — для дослідження особливостей ставлення молоді до економічного середовища та власного матеріального становища; для зіставлення впливу ставлення до власного матеріального становища на міграційні настрої молоді та з'ясування основних характеристик міграційних намірів.

Для комплексного аналізу виконано вторинний аналіз даних різних соціологічних досліджень, проведених соціологічною компанією GfK Ukraine (загальнонаціональне опитування «Українське покоління Z»), Київським міжнародним інститутом соціології.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають В. Гаврілюк і Н. Трікоз, потреби, інтереси, здібності та цінності особистості — взаємодіючі елементи моральної свідомості та поведінки людини [14]. Ціннісні орієнтири, які акумулюють у собі потреби, інтереси й цінності особистості, формують поведінкові орієнтири та, за інших сприятливих обставин, впливають на прийняття рішень та поведінку особи. В той же час у суб'єктивних оцінках суспільного середовища проявляються ціннісні орієнтири особистості: оцінка суспільного середовища, його економічної, політичної та соціальної складових оцінюються людиною з точки зору особистих пріоритетів, засвоєних соціальних норм, культурних цінностей і зразків мислення та поведінки, а також, що не менш важливо, з точки зору реалізації власних можливостей. Передусім це стосується молодого покоління країни, бо молоді знаходиться в активній стадії процесу становлення і розвитку особистості, пошуку власних шляхів реалізації, планування власного життя.

Думки молоді про стан економіки країни та оцінки власного рівня життя засновані на повсякденному особистому досвіді й задоволеності тим, як складається життя, та носять суб'єктивний характер. Але такі думки також акумулюють у собі суб'єктивні оцінки ознак змін в економічній ситуації країни: динаміку споживчих цін, подорожчання чи здешевлення іноземної валюти, зниження чи підвищення заробітків і навіть звільнення, можливості людей для відпочинку та розваг, думки про те, що відбувається в країні. Негативна оцінка стану економіки країни загалом, матеріальних умов життя впливає на формування відчуття незадоволеності своїм життям.

Доволі оптимістичні оцінки економічних показників України ідуть урозріз з настроями та відчуттями українців. Серед української молоді преvalюють в основному песимістичні оцінки щодо змін економічної ситуації в Україні, що відбувались за останній рік.

І хоча унікальність і своєрідність індивідуальної системи цінностей кожної молодої особи, як підкреслюють Г. Католик та Г. Софінська [15], визначає її ставлення до основних сфер життя — до світу, інших людей і са-

¹ Звіт за результатами дослідження є у вільному доступі в мережі Інтернет, але автор мала доступ до масиву даних, сформованого в програмі SPSS.

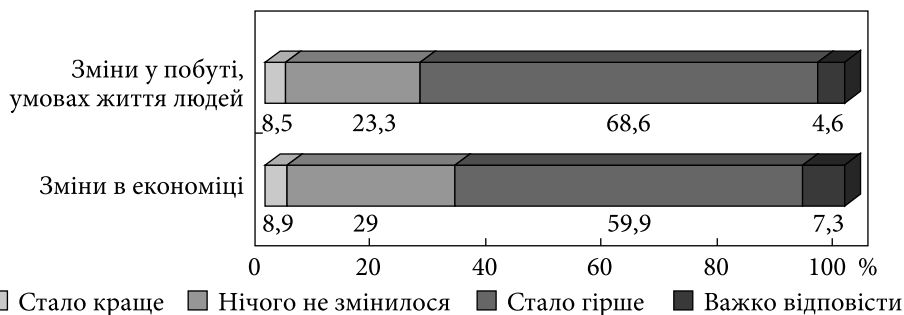

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «На Ваш погляд, які зрушення відбулися протягом останнього року в окремих галузях життя країни: В економіці? В побуті, умовах життя людей?»

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

мих себе, наразі негативні оцінки економічного середовища характерні для більшості молоді України.

За даними дослідження «Молодь України — 2018» [13], проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, переважна більшість молоді вважає, що ситуація в економіці країни та в умовах життя стала гірше або не змінилась (рис. 1): за оцінками 88,9 % респондентів ситуація в економіці країни погіршилась або не змінилась за останній рік, 91,9 % молодих людей вважають, що у побуті та умовах життя так само ситуація погіршилась або не змінилась.

Загалом негативна оцінка молоді зрушень в економіці України та у побуті й умовах життя українців відображає негативне сприйняття соціально-економічного середовища для життя, реалізації своїх прагнень та надій. Така оцінка суголосна зі становищем країни у світі — Україна відстає від більшості розвинених країн майже за усіма соціально-економічними критеріями і залишається на узбіччі світових інноваційних систем, що гальмує подальший соціально-економічний розвиток.

На тлі негативних оцінок економічного середовища та матеріального становища економічне благополуччя є ціннісним орієнтиром для значної частини молоді України, що підтверджують опитування, зокрема, за даними загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z», проведеного у липні-серпні 2017 р. соціологічною компанією GfK Ukraine на замовлення Центру «Нова Європа» [16]. Економічні питання, необхідність заробити гроші на прожиття — у центрі турбот молодих людей в Україні, що досить природно з огляду на те, що лише 1 % респондентів зазначили, що вони мають усе «для гідного рівня життя». Слід відмітити, що за даними дослідження саме фінансова ознака є визначальною, за словами учасників фокус-груп, для щасливої країни — такої країни, яка забезпечує можливість знайти роботу, отримувати соціальні послуги, можливість мати

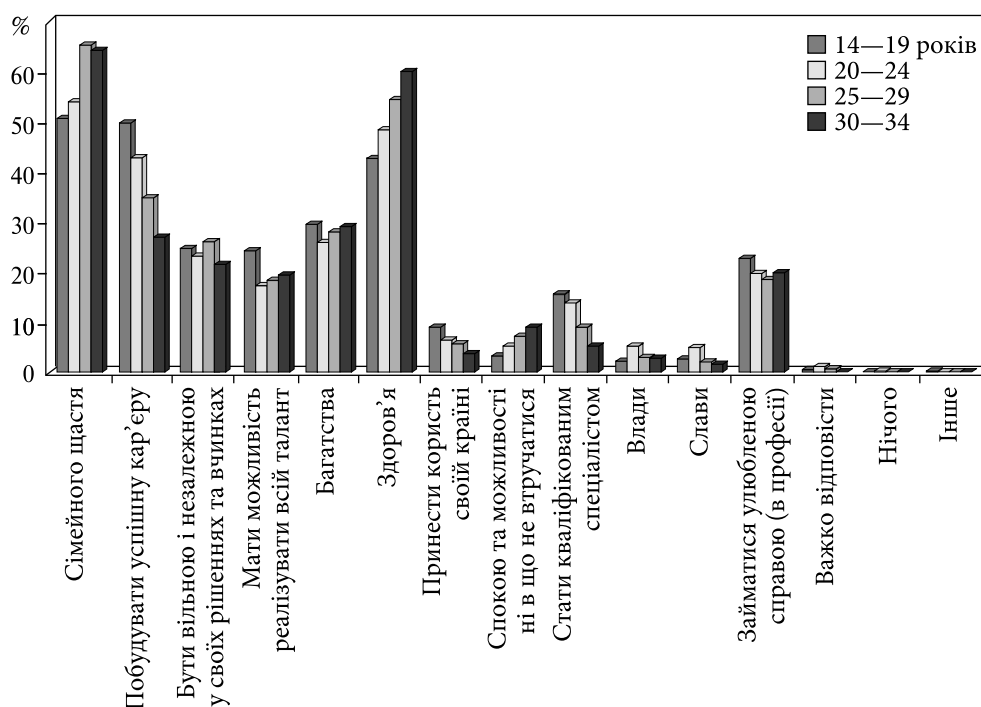

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання «Чого найбільше Ви хотіли б досягти в житті?» серед різних вікових груп, %.

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

гідну заробітну плату. Серед молодих людей віком 21—24 роки і 25—29 років прагнення бути багатим та мати успішну кар'єру поступається бажанню мати дітей. Успішна кар'єра і економічне благополуччя входять до числа основних пріоритетів української молоді: успішну професійну самореалізацію вважають важливою 83 % української молоді, тоді як 78 % опитаних вважають важливим і дуже важливим стати або бути багатими.

Суголосні прагнення молоді, хоча і дещо менш підтримувані молодими людьми, зафіксовані й вже згадуваним дослідженням «Молодь України — 2018». Так, за даними опитування (рис. 2.), молодь передусім прагне сімейного щастя та здоров'я (60 % та 53 % опитаних відповідно), також 36,6 % опитаних молодих людей бажають побудувати успішну кар'єру та 28 % прагнуть багатства. У різних вікових групах уподобання та прагнення дещо відрізняються, хоча загалом ці ціннісні орієнтири залишаються основними для всіх вікових груп.

Ціннісні орієнтири молоді в основному тяжіють до сімейного щастя та здоров'я й до матеріального забезпечення власного життя через побудову успішної кар'єри (що опосередковано свідчить про бажання статків) та багатства як такого, що досить природно з огляду на доволі песиміс-

тичні оцінки економічного середовища. На другий план відходять такі «непрактичні» прагнення, як бажання влади, слави, навіть можливості реалізувати свій талант та бути вільним та незалежним у своїх рішеннях.

Так, за даними всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного в травні-червні 2019 р. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) [17], рівнем своєї матеріальної забезпеченості задоволені 22 %, не задоволені — 57 %. За даними того ж дослідження, в середньому своїм життям трохи більше задоволені молоді люди, ніж старші: серед молодих людей (18—29 років) тим, як складається їхнє життя, задоволені 58 %, не задоволені — 12 %, серед людей у віці 30—49 років задоволені 51 %, не задоволені — 16 %, серед старших 50 років задоволені 41 %, не задоволені — 25 %.

Як відзначають Р. Григор'єв і Т. Мордасова, задоволеність життям залежить від ряду факторів. Ознаками, що позитивно впливають на задоволеність життям, є сприятливе соціальне середовище, гарне здоров'я, можливості відпочинку, розваг та творчості, задоволеність професійною діяльністю, бачення власних перспектив, можливості для особистісного росту і не в останню чергу — задовільне матеріальне становище. Незадоволеність життям формується, якщо матеріальне становище сприймається як незадовільне, також впливають низька оцінка здоров'я, депресія, низька самооцінка та оцінка власної значущості, низька соціальна активність тощо.

Відчуття задоволеності життям залежить передусім від фінансового становища: люди, в яких воно краще, частіше відзначають, що задоволені тим, як складається їх життя, ніж бідні. За даними дослідження «Молодь України — 2018», половина молодих людей в Україні оцінюють матеріальне становище своєї сім'ї як середнє: 50,2 % відзначають, що загалом на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання неможливе (рис. 3).

Найнижче оцінюють своє матеріальне становище молоді люди у віці 30—34 роки (рис. 3): 4,5 % опитаних відзначили, що ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше; лишень на харчування та на придбання необхідних недорогих речей 32 %; загалом на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання не можуть собі дозволити 49,2 %; тільки 13,3 % відмітили, що живуть забезпечено, але зробити деякі покупки поки що не можуть. Помітний більший оптимізм щодо свого матеріального становища молодих людей 14—19 років проти молоді 20-ти років та старше: серед них найменша доля тих, хто відповів, що «ледве зводить кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше» та «вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей» — 24,7 % опитаних (проти молодих людей 20—24 років — 31,9 %, 25—29 років — 34,3 %, 30—34 років — 36,5 %).

Більш позитивні оцінки молоді до 20 років свого матеріального становища скоріш за все пояснюються тим, що більшість із них у цьому віці

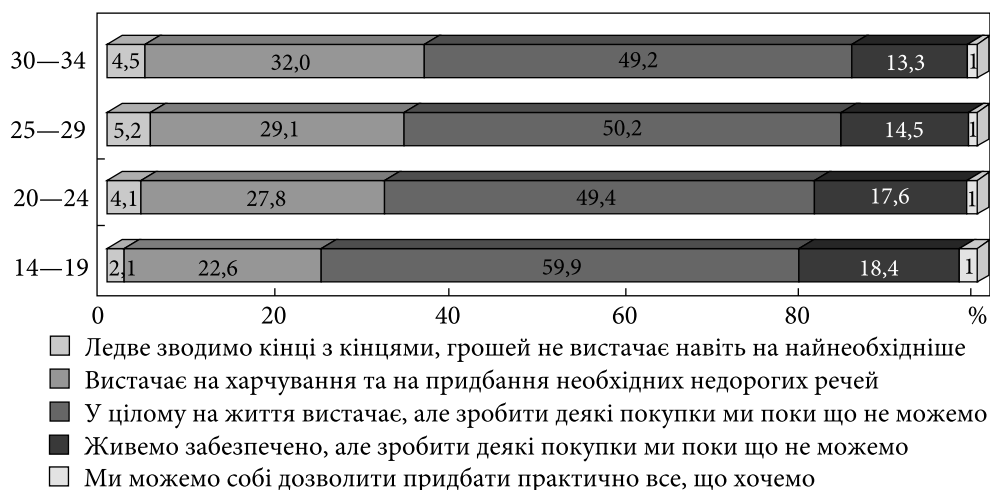

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання «Яке в цілому матеріальне становище вашої сім'ї?» у різних вікових групах, у %.

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

знаходиться на утриманні батьків і проблеми власного забезпечення чи забезпечення своєї сім'ї ще не актуальні для них.

Саме складне матеріальне становище змушує молодь жити з батьками. За даними загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z», переважна більшість учасників (14—29 років) — 65 % — мешкають у домі батьків (у домі батьків живуть 67 % молодих людей віком від 21 до 24 років та 46 % віком з 25 до 29 років).

Зростання частки молодих людей, які мешкають зі своїми батьками, — це світова тенденція. Кількість молодих людей, які живуть із батьками або найближчими родичами, досить висока і в європейських країнах: в Євросоюзі (молодь віком від 16 до 29 — 28 країн) — 66,1 %, особи віком від 14 до 29 років в Сербії — 67 %, в Румунії — 71 %, особи віком від 18 до 27 років в Албанії — 84 % [18]. Наприклад, у Великій Британії у 2013 р. 26 % осіб віком від 20 до 34 років жили зі своїми батьками. За даними Європейського бюро статистики, у Швеції молодь припиняє жити з батьками в середньому у 20 років, у Данії — в 21. До 25 років залишають батьківський дім молоді люди у Великій Британії, Франції, Німеччині. Натомість у південних країнах ЄС спостерігається зворотна тенденція — в Італії молодь починає мешкати самостійно в середньому у 30 років, в Іспанії — у 29 років [19].

Труднощі одержання статусу самостійної автономної особистості, тобто досягнення статусу дорослості, низький рівень економічного положення молоді, матеріальна, економічна та психологічна залежність молодих людей від суспільства та батьків, складнощі у працевлаштуванні за-

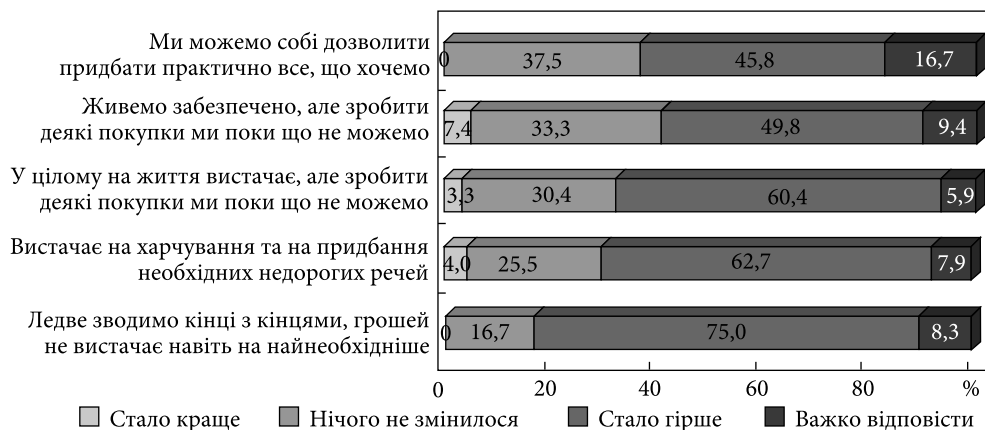

Рис. 4. Розподіл відповідей на запитання «На Ваш погляд, які зрушення відбулися протягом останнього року в окремих галузях життя країни: В економіці?» серед молоді з різним рівнем матеріального забезпечення, у %.

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

важають економічному самовизначенню молоді в Україні. Наслідком цього є падіння рівня життя молоді.

Негативні оцінки зрушень в економіці України превалюють у молодих людей з низьким матеріальним становищем (рис. 4): 75 % молоді оцінюють своє матеріальне становище як «ледве зводимо кінці з кінцями»; 62,7 % молодих людей, яким вистачає на харчування та придбання найнеобхідніших речей. Серед молодих людей в Україні зі зростанням рівня матеріального забезпечення збільшується частка тих, хто вважає, що в економіці нічого не змінилось.

Оцінка власного матеріального забезпечення передусім залежить від структури зайнятості молоді. За даними дослідження «Молодь України — 2018», матеріальне становище сімей молодих людей, що займаються підприємницькою діяльністю, є найвищим — 46,2 % з них відзначили, що живуть забезпечено, серед них немає таких, хто ледве зводить кінці з кінцями (табл. 1). Серед молодих людей, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, також немає тих, хто ледве зводить кінці з кінцями, більше половини оцінює своє матеріальне становище як «У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання неможливе», хоча значною є частка тих, хто живе забезпечено, але зробити деякі покупки поки що не може (18,9 %).

Схожі за своїм матеріальним положенням ті, хто має постійну або тимчасову роботу: половина зайнятої на такій роботі молоді відмітили, що загалом на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання неможливе; менше третини з них вистачає на харчування та придбання

необхідних недорогих речей. Досить високий, порівняно з іншими, рівень матеріального забезпечення відмічений серед студентів, учнівської молоді та тих, хто не працює, але активно шукає роботу — в основному через те, що учнівська та, меншою мірою, студентська молодь перебуває на утриманні батьків.

Частка молодих людей, які не працюють за станом здоров'я або є інвалідами, викликає найбільше занепокоєння: значна їх частина (66,7 %) ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає на найнеобхідніше, іншій частині (33,3 %) — вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей.

Таблиця 1. Оцінка молоді матеріального становища своєї сім'ї серед молоді з різними формами зайнятості, %

Форми зайнятості («Скажіть, будь ласка, чи працюєте Ви зараз?»)	Оцінка молоді свого матеріального становища («Яке в цілому матеріальне становище вашої сім'ї?»)					
	Загалом серед молоді	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідне	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	В цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання не можемо собі дозволити	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не можемо	Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо
Маєте постійну роботу	50,4	34,9	55,0	50,3	46,3	52,0
Маєте тимчасову роботу	16,7	27,7	17,1	16,3	14,2	12,0
Індивідуальна трудова діяльність, фермерство, особистий або сімейний бізнес	1,9	0,0	1,2	2,2	2,3	4,0
Підприємець	0,6	0,0	0,3	0,5	1,9	0,0
Учень, студент	16,1	12,0	11,5	16,9	22,0	24,0
У декретній відпустці (відпустка по догляду за дитиною)	5,1	4,8	6,5	4,8	3,2	0,0
Веду домашнє господарство та (або) виховую дітей (домогосподар/ка)	2,6	8,4	1,7	3,0	1,6	0,0
Не працюю за станом здоров'я, інвалід	0,2	2,4	0,0	0,1	0,0	0,0
Не працюю, але активно зайнятий(а) пошуками роботи	3,8	6,0	4,0	2,9	5,5	8,0
Не працюю і не зайнятий(а) пошуками роботи в теперішній час	2,6	3,6	2,3	2,7	2,9	0,0
Відмова / Немає відповіді	0,3	0,0	0,3	0,4	0,0	0,0

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

Уявлення людей про умови власного життя, суб'єктивні оцінки стану економіки країни загалом є важливими факторами формування суспільних настроїв. Серед молоді превалюють поведінкові орієнтації на трудову та освітню міграцію, залежно від свого матеріального становища (табл. 2).

Серед молодих українців поширені міграційні настрої — 43,5 % опитаної молоді задекларували свої міграційні настрої, на противагу 56,5 % тих, хто хоче жити в Україні. Особливо виділяються молоді українці, які ледве зводять кінці з кінцями, — серед них найменше тих, хто хоче жити в Україні — 40 % опитаних. 3-поміж них також найбільше тих, хто, можливо, хотіли би попрацювати за кордоном якийсь час, але повернутись (35,7 %) та тих, хто шукає таку можливість (19 %). Саме серед молодих людей, що мають низький рівень доходів та оцінюють матеріальне становище своєї сім'ї досить низько, найбільш яскраво проявляється бажання емігрувати, насамперед щоб покращити своє матеріальне забезпечення.

Міграційні настрої молоді проявляються по-різному. Так, можна виділити три рівні поведінкових настроїв залежно від їх сформованості: найбільш чіткі орієнтири на міграцію проявляються у тих, хто «шукає»

Таблиця 2. Наміри мігрувати серед молоді з різним рівнем матеріального становища своєї сім'ї, %

Наміри мігрувати молоді («Чи хочете Ви емігрувати з України?»)	Оцінка молоді свого матеріального становища («Яке в цілому матеріальне становище вашої сім'ї?»)				
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на найнеобхідніше	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого використання не можемо собі дозволити	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не можемо	Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо
Ні, я хочу жити в Україні	40,5	56,7	57,8	56,6	50,0
Можливо, хотіли б повчитися за кордоном якийсь час, але потім повернутись	2,4	6,5	5,5	9,4	4,2
Можливо, хотіли б попрацювати за кордоном якийсь час, але повернутись	35,7	21,5	20,8	17,2	16,7
Так, я планую це зробити найближчим часом	2,4	2,6	4,6	5,8	16,7
Так, я шукаю таку можливість	19,0	12,6	10,9	10,4	12,5
Інше	0,0	0,2	0,4	0,6	0,0

Джерело: результати соціологічного дослідження «Молодь України — 2018».

таку можливість; меншою мірою орієнтовані на міграцію молоді люди, котрі планують це зробити найближчим часом; ті міграційні настрої, які проявляються в бажанні («можливо, хотіли б») повчитися або попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернутись — найменш чітко сформовані. Прикметно, що найменш чітко сформовані орієнтири на міграцію — передусім трудову, ніж освітню, — поширені серед тих молодих людей, які найнижче оцінюють своє матеріальне становище.

У той же час найчіткіше сформовані орієнтири на міграцію, поширені серед найменшої групи молоді, яка оцінює своє матеріальне становище як «ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо». Очевидно, що ступінь міграційних намірів суттєво залежить від реальної можливості її реалізувати.

Серед тієї частки молоді, яка проявила свої міграційні настрої (43,5 % опитаних) найбільш поширеними причинами є: «щоб заробити грошей / заради матеріального добробуту» (відмітили 46,9 % молодих людей, які виявили орієнтацію на міграцію), «в Україні зараз немає таких можливостей для роботи, як в інших країнах» (33,6 %), «хочу одержати досвід життя в іншій країні» (24,9 %) та «в Україні немає реальної демократії і законності» (24 %). Покращення свого матеріального становища — через бажання заробити грошей чи знайти роботу — основна причина сформованих міграційних настроїв, основою яких є незадоволеність своїм матеріальним становищем та економічною ситуацією в країні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Матеріальні умови життя людей, які в узагальненому вигляді часто описуються словами «рівень життя», їх суб'єктивне сприйняття, думки молоді з приводу економічного розвитку країни є відображенням не тільки суспільних настроїв молодого покоління та оцінок соціального клімату, а й оцінкою середовища для особистісного розвитку, самореалізації та реалізації особистих бажань, прагнень та планів.

Мінливість та нестабільність умов економічного середовища, загалом кризовий характер економіки країни потребують від молоді гнучкості та швидкої адаптації до зовнішніх умов, що актуалізує питання оцінки молоддю власного економічного благополуччя, можливостей для реалізації своїх прагнень та цінностей. Незадоволеність економічною ситуацією в країні та своїм матеріальним становищем слугують основою для формування міграційних настроїв молоді.

Доволі оптимістичні оцінки економічних показників України ідуть урозріз з настроями та відчуттями української молоді, серед якої превалюють в основному песимістичні оцінки: переважна більшість молоді вважає, що ситуація стала гірше або не змінилась в економіці країни (88,9 % молоді) та у побуті та умовах життя (91,9 %). Так само песимістично молодь оцінює і рівень забезпечення своєї сім'ї.

Враховуючи, що ціннісні орієнтири молоді в основному зосереджені на практичних аспектах власного життя, і на другий план відходять такі «непрактичні» прагнення, як бажання влади, слави, навіть можливості реалізувати свій талант та бути вільним та незалежним у своїх рішеннях, природними видаються орієнтації на міграцію, передусім трудову. Міграційні настрої формуються на основі незадоволеності своїм матеріальним становищем та економічною ситуацією в країні під впливом різних чинників, серед основних є бажання покращення свого матеріального становища — через бажання заробити грошей чи знайти роботу.

Міграційні настрої молоді проявляються по-різному, залежно від їх сформованості. Найбільш чітко сформовані орієнтири на міграцію серед групи молодих людей, які можуть собі дозволити придбати практично все, що хочуть. Це свідчить, що ступінь сформованості міграційних намірів суттєво залежить від реальної можливості втілити їх у життя: чим нижчий рівень матеріального забезпечення, тим більш невизначені міграційні орієнтири.

Уявлення людей про умови власного життя — це суб'єктивний фактор. Але задоволеність умовами є основою для позитивного погляду на саме життя, що дуже впливає на відчуття молоді щодо власних можливостей прожити «своє» життя, реалізуватися.

Майбутній розвиток України залежить від успіху молоді, тих, хто завтра відіграватиме провідну роль у суспільних процесах. Це обумовлює важливість формування та реалізації ефективної молодіжної політики держави, яка максимально відповідатиме потребам молоді людини та водночас держави. З огляду на викладене вище, пріоритетами у державній молодіжній політиці повинні бути напрямки, орієнтовані на покращення матеріального становища та поліпшення соціально-економічного середовища, тому що саме задовільний (або сприймається як достатній) рівень життя є основою для соціального становлення і розвитку молодого покоління. Саме тоді, коли будуть надаватися достатні гарантії та умови для всебічного розвитку молоді особи, молодь буде здатна і матиме бажання спрямовувати свій потенціал відповідно до інтересів суспільства у всі сфери своєї життєдіяльності. Відсутність такої політики або її неадекватне втілення призводять до серйозних кризових явищ у молодіжному середовищі й у всьому суспільстві загалом. Саме сприятливі соціально-економічні умови слугують базою для реалізації місії сучасної молоді як провідника соціальних змін, економічного розвитку й технічного прогресу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році: Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД. 2018. 688 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-09/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf (дата звернення: 13.02.2020).

2. Кубів С. Економічне становище України 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ekonomichne-stanovishche-ukrayini-2018> (дата звернення: 13.08.2019).
3. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century / United Nations Development Programme, New York, NY: UN Plaza. 2019. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (дата звернення: 13.08.2019).
4. Busseri M. A., Sadava S. W. A review of the tripartite structure of subjective well-being: Implications for conceptualization, operationalization, analysis, and synthesis. *Personality and Social Psychology Review*. 2011. N 15 (3). P. 290.
5. Tov W., Diener E. Subjective well-being. *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology*. 2013. Vol. 3. URL: https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.ru/&httpsredir=1&article=2651&context=soass_research (дата звернення: 20.08.2021).
6. Stevenson B., Wolfers J. Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. Brookings Papers on Economic Activity. *Economic Studies Program*. The Brookings Institution. 2008. Vol. 39 (1 (Spring)). P. 1—102. <http://doi:10.3386/w14282>
7. Inglehart R., Foa R., Peterson C., Welzel C. Development, Freedom, and Rising Happiness: A Global Perspective (1981—2007). *Perspectives on Psychological Science*. 2008. Vol. 3. N. 4. P. 264—285. <http://doi:10.1111/j.1745-6924.2008.00078>
8. Graham C. The Pursuit of Happiness: An Economy of Well-Being. Brookings Institution Press, 2011.
9. Easterlin R. A. The Happiness-Income Paradox Revisited / R. A. Easterlin, A. McVey (et al.); Institute of Labor Economics (IZA). *IZA Discussion Papers*. 2010. N 5799. URL: <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf> (дата звернення: 05.08.2019).
10. Чинакова Н. Экономика счастья: современные исследования и дискуссии. *Мир экономики и управления*. 2016. № 1. С. 101—116.
11. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 11—26. <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.011>
12. Молодь на ринку праці: навички ХХІ століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2018 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.
13. Молодь України — 2018 / Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с.
14. Гаврилук В. В., Трикоз Н. А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход). *Социологические исследования*. 2002. № 1. С. 96—105.
15. Католик Г. В., Софінська Г. В. Ціннісні орієнтації сучасної «золотої молоді». *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т. 7. Вип. 37. С. 88.
16. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. // Фонд ім. Фрідріха Еберта. 2017. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (дата звернення: 13.08.2019).
17. Сахно Ю. Задоволеність українців різними аспектами життя та тим, як складається життя в цілому: прес-реліз / Київський міжнародний ін-т соціології. 2019. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=882&page=1&t=7#> (дата звернення: 13.08.2019).

18. Голуб А. Кохання без поспіху. Портрет української сім'ї. *Тиждень UA*. 2018. URL: <https://tyzhden.ua/Society/209165> (дата звернення: 20.08.2021).
19. Токарьук О. Чому молодь із «покоління двотисячних» живе з батьками. *Hromadske*. 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/molod-iz-pokolinnia-dvotysiachnykh-zhyve-z-batkamy> (дата звернення: 20.08.2021).

REFERENCES

1. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi: Analitychna dopovid do shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the internal and external situation of Ukraine in 2018: Analytical report to the annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine] (2018). Natsionalnyi instytut strateichnykh doslidzhen - National institute for strategic studies. *niss.gov.ua*. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-09/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf [in Ukrainian].
2. Kubiv, S. (2018). *Ekonomichne stanovyshche Ukrainy 2018* [Economic Situation of Ukraine 2018]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ekonomichne-stanovishche-ukrayini-2018> [in Ukrainian].
3. Human Development Report 2019 Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. (2019). United Nations Development Programme, New York, NY: UN Plaza. Retrieved from <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
4. Busseri, M. A., & Sadava, S. W. (2011). A review of the tripartite structure of subjective well-being: Implications for conceptualization, operationalization, analysis, and synthesis. *Personality and Social Psychology Review*, 15 (3), 290.
5. Tov, W., & Diener, E. (2013). Subjective wellbeing. *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology*, 3. Retrieved from https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.ru/&httpsredir=1&article=2651&context=soss_research
6. Stevenson, B., & Wolfers, J. (2008). *Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox*. Brookings Papers on Economic Activity. Economic Studies Program. The Brookings Institution, 39(1 (Spring), 1-102. [https:// DOI 10.3386/w14282](https://doi.org/10.3386/w14282)
7. Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., & Welzel, C. (2008). Development, Freedom, and Rising Happiness: A Global Perspective (1981-2007). *Perspectives on Psychological Science*, 3 (4), 264-285. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00078>
8. Graham, C. (2011). *The pursuit of happiness: An economy of well-being*. Brookings Institution Press.
9. Easterlin, R. A., & McVey, A. (et al.). (2011). The Happiness-Income Paradox Revisited. Institute of Labor Economics (IZA). *Discussion Papers*, 5799. Retrieved from <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf>
10. Chinakova, N. (2016). *Ekonomika schastya: sovremennyye issledovaniya i diskussii* [The Economics of Happiness: Current Research and Discussion]. *Mir ekonomiki i upravleniya - World of Economics and Management*. 16 (1), 101-116 [in Russian].
11. Libanova, E. M. (2018). *Zovnishni trudovi mihratsii ukraintsev: masshtaby, prychny, naslidky* [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and the Social Economy*, 2 (33), 11-26. <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.011>
12. Molod na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kariery. Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovni Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2018 roku) (2019) [Youth in the labor market: 21st century skills and career building. Annual report to the President of Ukraine,

- the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (following the results of 2018)]. Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky [State Institute of Family and Youth Policy]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Molod Ukrainy - 2018. Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia (2018) [Youth of Ukraine - 2018: Results of representative sociological research]. Kyiv, Ukraine: DP «Redaktsiia informatsiinoho biuletenia «Ofitsiynyi visnyk Prezydenta Ukrainy» - Editorial of the newsletter «Official Bulletin of the President of Ukraine [in Ukrainian].
 14. Havryliuk, V. V., & Trykoz, N. A. (2002). *Dynamyka tsennostnykh oryentatsyi v peryod sotsyalnoi transformatsyy (pokolennnyi podkhod)* [Dynamics of value orientations during the period of social transformation (generational approach)]. *Sotsyolohycheskye yssledovaniia - Sociological researches*, (1), 96-105 [in Russian].
 15. Katolyk, H. V., & Sofinska, H. V. (2014). *Tsinnisni oriiientatsii suchasnoi «zolotoi molodi* [Value orientations of modern «golden youth»]. *Aktualni problemy psykholohii - Current problems of psychology*, 7, (37), 85-96 [in Ukrainian].
 16. Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriiientyry: rezultaty zahalnonatsionalnoho opytuvannia 2017 r. [Ukrainian generation Z: values and landmarks: the results of a nationwide poll in 2017]. (2017) Kyiv, Ukraine: Fond im. Fridrikha Eberta. Retrieved from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf [in Ukrainian].
 17. Sakhno, Yu. (2019). *Zadovolenist ukraintsiv riznymi aspektamy zhyttia ta tym, yak skladaetsia zhyttia v tsilomu: pres-reliz* [Satisfaction of Ukrainians with different aspects of life and how life is made in general: a press release]. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologhii - Kiev International Institute of Sociology. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=882&page=1&t=7#> [in Ukrainian].
 18. Holub, A. (2018). *Kokhannia bez pospikhu. Portret ukraïnskoi sim'i* [Love without haste. Portrait of a Ukrainian family]. *Tyzhden UA*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/Society/209165> [in Ukrainian].
 19. Tokariuk, O. (2017). *Chomu molod iz "pokolinnia dvotysiachnykh" zhyve z batkamy*. [Why young people from the "generation of two thousand" live with their parents]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/molod-iz-pokolinnia-dvotysiachnykh-zhyve-z-batkamy> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.03.2020

N. Dziuba, PhD (Sociology), Senior Research Fellow,
State Institution "State Institute of Family and Youth Policy",
01001, Kyiv, street Esplanade, 17, 4th floor
E-mail: nataly.dziuba@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4868-4950

YOUTH SOCIO-ECONOMIC GUIDELINES (ORIENTATIONS) THROUGH SUBJECTIVE ASSESSMENTS

State statistical indicators of the economic development do not include subjective factors affecting country's population. So, rather optimistic assessments of Ukraine's economic indicators contradict pessimistic moods and feelings of Ukrainian youth. The relevance of this study is due to the fact that the Low level satisfaction with the socio-economic situation in Ukraine and own opportunities and prospects of Ukrainian youth is the basis for the formation of behavioral guidelines, in particular, migratory moods. The purpose of this study is to analyze the attitude of young people to the economic environment in Ukraine, young people's assessments of their own financial situation, and the relationship of such subjective

assessments to the migratory moods of young people. The study used general scientific methods and special sociological methods to process and analyze the results of the study "Youth of Ukraine - 2018". According to the survey "Youth of Ukraine - 2018", a significant part of young people (88.9 %) thinks that economic situation became worse or didn't change during last year. Youth assessments of their financial situation are also pessimistic - 83.3 % of young people in Ukraine assess their family's financial situation as average or below average. The novelty of this study is to analyze the relationship between youth subjective assessments of economic environment in Ukraine as an environment for the implementation of personal plans and intentions, youth assessments of their financial situation and youth migratory attitudes. Migratory moods of young people are formed on the dissatisfaction with their financial situation and the economic situation in the country under the influence of various factors, among the main ones are the desire to improve their financial situation - through the desire to earn money or find a job. Migratory moods of young people are manifested to varying degrees depending on their formation. The degree of formation of migration intentions significantly depends on the real possibility of their implementation: the lower the level of material security, the more uncertain the migration guidelines. The young generation is a potential for the socio-economic revival of Ukraine, so its opinion, its assessments, its feelings are extremely important for the formation of adequate youth policy. Taking into account subjective factors which affect the behavioral orientations of young people is especially important in the formation of reasonable youth policy of Ukraine, and requires research, analysis and development of instruments based on such analysis.

Keywords: youth, satisfaction with living conditions, migratory moods, values of youth, behavioral guidelines of youth, assessment of financial situation.

Cite: Kychko, I. I. (2021). Zhytlove budivnytstvo v Ukraini u konteksti urbanistychnykh ta demografichnykh zmin [Urban Processes in Ukraine in the Context of Housing and Demographic Change]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (45), 155-168. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.155>

<https://doi.org/10.15407/dse2021.03.155>
UDK 911.375.1:[332.83:728.1(1-21)+314.114](477)
JEL CLASSIFICATION: L74

І. І. КИЧКО, д.е.н., проф., проф. кафедри управління персоналом та економіки праці
Національний університет «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95
E-mail: ira41215@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1110-4177

ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ УРБАНІСТИЧНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗМІН

У статті обґрунтовано, що перебіг урбаністичних процесів, високий рівень смертності, міграції, диференціації доходів населення України впливають на житлове будівництво, житлову сферу, адже чисельність жителів міст скорочується повільніше, ніж жителів невеликих міст, сіл та селищ за рахунок меншого рівня природного скорочення населення міст та міграційного приросту, стимулюючи попит на житло у містах. Метою статті є систематизація чинників взаємовпливу житлового будівництва, демографічних процесів, нерівномірності заселення територій в Україні та обґрунтування коригуючих заходів житлової політики щодо запобігання негативних наслідків урбанізації. Побудована схема впливу процесів урбанізації, природного приросту населення, задоволення потреби в житлі на житлове будівництво. Проведене дослідження дало можливість зробити висновок, що при зниженні доходів населення зменшується обсяг продажу замських будинків, у новобудовах більшим попитом починають користуватись квартири-студії, та одно-двокімнатні квартири. У процесі використання методу анкетування обґрунтовано, що рівень задоволення потреб (у тому числі потреб у житлі) у сільській місцевості значно менший ніж в місті. Визначено, що забезпечення потреби в житлі передбачає вирішення таких завдань: нарощування обсягів житлового будівництва, скорочення аварійного житлового фонду, проведення якісного капітального ремонту житла, розвиток ринку іпотеки та ринку оренди житла тощо. Запропоновані заходи стимулювання житлового будівництва та ремонту житла розглядаються як коригуючий чинник вирівнювання заселення територій в Україні з метою зниження екологічного навантаження на мегаполіси, міста, а також вирівнювання рівня щільності проживання населення в Україні. Аргументовано, що у межах програми соціальної відповідальності будівельного бізнесу доцільно стимулювати на рівні держави будівельні компанії ремонтувати аварійне житло із

встановленням нормативів окремо для сільських та міських територій з активним використанням організаційно-правових, фінансових інструментів державного стимулювання, надання державою субсидій забудовникам, які реалізують проєкти розвитку міських та сільських територій на відшкодування понесених витрат із ремонту, перепрофілювання аварійного житлового фонду.

Ключові слова: демографічні процеси, урбанізація, житлове будівництво, потреби в житлі, населення, сільська місцевість.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 11 Цілей сталого розвитку «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості міст і населених пунктів» передбачено: зробити більш доступним безпечне і недороге житло; зменшити негативний екологічний вплив міст, забезпечити розширення у довгостроковій перспективі масштабів екологічної стійкості урбанізації та сталого планування населених пунктів; підтримувати традиційні для України зв'язки (економічні, екологічні, соціальні) між міськими і сільськими районами [13]. Натомість проблема забезпечення житлом населення України не вирішена. Не враховані потреби населення міст та сіл у розвитку комунальної, соціальної інфраструктури. Відсутній взаємозв'язок між реалізацією державних, місцевих стратегій розвитку територій, рівнем заселення міст та сіл тощо [1, с. 28].

Як відомо, наслідками процесів урбанізації є збільшення мешканців міст у силу більш високого рівня зайнятості, рівня доходів, комфортних умов проживання, доступу до транспортної інфраструктури, культурних цінностей та ін. Процеси урбанізації мають і негативні наслідки, серед яких варто виділити збільшення екологічного навантаження (висока концентрація канцерогенних речовин у повітрі, генерування великої кількості відходів), високий попит на житло, що провокує спекулятивні ціни тощо.

Перебіг урбаністичних процесів, рівень смертності та народжуваності, високий рівень міграції, збільшення диференціації доходів населення України впливають на житлове будівництво, житлову сферу. З одного боку, збільшується пропозиція на вторинному ринку житла (особливо у невеликих містах та селах) у зв'язку зі скороченням населення, а з іншого — при купівлі житла у забудовників висуваються більш високі вимоги до підвищеного рівня комфортності, екологічності матеріалів, оригінальності планування житла, розвинутість інфраструктури (школи, дитячі садки, ігрові площадки, амбулаторії на території житлового комплексу). Висока вартість комунальних послуг є вагомим чинником збільшення попиту на малогабаритне, але комфортне житло.

Актуальність обраної теми. Низька ефективність та високий рівень зносу внутрішніх інженерних комунікацій функціонуючого житлового фонду, обмеженість можливостей для їх модернізації актуалізують питання ремонту. Нерівномірність розміщення житлових будівель та ділових споруд у містах та селах, недостатній розвиток соціальної, транспортної

інфраструктури (соціальна інфраструктура в сільській місцевості потребує значних фінансових та організаційних зрушень, а нові забудови в містах реалізуються без урахування можливостей транспортної інфраструктури) актуалізують питання інфраструктурного будівництва паралельно із житловим будівництвом. Усе це підвищує актуальність дослідження житлового будівництва з врахуванням урбаністичних тенденцій, демографічних чинників та поглиблення соціальної диференціації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. М. Новіков (Novikov) детально обґрунтував доцільність функціонування в Україні іпотечного кредитування житлового будівництва на ощадно-позикових принципах [9]. В. О. Омельчук (Omel'chuk) визначив пріоритети будівництва доступного житла. Простежено тенденції в житловому будівництві, на ринку нерухомості, забезпеченні житлових умов в Україні в працях В. С. Заяць (Zayats'), С. В. Полякової (Polyakova), Л. М. Черенко (Cheren'ko), В. С. Шишкіна (Shyshkin) та інших провідних учених Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [3, 4]. У працях Ю. Л. Когатько (Kohat'ko) проведено дослідження потреб населення України з покращення житлових умов [7]. У той же час потребує уточнення можливість коригування урбаністичних та демографічних процесів через продуману житлову політику.

У зв'язку з цим **метою статті** є систематизація чинників взаємовпливу житлового будівництва, демографічних і урбаністичних процесів в Україні та обґрунтування коригуючих заходів житлової політики щодо запобігання негативним наслідкам урбанізації.

Новизна полягає у розробці наукових підходів, які розкривають житлове будівництво України як коригуючий чинник урбаністичних і демографічних процесів за рахунок урівноваження умов житлового будівництва у містах та селах.

Методи дослідження базуються на: системному підході для виявлення взаємозалежностей між рівнем задоволення потреби в житлі, рівнем доходу, урбаністичними процесами та житловим будівництвом; анкетуванні для визначення рівня задоволення потреб у житлі. Також використано графічний метод, метод аналізу, узагальнення, дедукції для дослідження обсягів житлового будівництва та розробки пропозицій щодо стимулювання житлового будівництва.

Виклад основного матеріалу. Рівень задоволення житлових потреб населення є важливим індикатором загальної якості життя. Умови проживання є обов'язковим компонентом матеріального добробуту і водночас проявом соціальної диференціації. Обмеженість доступу до житла уповільнює темпи економічного зростання, провокує соціальні та політичні конфлікти [5, с. 94].

На фоні загального скорочення населення України чисельність жителів міст скорочується повільніше, ніж жителів невеликих міст, сіл та селищ

за рахунок меншого рівня природного скорочення населення міст та міграційного приросту.

Як відомо, на рівень смертності впливають крім ендегенних факторів, зумовлюваних захворюваннями та природним старінням, й екзогенні, спричинені зовнішнім впливом на організм. Однією із екзогенних причин смертності є соціально-економічні (у тому числі житлові) умови життя, адже вони здатні викликати емоційні і фізіологічні зрушення в організмі.

Народжуваність — процес, який детермінується потребами людини, але на який також впливають соціально-економічні, зокрема житлові умови. Однією із причин кризи народжуваності в Україні є зменшення самої потреби в дітях. Для подолання демографічної кризи, підвищення рівня народжуваності крім покращення матеріального стану сімей необхідно: на рівні суспільної свідомості формувати потребу сім'ї мати більше однієї дитини; створити економічні умови для розширеного відтворення населення, підвищення потенційних можливостей молоді як найбільш продуктивної частини населення шляхом удосконалення зайнятості, освіти, медицини та ефективної міграційної й житлової політики.

Для визначення рівня задоволення потреб у житлі як ключової потреби фізичного існування було проведено опитування¹ жителів України різних областей, різного віку та освіти. З метою визначення числа респондентів для участі в анкетуванні оцінки складових потреб особистості, що забезпечує репрезентативність вибірки, використано формули математичної статистики [8, с. 361—364]:

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{N \cdot \alpha^2 + t^2 \cdot p \cdot q} \quad (1)$$

де: n — обсяг вибірки; N — обсяг генеральної вибірки; p — імовірність здійснення події; q — імовірність нездійснення події; α — рівень значущості (гранична похибка вибірки, яка характеризує її точність $\alpha = 0,05$). Якщо рівень значущості прийняти $\alpha = 0,05$ (ймовірність отримання достовірних результатів опитування $p = 95\%$), то критичне значення розподілу Стюдента буде становити $t = 1,96$. Величина добутку $p \cdot q = 0,25$, оскільки ймовірність здійснення події p невідоме, а також і здійснення, і нездійснення події є рівноможливим $p = q = 0,5$. Таким чином, за заданих умов дослідження обсяг вибірки, яка буде репрезентативною, повинна бути не менше ніж:

$$n = \frac{45600000 \cdot 1,96^2 \cdot 0,25}{45600000 \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,25} \approx 384 \quad (2)$$

¹ Опитування жителів України щодо рівня задоволення особистих потреб проведено автором самостійно.

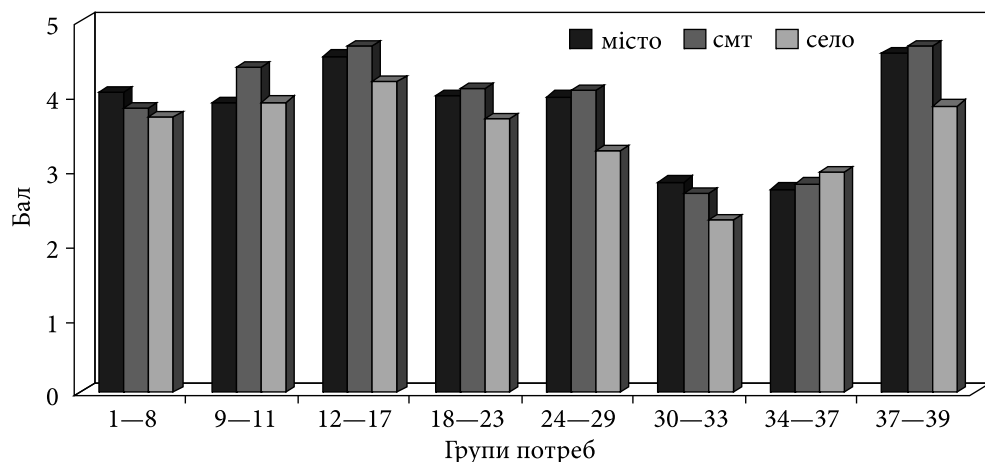

Рис. 1. Середньозважена оцінка груп потреб за місцем проживання респондентів
Джерело: розроблено автором.

Для участі в опитуванні всього було залучено 451 особу, які представляли різні верстви населення за такими ознаками: вік, стать, місце проживання, освіта, рівень доходів.

Оцінка результатів проводилась шляхом порівняння отриманих середньозважених оцінок за окремими потребами (пункти 1—39 анкети) та за групами потреб (потреби фізичного існування (пункти 1—8); сімейні потреби (9—11); соціально-комунікативні потреби (12—17); соціально-економічні потреби (18—23); духовно-інтелектуальні потреби (24—29); інституційні потреби (30—33); екологічні потреби (34—37); інформаційні потреби (37—39)). Для різних категорій опитаних у межах визначеної ознаки були встановлені такі групи: вік — 16—35 років та більше 35 років; стать — чоловіча, жіноча; місце проживання — місто, селище міського типу, село; освіта — середня, неповна вища, вища; рівень доходів — низький, середній, високий.

За результатами дослідження встановлено, що місце проживання є суттєвим чинником впливу на рівень задоволення потреб. У жителів сільської місцевості потреби фізичного існування, зокрема потреби в житлі задовольняються на значно нижчому рівні ніж у жителів міст, зокрема за рахунок: рівня комфортності житла (відсутності централізованого опалення, водопостачання та водовідведення, санвузлів тощо), якості (нині інколи і відсутності) транспортної інфраструктури, що ускладнює процес придбання товарів для задоволення потреб фізичного існування тощо (рис. 1).

Ефективність житлової політики оцінюється не тільки за мірою розв'язання безпосередньо проблеми забезпечення населення житлом, отримання доходу бізнес-структурами, зайнятими у житловому будівництві,

але і за мірою інтегрування політики у житловому будівництві до механізму економічного зростання.

У Національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір», розробленій провідними фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, вірно констатується той факт, що «...спостерігається висока концентрація населення у міських агломераціях. ...Міграційне збільшення міського населення спричиняє зростання рівня техногенного забруднення, загострення транспортних та житлово-комунальних проблем і потреб у розгалуженні мережі інфраструктури переробки чи захоронення твердих промислових і побутових відходів. Територіальна соціально-економічна поляризація та розвиток агломерацій в Україні обумовили виникнення провідних просторових ареалів — метрополісів» (Київ (входить до складу світової метрополісної мережі), Харків, Одеса, Дніпро, Львів) [13, с. 17]. Відбувається послаблення функцій сіл, розташованих у межах транспортної доступності.

В. С. Шишкін серед чинників впливу на житлове будівництво слушно виділяє збільшення щільності проживання. Концентрація бізнес-структур у містах призводить до їх зростання. Укрупнення міст та формування міських агломерацій є причиною зростання цін на житло та землю. Збільшення щільності проживання призводить до урбанізації [15].

Урбанізаційні процеси спричиняють соціо-еколого-економічну неоднорідність у функціонуванні території, значні міграційні потоки сільських мешканців до міст і навпаки [10]. Чинниками урбанізації є наявність і доступність ресурсів, наявність високих зарплат і робочих місць, логістична доступність, кращі умови житлового масиву, наявність закладів соціального, освітнього й розважального характеру тощо.

В Україні різниться щільність міського і сільського населення (високий рівень в економічних центрах та прилеглих до них територій з високою господарською активністю та наднизькою у віддалених сільських поселеннях та малих містах) [13, с. 148]. За оцінками Світового банку, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, переважна більшість міст України втрачає населення [12]. Вводиться в експлуатацію житлової площі в містах значно більше ніж в селах (рис. 2).

Співвідношення між обсягом споживчих та неспоживчих витрат залежить від доходу сім'ї. Чим він вищий, тим більшою є питома вага неспоживчих витрат. Якщо говорити про витрати на житло, то у 2010—2019 рр. вони зросли з 9,2 % до 14,6 % сукупних витрат домогосподарств за рахунок зростання витрат на оплату житлово-комунальних послуг, які за зазначений період зросли з 7,6 % до 13 %. Витрати на житло за 2010—2019 рр. залишились на рівні 1,3—1,6 % від сукупних витрат домогосподарств (рис. 3).

На макроекономічному рівні простежується прямий взаємозв'язок між доходами населення і обсягом продажів на первинному ринку житла. При

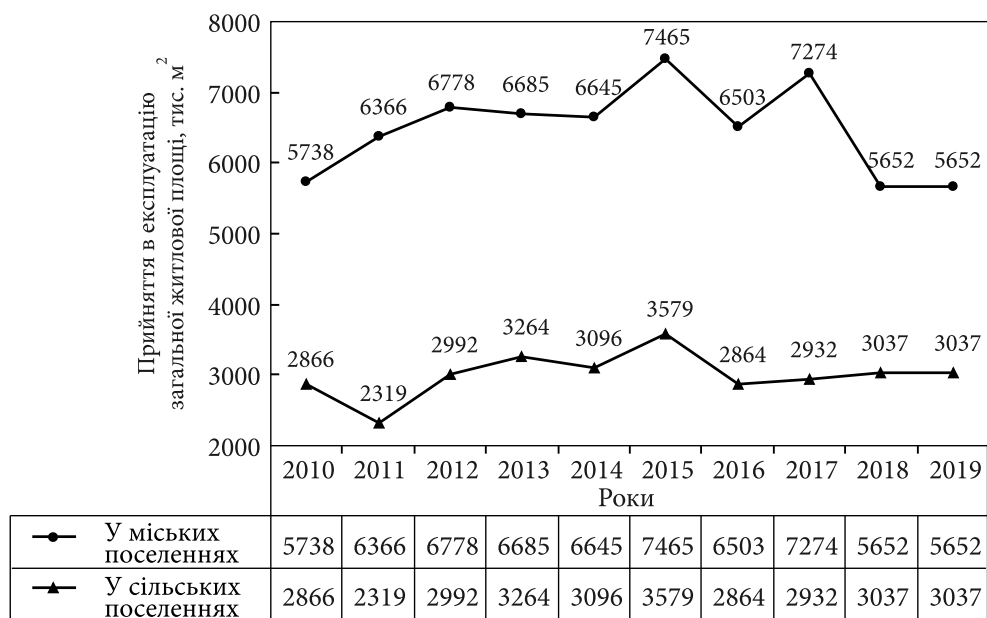

Рис. 2. Динаміка прийнятої в експлуатацію загальної житлової площі (тис. м²)
Джерело: побудовано автором за даними Держстату України [1].

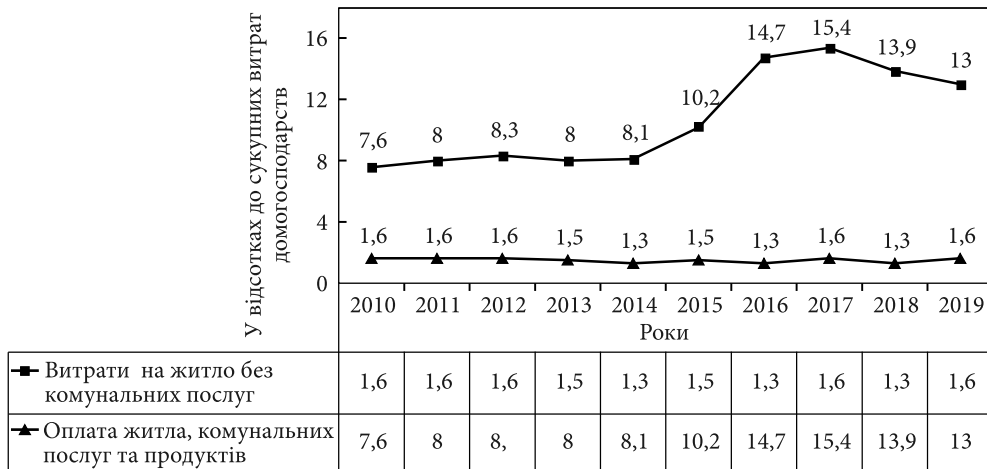

Рис. 3. Витрати на житло та комунальні послуги у структурі сукупних витрат домогосподарств
Джерело: побудовано автором за даними Держстату України [1].

зниженні доходів зменшується обсяг продажу замських будинків, у новобудовах найбільшим попитом користуються квартири-студії, та одно-двокімнатні квартири.

Вимирання сіл та малих міст, знелюднення українських чорноземів актуалізують дослідження процесів урбанізації перш за все у питанні створення соціально-економічних умов існування сіл та невеликих міст. Лише за активної державної політики можливо сформувати мотиваційні механізми проживання у сільській місцевості. На першому місці стоїть проблема створення робочих місць у селах та малих містах, підвищення рівня комфорту при проживанні та наявність соціальної та транспортної інфраструктури.

При визначенні заходів стимулювання житлового будівництва потрібно враховувати як економічний, так і соціальний аспекти [6, с. 18]. Соціальний ефект полягає у задоволенні потреб населення у житлі, ліквідації різкої диференціації між заселенням міст і сіл, а економічний обумовлюється тим, що продукція житлового будівництва через дохід суб'єктів бізнесу у будівельній сфері, відтворення кваліфікованої робочої сили впливає на економічне зростання країни, її національне багатство.

Стимулювання житлового будівництва у невеликих містах та селах, помірний розмір оренди доцільно розглядати як один із чинників деурбанізаційних процесів (рис. 4).

Забезпечення потреби в житлі передбачає вирішення таких завдань: нарощування обсягів житлового будівництва, скорочення аварійного житлового фонду, проведення якісного капітального ремонту житла, розвиток ринку іпотеки та ринку оренди житла тощо. Для створення умов з метою підвищення обсягів житлового будівництва необхідно сприяти: доступності житла шляхом використання власних і позикових коштів при його купівлі, зокрема, знижуючи процентні ставки по іпотечних кредитах; дієвості механізму розвитку орендного житла та індивідуального житлового будівництва; модернізації виробничої бази та зниженню адміністративних бар'єрів у житловому будівництві.

Стосовно значення та перспектив використання іпотечних механізмів у стимулюванні житлового будівництва думки вчених різняться. Так, О. В. Омельчук стверджує, що вплив іпотеки на житлове будівництво незначний, адже в Україні сформувалась модель іпотеки, яка забезпечує попит на найбільш дороге житло з боку забезпечених верств населення [11, с. 137]. Як вірно зазначає В. М. Новіков, іпотека сприяє прискоренню будівництва житла і його доступності. «... Іпотечний кредит... — це інструмент і ресурс забезпечення сім'ї житлом, підвищення соціального статусу людини, демографічного відтворення» [9, с. 97].

Ринок оренди є альтернативою придбанню житла у власність, дає змогу більш гнучко підходити до вирішення житлового питання. Розвиток ринку орендного житла уможливорює підвищення рівня забезпеченості житлом для різних груп населення, сприяє доступності найму житла та підвищенню територіальної мобільності населення. Додаткова перевага

Рис. 4. Напрями житлового будівництва та ремонту житлового фонду в Україні в контексті демографічних змін та урбаністичних процесів

Джерело: розроблено автором.

розвинутого ринку такого житла полягає в тому, що подібний формат задовольнятиме потреби різних соціальних груп. Наявність на ринку оренди житла різного класу дає можливість сім'ям вибрати відповідне житло залежно від поточного доходу і досить швидко змінити його в разі будь-яких змін, наприклад, збільшення сім'ї, зміни рівня доходів. Спостерігається тенденція до скорочення середніх площ квартир.

Для зменшення кількості непридатних до життя житлових будинків у сільській місцевості та аварійного житлового фонду у містах планується реалізація таких заходів:

- встановлення чітких критеріїв визнання непридатності для життя будинків в силу їх аварійності, небезпечності для життя і здоров'я;
- розширення набору інструментів надання матеріальної (грошової допомоги) для відновлення аварійного житлового фонду чи проведення за згодою мешканців відселення із аварійних будинків;
- розробка комплексних програм розвитку міських і сільських територій. У межах програми соціальної відповідальності бізнесу варто стимулювати на рівні держави будівельні компанії ремонтувати аварійне житло зі встановленням нормативів окремо для сільських та міських територій. Доречним при цьому є використання організаційно-правових, фінансових інструментів державного стимулювання, надання державою субсидій забудовникам, які реалізують проекти розвитку міських та сільських територій, на відшкодування понесених витрат із ремонту, перепрофілювання аварійного житлового фонду.

Для капітального ремонту житлового фонду планується реалізація таких заходів:

- вдосконалення системи управління капітальним ремонтом та посилення системи контролю за реалізацією програми соціальної відповідальності бізнесу в частині капітального ремонту аварійних будинків у сільській місцевості та в містах;
- синхронізація термінів проведення робіт програми капітального і поточного ремонту з іншими програмами соціальної відповідальності будівельних компаній;
- синхронізація термінів капітального і поточного ремонту з іншими програмами підвищення якості середовища в рамках однієї території з метою формування комплексного підходу по ремонту та благоустрою сільських територій та мікрорайонів у містах.

Для розвитку інфраструктури планується реалізація заходів:

- відновлення соціальної інфраструктури у сільській місцевості;
- збільшення рівня оподаткування, зокрема розміру земельного податку, у містах для стимулювання перенесення виробничих, торгівельних, переробних підприємств у сільську місцевість. Різниця в оподаткуванні має бути співрозмірна із різницею в транспортних витратах між містом і селом;

- залучення до реалізації програм соціальної відповідальності бізнесу забудовників громадян, громадські організації.

Для розвитку підприємств будівельної галузі та для імпортозаміщення у будівництві передбачено такі заходи:

- стимулювання розвитку сучасних будівельних підприємств, підвищення прозорості ринку та рівня конкуренції серед організацій в галузі будівництва;

- проведення імпортозаміщення за рахунок проведення технологічного переозброєння та модернізації підприємств будівельної галузі;

- зниження імпорту, збільшення попиту на вітчизняну продукцію, стимулювання експортно орієнтованих виробництв будівельних матеріалів тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Доступний розмір оренди, будівництво житла, соціальної та транспортної інфраструктури у невеликих містах та селах доцільно розглядати як один із чинників деурбанізаційних процесів. Пріоритетами у житловому будівництві у містах та селах має бути: нарощування обсягів житлового будівництва, скорочення аварійного житлового фонду, проведення якісного капітального ремонту житла, розвиток ринку іпотеки та ринку оренди житла тощо.

Діяльність будівельних компаній з будівництва житла у сільській місцевості доцільно розглядати як напрям соціальної відповідальності бізнесу. Житло в сільській місцевості необхідно будувати паралельно з будівництвом об'єктів соціальної інфраструктури та об'єктів промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року: Аналітична доповідь. Київ: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 84 с.
2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (дата звернення: 04.02.2021).
3. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання: Електронне вид. / Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін, В. С. Заяць, Ю. Л. Когатько, О. А. Васильєв та ін.; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. К., 2020.
4. Заяць В. С. Розвиток житлового будівництва як фактор формування житлових умов населення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 137—151. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.137>
5. Кичко І. І. Методичні питання забезпечення потреби в житлі. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 4. С. 92—100.
6. Кичко І. І. Елементи системного підходу до управління та фінансування соціальної сфери. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 2. С. 17—21.
7. Когатько Ю. Л. Поліпшення житлових умов населення України: оцінка, потреби. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 4 (38). С. 86—102. <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.086>
8. Лапач С. Н., Чубенко А. В. Статистика в науке и бизнесе. Київ: МОРИОН, 2002. 639 с.

9. Новіков В. М. Удосконалення фінансування житлового будівництва. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3 (34). С. 86—99. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086>
10. Обиход Г. О., Бойко В. В. Агломерації урбоурального типу як форма сучасного світового процесу урбанізації: розвиток та екологічна безпека. URL: <http://ecos.kiev.ua/news/view/768> (дата звернення: 10.01.21).
11. Омельчук В.О. Регулювання ринку доступного житла в Україні: монографія. Київ: ТОВ Пан Тот, 2010. 192 с.
12. Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції та розвитку: Україна. Огляд урбанізації, Звіт Світового банку № ACS15060, Вашингтон 2015. 218 с. URL: <https://city2030.org.ua/ua/document/ukraine-oglad-urbanizacii> (дата звернення: 10.01.21).
13. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
14. Цілі сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 10.01.21).
15. Шишкін В. С. Демографічні фактори житлових умов населення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 152—164. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.152>

REFERENCES

1. Analiz derzhavnykh stratehichnykh dokumentiv Ukrainy shchodo vrakhuvannya adaptovanykh dlya Ukrainy Tsiley Staloho Rozvytku do 2030 roku: Analitychna dopovid' [Analysis of state strategic documents of Ukraine to take into account the Sustainable Development Goals for 2030 adapted to Ukraine: Analytical report] (2017). Kiev: Instytut suspil'no-ekonomichnykh doslidzhen'. 84 p. [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/ nas_rik_u.html; [in Ukrainian].
3. Cheren'ko, L. M., Polyakova, S. V., Shyshkin, V. S., Zayats, V. S., Kohat'ko, Yu. L., & Vasyly'yev, O. A. et al. (2020). *Zhytlovi umovy naseleennya: chynnyky, suchasnyy stan i polityka rehulyuvannya* [Housing conditions of the population: factors, current state and regulatory policy]. NAN Ukrainy, Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy. Electronic edition, Kiev [in Ukrainian].
4. Zayat's, V. S. (2019). *Rozvytok zhytloвого budivnytstva yak faktor formuvannya zhytlovykh umov naseleennya* [Development of housing construction as a factor in the formation of living conditions of the population]. *Demohrafiya ta sotsial'na polityka - Demography and social economy*, 2 (36), 137-151. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.137> [in Ukrainian].
5. Kychko, I. I. (2012). *Metodychni pytannya zabezpechennya potreby v zhytli* [Methodical issues of housing needs]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini - Formation of market relations in Ukraine*, 4, 92-100 [in Ukrainian].
6. Kychko, I. I. (2006). *Elementy systemnoho pidkhodu do upravlinnya ta finansuvannya sotsial'noyi sfery* [Elements of a systematic approach to the management and financing of the social sphere]. *Ukrayina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of work*, 2, 17-21 [in Ukrainian].
7. Kohat'ko, Yu. L. (2019). *Polipshennya zhytlovykh umov naseleennya Ukrainy: otsinka, potreby* [Improving the living conditions of the population of Ukraine: assessment, needs]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy*, 4 (38), 86-102. <https://doi.org/10.15407/dse2019.04.086> [in Ukrainian].

8. Lapach, S. N., & Chubenko, A. V. (2002). *Statistika v nauke i biznese* [Statistics in science and business]. Kiev: MORION. 639 p. [in Russian].
9. Novikov, V. M. (2018). *Udoskonalennya finansuvannya zhytloвого budivnytstva* [Improving the financing of housing construction]. *Demohrafiya ta sotsial'na polityka - Demography and social economy*, 3 (34), 86-99. <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086> [in Ukrainian].
10. Obykhod, H. O., & Boyko, V. V. (2019). *Ahlomeratsiyyi urborural'noho typu yak forma suchasnoho svitovoho protsesu urbanizatsiyyi: rozvytok ta ekolohichna bezpeka* [Urban agglomerations as a form of modern world process of urbanization: development and ecological safety]. Retrieved from <http://ecos.kiev.ua/news/view/768> [in Ukrainian].
11. Omel'chuk, V. O. (2010). *Rehulyuvannya rynku dostupnoho zhytla v Ukrayini* [Regulation of the affordable housing market in Ukraine]. Kiev: TOV Pan Tot, 192 p. [in Ukrainian].
12. World Bank (2015). International Bank for Reconstruction and Development: Ukraine. Urbanization Review, World Bank Report no. ACS15060. Washington, 2015. 218 p. Retrieved from <https://city2030.org.ua/ua/document/ukraina-oglad-urbanizatsii> [in Ukrainian].
13. Ukrayins'ke suspil'stvo: mihratsiynny vymir [Ukrainian society: migration dimension]: nat. report. *Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny*. Kyiv, 2018, 396 p. [in Ukrainian].
14. Tsili staloho rozvytku [Sustainable development goals]. Retrieved from <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/> [in Ukrainian].
15. Shyshkin, V. S. (2019). *Demohrafichni faktory zhytlovykh umov naseleennya* [Demographic factors of living conditions of the population]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy*, 1 (35), 152-164. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.152> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 16.02.2021

I. I. Kychko, Dr. Sc. (Economics), Prof., Prof. of the Department of Personnel Management and Labor Economics of the National University "Chernihiv Polytechnic" 14035, Ukraine, Chernihiv, Shevchenko Str., 95
E-mail: ira41215@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1110-4177

URBAN PROCESSES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF HOUSING AND DEMOGRAPHIC CHANGE

It is substantiated within the article that the course of urban processes, high level of mortality, migration, income differentiation of the population of Ukraine affects housing construction, housing sector; as the number of urban residents is declining more slowly than the number of residents of small cities, villages and settlements due to a lower level of natural population decline and migratory growth, stimulating the demand for housing in cities. The purpose of the article is to systematize the factors of interaction of housing construction, demographic and urban processes in Ukraine, and substantiate the corrective measures of housing policy to prevent the negative effects of urbanization. The scheme of the impact of the processes of urbanization, natural increase of the population of the need satisfaction for habitation on housing construction is developed. In the process of using the questionnaire method, it is substantiated that the level of satisfaction of needs (including housing needs) in rural areas is much lower than in the city. The study made it possible to conclude that with declining incomes of population, sales of country houses are declining; studio-apartments

and one-and two-bedroom apartments are beginning to be in greater demand in new buildings. It is determined that meeting the need for housing involves solving such tasks as: increasing the volume of housing construction, reducing the failing housing stock, carrying out quality overhaul of housing, development of the mortgage market and rental market, etc. Measures to stimulate housing construction and housing repair as a corrective factor in the equalization of urban processes in Ukraine in order to reduce the environmental burden on megapolis, cities, as well as equalizing the level of population density in Ukraine are developed. It is argued that within the program of social responsibility of construction business, it is advisable to stimulate construction companies, to repair failing housing at the state level with the establishment of standards individually for rural and urban areas with the active use of legal, financial instruments, state subsidies to developers, who implement projects on the development of urban and rural areas to reimburse the costs of repairs, redevelopment of failing housing.

Keywords: demographic processes, urbanization, housing construction, housing needs, population, rural areas.

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, введено тощо*).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та аббревіатури.

Список **літератури** має бути оформлено відповідно до чинного Національного стандарту України (ДСТУ 8302:2015).

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

References. Україномовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

Список літератури та **References** має становити не менше **18—20 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але **тільки на одну роботу**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у грудні поточного року).

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

І. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною поштою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — **in two languages**.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300-400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature once for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of this year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in July of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in December).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Ptoukha Institute of Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CША) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografia-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek, (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина)), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences**, (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України (Uran Publish Servis, OJS)**, <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351> (червень, 2016).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html>.
- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CША), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demografia-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek, (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany)), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine** (Uran Publish Servis, OJS), <http://journals.uran.ua/index.php/2309-2351>, (2016).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*

Технічний секретар редакційної колегії *Г. О. Москаленко*

Редактор-перекладач англ. тексту *Т. О. Охмакевич*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 21.10.2021 р. Формат 70 × 100/16.

Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 14,30. Обл.-вид. арк. 14,71.

Тираж 140 пр. Зам. № 6444

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України

01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001